SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 51 – 1986
ČÍSLO 4

NA 125. VÝROČIE MEMORANDA

V dňoch 6. a 7. júna 1861, teda pred stodvadsiatimi piatimi rokmi, sa vo vtedajšom Turčianskom Sv. Martine zišli predstavitelia slovenského politického, národného a kultúrneho života, poprední národovci aj zástupcovia slovenského zemianstva na prvom slovenskom národnom zhromaždení. Po dvojdňových rokovaniach bolo pred päťtisícovým národným zhromaždením vyhlásené pamätné *Memorandum slovenského národa.*

Martin, sídlo vtedajšej Turčianskej župy, prežíval najvýznamnejšie udalosti slovenského národného života na začiatku 70. rokov 19. stor. S nadšením prijaté národné požiadavky boli prejavom úsilia nových čias v nie veľmi priaznivých politických pomeroch. Po období bachovského absolutistického režimu sa predstavitelia slovenského národného života takmer dvadsať rokov po Slovenskom prestolnom prosbopise (1842) a trinásť rokov po mikulášskych Žiadostiach slovenského národa (1848) rozhodli formulovať v nových podmienkach nový slovenský národný program — Memorandum slovenského národa.

V úvode Memoranda sa poukazom na autochtónnosť slovenského národa a na jeho tisícročné začlenenie do uhorského štátneho útvaru podporili prirodzené demokratické požiadavky rešpektovať národnú rovnoprávnosť, z ktorej potom vychádzali aj jednotlivé požiadavky Memoranda. Základnou požiadavkou Memoranda bolo uznanie osobitnosti slovenského národa a jeho reči, zabezpečenie jeho základných práv ústavnými zákonmi a výnosmi. V druhom bode sa žiadalo, aby osobitnosť slovenského národa bola uznaná aj územne, aby sa národná suverenita zabezpečila aj vymedzením územia kompaktne obývaného Slovákmi, tzv. hornouhorského slovenského okolia. Ďalej sa žiadalo, aby na takto vymedzenom území bola slovenčina zákonom vyhlásená za úradný jazyk, aby sa na tomto území po slovensky úradovalo, aby sa v slovenčine vydávali zákony, aby sa po slovensky vy-

učovalo na všetkých stupňoch škôl, aby sa na Slovensku ustanovila slovenská právnická akadémia a na budapeštianskej univerzite katedra slovenského jazyka a literatúry, aby sa umožnilo zakladanie slovenských literárnych, hospodárskych a osvetových spolkov a ustanovizní.

V Memorande sa zdôrazňovalo, že záujmy slovenského národa sú so zreteľom na občiansku slobodu rovnaké ako záujmy všetkých národov Uhorska, so zreteľom na národnú slobodu sú zhodné so záujmami národnostne utláčaných nemaďarských národov, Rusínov, Rumunov, Srbov a Chorvátov. Memorandum bolo zakončené heslom: Jedna slobodná, konštitucionálna vlasť a v nej sloboda, rovnosť i bratstvo národov!

Z memorandových žiadostí sa v tom čase uskutočnila prakticky iba požiadavka založiť literárny ústav. Na martinskom národnom zhromaždení vznikol prípravný výbor na založenie Matice slovenskej, ktorý ešte v r. 1861 vypracoval a uhorskej miestodržiteľskej rade predložil návrh na schválenie jej stanov. A tak vyvrcholením osláv tisícročného jubilea príchodu Konštantína a Metoda na Veľkú Moravu bolo prvé valné zhromaždenie novoutvorenej celonárodnej kultúrnej ustanovizne Matice slovenskej (v Martine 4. augusta 1863), ktorá až do jej dočasného zatvorenia (v r. 1875) skutočne plnila túto svoju úlohu.

Memorandové zhormaždenie malo veľký význam aj pre ďalší rozvoj spisovnej slovenčiny. Skončil sa dlhotrvajúci spor medzi prívržencami slovenčiny a češtiny, hattalovská „opravená" slovenčina definitívne zvíťazila nad kollárovskou „staroslovenčinou" (čo bola vlastne čeština s niektorými hláskoslovnými a tvaroslovnými úpravami).

V matičnom období sa potom spisovná slovenčina, už takto prijatá celonárodným hnutím, mohla ďalej rozvíjať ako celonárodný spisovný jazyk.

Na zvýraznenie a pripomenutie vtedajších historických udalostí predkladáme súčasníkom časť dokumentu bytostne spojeného so začiatkami novodobého kultúrnopolitického života nášho národa, a to úvodnú časť Memoranda slovenského národa. Uverejňujeme ju podľa textu publikovaného v zborníku Slovenské národné zhromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861, ktorý na požiadanie výboru Matice slovenskej zostavil Andrej Sládkovič a ktorý vydala Matica slovenská pri príležitosti 80. výročia tohto zhromaždenia. Text upravujeme v súhlase so súčasnou pravopisnou kodifikáciou spisovnej slovenčiny.

MEMORANDUM NÁRODA SLOVENSKÉHO

k vysokému snemu krajiny Uhorskej, obsahujúce Žiadosti národa slovenského cieľom spravodlivého prevedenia a zákonom krajinským zabezpečenia rovnoprávnosti v Uhrách, kroz národné slovenské zhromaždenie v Turčianskom Sv. Martine dňa 6. a 7. júna roku 1861 vyslovené.

Keď ako Slováci v mene rovnoprávnosti národnej so žiadosťami našimi vystupujeme, nečiníme to preto, ako by sme snáď zásade svetom hýbajúcej a skrze prvých a najhorlivejších vlastencov našich v jej opravdivom zmysle pojatej, uznania vydobyť chceli; ale činíme preto, že podoba dáva jestotu veci, a nám Slovákom veľmi záleží na tom, aby podoba tá, v ktorej rovnoprávnosť národná z ohľadu nás v život uvedená byť má, i podstate veci samej, i cítenym skrze nás potrebám života zodpovedala.

A v tomto ohľade pred zákonodarným zborom vlasti našej, ku ktorému skutočnú dôveru vyslovujeme, hlásiť sa je vlastenecká a spolu i národná povinnosť naša.

Dejepis a národné podanie naše hovoria nám, že my Karpatmi zakolesenej zeme tejto najstaršími obyvateľmi sme. Už dávno pred príchodom Maďarov otcovia naši zem túto nazývali vlasťou svojou, už dávno predtým viedli tuná dlhotrvanlivé a krvavé boje za národnú samostatnosť svoju oproti potlačovateľom západným, už dávno predtým mali tuná mimo kvetúceho roľníctva a obchodu, mimo opevnených miest a hradov i štátnu sústavu, ktorej jednotlivé ustanovizne v ústave Uhorska až dosiaľ udržali sa.

Príchodom Maďarov na prvom stupni vyvinovania svojho nachodivšie sa konfederácie plemien slovanských na zemi tejto zanikli a urobili miesto konfederácii novej, ktorá pod úbehom jedného stoletia ako krajina Uhorská pod korunou svätého Štefana v rade ostatných európskych štátov čestné miesto zaujala, a na vzdor deväťstoletým pohromám i dosiaľ podržala.

Spoločné hmotné i duchovné záujmy spojili plemená rozličné krajiny tejto ako synov jednej spoločnej matky v rodinu jednu; spoločná ich úloha — brániť vzdelanosť západnú proti barbarským národom východu, a spolu brániť a pre ďalšiu budúcnosť zachovať samostatnosť svoju oproti hltavému vplyvu západu — nachodila ich vždy hotových k službe človečenstva jednak so zbraňou v rukách na poli bitvy, ako i s múdrou radou v zhromaždeniach krajinských.

I v šíku vojenskom, i v poradách spoločných rozumeli sa mužovia plemien týchto, pri všetkej rozličnosti jazykov, veľmi dobre; láska k spoločnej vlasti a bratská dôvera medzi sebou bola ich najlepším tlmačom, žiadnemu z nich nenapadlo opovrhovať rečou plemena druhého, nenávidieť ju, žiadnemu nenapadlo zveľadenie vlastného plemena na záhube a vykorenení plemena druhého zakladať a osobitnosť svoju plemennú na oné miesto vysadzovať, na ktorom jedine sväté a všetkým plemenám spoločné záujmy vlasti stále a trvanlivo udržať sa môžu.

V bratskej láske a svornosti plemien všetkých hlavný prameň životnej sily majúc, šťastne prekonala vlasť naša hrúzu pustošenia tatárskeho, prekonala šťastne i časy, v ktorých z jednej strany islam, z druhej strany

absolutizmus západný pohltiť ju hrozil. Boje náboženské pretiahli sa ponad ňou ako hrmavica, po ktorej príroda len krajšie sa rozzelenieva. Ona trebárs ešte nie celkom, ale predsa z väčšej čiastky vyviazla z väzieb stredovekého feudalizmu, udeľujúc deťom svojim rovnoprávnosť osobnú; ba i jedenásťročné potlačovanie nemohlo v jej prsiach udusiť dych slobody. Teraz žiaľny či radostný výsledok dostane sa jej za podiel, teraz, keď duchom času hýbajúca otázka národnosti v nej na rozlúštenie svoje čaká.

My si prajeme, aby otázka tá nestala sa nezhojiteľnou ranou spoločnej matky našej, ale aby stala sa jej neprebitným štítom, strely nepriateľské odrážajúcim.

Povedomie naše hovorí nám, že my Slováci práve tak národom sme ako Maďari alebo ktorýkoľvek národ druhý vlasti tejto; z čoho, keď len rovnoprávnosť národná a spolu i sloboda občianska nemá byť chimérou, prirodzeným spôsobom nasleduje to, že ako národ menej práva mať nemôžeme, ako ho má ktorýkoľvek národ druhý spoločnej vlasti našej.

A predsa, keď na stav zákonitý z roku 1848 pozornosť našu obrátime, nájdeme to: že nielen dávnejšie snemy od roku 1791, 1792, 1805, ale i pozdejšie zákony, najmä od roku 1832/6 až po 1848 jedine národ maďarský ako národ uznávajú, jedine o reči maďarskej ako o národnej hovoria, jedine o zveľadenie národa maďarského a reči maďarskej sa starajú, o nás žiadnej nerobiac zmienky, akoby nás, ktorí sme predsa najstarší dedičia spoločnej vlasti tejto, vo vlasti našej ani nebolo.

Neuznanie toto je proti národným a občianskym právam našim namierená krivda, ktorú my hlboko a bolestne cítime; je neprávosť, nad ktorou duch času výrok svoj už vypovedal a ktorá v snemovej porade opravdivých vlastencov len jednohlasného zatratenia dôjsť môže.

Vincent Blanár

KONTINUITNÝ ALEBO DISKONTINUITNÝ VÝVIN SLOVENSKÉHO JAZYKA?

1. Otázka formovania národnosti predstavuje interdisciplinárny problém. Pri vymedzení historicko-spoločenských formácií, ktoré zahrnujeme pod pojem etnos, je primerané dynamické poňatie, ktoré sa opiera o konkrétnu situáciu. Etnos ako špecifický typ v rámci sociálnych organizmov charakterizujú viaceré komponenty, ako je etnické povedomie (jeho vonkajším vyjadrením býva spoločné etnonymum), spoločná psychika, územie jeho

osídlenia; úloha hospodársko-kultúrneho činiteľa nie je vždy rovnako výrazná. Integrujúcu a súčasne diferencujúcu úlohu majú stabilné zložky kultúry (jazyk, náboženstvo, ústna slovesnosť, ľudové výtvarné umenie, obyčaje, normy správania a i.). Tieto činitele však nemožno absolutizovať a ani jedna zo stabilných zložiek kultúry nie je nevyhnutným diferencujúcim etnickým príznakom, ich selekcia závisí od historických podmienok; napr. pri prechode do triednej spoločnosti vzrastá úloha jazyka, ktorý vystupuje ako symbol príslušnosti svojich nositeľov k istému etnickému spoločenstvu. Takéto dynamické poňatie pojmu etnos rozpracoval J. V. Bromlej (1980). Podľa naznačeného poňatia sa z geneticky príbuzného „lingvoetnografického" spoločenstva západných Slovanov vydedila slovenská národnosť ako etnické spoločenstvo.[1]

1.1. Archeológia podala dôkazy o predavarskom osídlení našich krajín slovanským etnikom (porov. napr. Vladár, 1984 a. i.). Slovanské kmene sa natrvalo usadili v karpatsko-dunajskom priestore v 5. stor. a odvtedy sa zložitými procesmi divergentného a konvergentného vývinu postupne utvára praslovanský základ slovenčiny. Novšia archeologická interpretácia staroslovanskej materiálnej kultúry spolu s historicko-jazykovednou analýzou najmä toponymického materiálu umožňuje vysvetľovať základné nárečové členenie slovenského jazyka so zreteľom na starodávne sídliskové pomery. Odôvodnený je predpoklad, že západoslovenskú a východoslovenskú oblasť osídlilo v niekoľkých prúdoch zo severu a severovýchodu západoslovanské etnikum a že južný, podunajský areál bol osídlený asi o storočie neskôr z juhovýchodu. Toto staroslovanské etnikum bolo hospodársko-spoločenským životom a svojou kultúrou najbližšie slovanskému etniku v Panónii, Potisí, severnom Chorvátsku a Sedmohradsku (porov. Poulík — Chropovský a kol., 1985; O počiatkoch slovenských dejín, 1965; Dejiny Slovenska, 1960). Tu má svoje korene vrstva geneticky nezápadoslovanských javov v praslovanskom základe slovenčiny (**oṛt-, *olt- > rat-, lat-; dl, tl > l; ch' > s'; -ǫ̨ǫ > -ǫ̨; berešь' > berēšь > berieš).* Od Blatenského jazera po južné úpätie Matransko-bukovinského pohoria sa ustaľovala južná hranica starej slovenčiny. Po usídlení sa staromaďarských zväzov v Podunajskej nížine sa časť slovanského etnika posunula na sever do

[1] Keď Gy. Györffy skúma vo svojom príspevku o utváraní sa národov v Európe a v severných Karpatoch (Kortárs, 2, 1982, s. 296—302) podmienky utvárania sa slovenskej národnosti, podľa J. V. Bromleja uvádza „základné predpoklady", ktoré sa musia splniť, aby sme určitú skupinu ľudí mohli pokladať za „vedeckým kritériám zodpovedajúce samostatné etnikum". Z Bromlejových kritérií však nepokladá za potrebné spomenúť, že selekcia relevantných príznakov závisí od historických podmienok etnosu, že dokonca ani existenciu etnonyma nemožno absolutizovať alebo že pri prechode do triednej spoločnosti sa úloha jazyka zväčšuje (t. j. v tejto epoche musíme venovať veľkú pozornosť procesu rozvoja jazyka slovenskej národnosti).

hornatejších krajov; tak sa sformovala stredoslovenská nárečová oblasť. V Zadunajsku sa slovanské obyvateľstvo asimilovalo (porov. Krajčovič, 1974; Pauliny, 1963; Novák, 1980). Silnejšie tendencie k špecializácii výroby, utváranie predpokladov na vznik včasnofeudálneho poriadku v nadkmeňových útvaroch (Samova ríša r. 623—657) a najmä utvorenie Pribinovho a Rastislavovho kniežatstva a potom vznik prvého západoslovanského štátu v strednej Európe Veľkej Moravy ako výsledku dlhého hospodárskeho a spoločenského vývinu poskytovali priaznivé podmienky na integračné tendencie v jazykovom vývine. Praslovanský makrodialekt na území dnešného Slovenska sa vnútorne členil vrstvou geneticky západoslovanských a nezápadoslovanských javov, ale v pomere k južnoslovanskému a východoslovanskému makrodialektu sa vyznačoval niektorými spoločnými znakmi (porov. *kv́-, gv́//ćv́-, ʒ́v́-; mъne//mene*). Pre jeho ďalší vývin sú charakteristické mladšie integračné zmeny spoločné dialektom na celom slovenskom území. Sú to jednak zmeny *di̯ : ǵ > ʒ́ : ź*, zachovanie rozdielu medzi *ä* (z psl. *ę*) a *'a*, krátkosť v skupinách *trat, tlat, trět, tlět*, jednak nie západoslovanské javy, ako je *i̯ь- > i-*; zo stredoslovenského centra sa rozšírila do priľahlých západoslovenských nárečí zmena *-rъ-, -lъ- > -r̥-, -l̥-*. V 9. stor. jestvovali podmienky na formovanie veľkomoravskej (staromoravskej) národnosti, ale zánikom Veľkej Moravy sa začiatky tohto procesu prerušili.

1.2. V priebehu 10.—12. stor. sa karpatsko-naddunajské územie postupne začleňuje do uhorského štátu. Výskum najstaršieho osídlenia Slovenska ukázal kontinuitu osídlenia Slovenska na väčšine pôvodného etnického územia (porov. napr. Varsik, 1984). V južných oblastiach (okrem východného Slovenska), kde sa stretalo domáce obyvateľstvo so staromaďarskými vojenskými družinami, na čas prevládol nadetnický typ hmotnej kultúry (tzv. belobrdská kultúra). V severnejších, redšie osídlených častiach nížinných oblastí a v hornatejších krajoch Slovenska sa celkove zachovala kontinuita materiálnej kultúry s veľkomoravským obdobím, ako aj prvky starej hospodársko-spoločenskej štruktúry i nižšie formy v 9. stor. založenej cirkevnej organizácie (Ruttkay, 1984). Utváraniu a rozvoju slovenskej národnosti vtlačili svoju pečať podmienky mnohonárodnostného Uhorska. Nepriaznivé politické a hospodárske postavenie podmaneného slovenského obyvateľstva bolo retardujúcim činiteľom v národnostnom uvedomovaní. Väčšiu dôležitosť ako príslušnosť k národnosti mala v starom Uhorsku príslušnosť k vládnúcej triede (v ktorej mala vedúce postavenie maďarská národnosť) alebo k triede poddaných. V daných podmienkach významným diferencujúcim etnickým činiteľom sa stal jazyk slovenskej národnosti.

2. Začiatočná fáza formovania slovenskej národnosti súvisí na jednej strane s hospodárskym, spoločenským a politickým životom slovanského

etnika v karpatsko-dunajskej kotline, ale súčasne aj s vývinom západoslovanského makrodialektu po rozpade praslovančiny. Vychádzame zo vzájomného vzťahu vonkajších a vnútorných podmienok. Po rozpade praslovančiny, t. j. od 11. stor. sa začína samostatný vývin praslovanského základu slovenčiny; slovenčina sa začína vyvíjať ako osobitný západoslovanský jazyk. Príslušníci slovenskej národnosti si uchovali — podobne ako Slovinci a chorvátski Slavóni — etnonymum *Sloveni* (podoba s produktívnou príponou *(Slov)-ák* je doložená od prvej polovice 15. stor.; formy *Slovenka, slovenský* sú pôvodné).

2.1. Vývin slovenského fonologického a gramatického systému od rozpadu praslovančiny po dnešný stav sa osvetľuje vnútrosystémovou rekonštrukciou (porov. najmä Novák, 1980; Pauliny, 1963; Krajčovič, 1974 a i.). Vnútrosystémová rekonštrukcia sa opiera o stav v dnešných nárečiach, využívajú sa zákonitosti relatívnej chronológie a postupy historicko-porovnávacej metódy. Poňatie neprerušeného vývinu slovenčiny podopiera Atlas slovenského jazyka. Súbor zmien, ktoré znamenajú rozpad vnútorne členených praslovanských makrodialektov a začiatok samostatného vývinu jednotlivých slovanských jazykov, spadá do 10.—11. stor., teda do obdobia, v ktorom sa niekedy (viackrát napr. Györffy) predpokladá vyľudnenie Slovenska pod náporom staromaďarských vojenských družín.

Medzi najdôležitejšie zmeny, ktoré sa v tejto dobe uskutočňovali etapovite a v slovenskom meradle nerovnomerne, patrí najmä kontrakcia, denazalizácia, utvorenie mäkkostných korelácií a zánik jerových vokálov. Jazykové javy, ktoré sú ako celok príznačné iba pre nárečia slovenského jazyka, sa prehodnocujú na diferencujúce etnické prvky slovenčiny v pomere k iným slovanským jazykom vtedy, keď sa začína slovenské etnikum uvedomovať ako slovenská národnosť.

Významné svedectvo neprerušeného vývinu poskytujú aj niektoré typy miestnych názvov; spomeňme napr. názvy s psl. posesívnym sufixom *-ьjь* (**Bolerad-ьjь* > *Boleradz* > *Boleráz*, **Ľubъk-ьja* > *Ľubča*); miestne názvy s denazalizovanými vokálmi, ležiace južnejšie od severnej línie staromaďarského osídlenia, porov. *Trebeta* 1113 k **Trěbęta* oproti toponymám zo severnej línie názvov s nosovými vokálmi, napr. *Stumpa* 1228, *Uztumpa* 1280 k **Stǫpa* Stupava pri Bratislave (porov. Krajčovič, 1974; Ratkoš, 1984; Gregor, 1985). Najpevnejším svedectvom vývinovej kontinuity sú vlastné mená, ktorými sa pomenúvali objekty z okruhu slovenského etnika a ktorých lexéma sa v slovenskej slovnej zásobe zachovala. Dôležité argumenty prináša preberanie slov v jazykových kontaktoch. Niektoré prevzaté slová obsahujú hláskoslovné znaky, ktoré poukazujú na dobu prevzatia (napr. pred zmenou *g* > *h* boli prevzaté slová *šarha* z nem. *scherge*, *Šahy* z maď. *Ság*); pri niektorých prevzatiach k takýmto hláskoslovným znakom pristu-

puje aj dávna znalosť pomenovanej reálie. Všimnime si napr. z baníckej terminológie (porov. aj Gregor, 1985) tieto fakty: archeológia, história i jazykoveda svedčia, že predkovia Slovákov poznali banskú výrobu a teda aj základné banícke termíny (napr. *dobývať rudu, baňa, stupa*) pred príchodom Maďarov do dunajskej nížiny; termíny *baňa, ruda* boli prevzaté zo slovenčiny do maďarčiny. Prostredníctvom nemeckých kolonistov baníkov sa do slovenskej baníckej reči dostali mnohé termíny označujúce výrobné postupy a nové mechanické zariadenia; základnejšie banícke termíny, ako sú *haviar, g(e)verk, šachta, šichta, handel, liach* a i. zdomácneli v slovenčine už v 13.—14. stor. a niektoré z nich sa používajú dodnes.

Kontinuitu slovenského jazykového vývinu v morfológii a syntaxi potvrdzuje porovnávanie starých izoglos so stavom v dnešných nárečiach a v súčasnom spisovnom jazyku. Najpočetnejšie sú morfologické a syntaktické javy, ktoré majú paralelu v západoslovanských jazykoch (predovšetkým v češtine), niektoré javy majú paralely len v lužickej srbčine a poľštine (N.—A. pl. adjektív stredného rodu: *veľké mestá*), niektoré v lužickej srbčine, poľštine a východnej slovenčine (A. pl. mužských životných a v niektorých nárečiach mužských zvieracích substantív: *susedov, vrabcov*), iné v poľštine a východnej slovančine (prípustkové spojky *hoc(i), hocaj, choca(j))*; nechýbajú však ani paralely slovenčiny so srbochorvátčinou *(keď*, nárečové *koď*, sbch. *kad)*, so slovinčinou a srbochorvátčinou (koncovka slovies v 1. os. sg. *-m*), resp. s južnoslovanskými jazykmi vôbec (atributívny posesívny datív typu *otec mi* „môj otec") (porov. Stanislav, 1973). Tieto javy poukazujú na starodávne sídliskové súvislosti a na postavenie slovenčiny na rozmedzí medzi západoslovanským, východoslovanským a južnoslovanským svetom. Morfologická a syntaktická stavba, dokumentovaná v kultúrnej slovenčine, je už takmer zhodná s dnešným stavom. Ak by sme sa stotožnili s Györffyho tézou o existencii slovenskej národnosti a jej jazyka až od 14.—15. stor., ako by sme vysvetlili takéto vývinové fakty? Ako prekvapujúcu náhodu?

2.2. Iná situácia je v slovnej zásobe. Relatívne úzky vzťah slovnej zásoby k pomenovanej skutočnosti žiada prihliadať na objektívnu realitu a na jazykové stvárnenie odrazov objektívnej reality. Preto historická slovná zásoba nepredstavuje len ilustratívny, ale základný argumentačný materiál. Pri zdôvodňovaní kontinuitného vývinu slovenčiny sa dnes môžeme opierať o takmer dvojmiliónovú kartotéku k Historickému slovníku slovenského jazyka v JÚĽŠ SAV (asi tretina materiálu je lexikograficky spracovaná) a o podobne rozsiahlu onomastickú kartotéku.

V súlade so súčasnou lexikologickou teóriou chápeme slovnú zásobu ako systém systémov. Najmenším systémom je lexikálna jednotka; čiastkový lexikálny systém je mnohoaspektový útvar, ktorý rekonštruujeme para-

lelným uplatňovaním onomaziologického a semaziologického aspektu. Kontinuitný vývin slovnej zásoby zisťujeme nielen skúmaním najstarších (domácich a prevzatých) vrstiev slovnej zásoby, ale aj odhaľovaním spôsobu začlenenia lexikálnych prvkov do príslušných čiastkových systémov. Pre danú otázku má veľký význam lexikálna časť Atlasu slovenského jazyka (Habovštiak, 1984). Novší jazykovedný výskum potvrdil oprávnenosť tézy, že nárečové javy vyskytujúce sa na istých zemepisných areáloch sú reflexom praslovanského stavu a možno ich interpretovať diachronicky ako zmeny v časovej postupnosti (porov. Stepanov, 1975; Tolstoj, 1969; Blanár, 1974). Mnohé lexikálno-sémantické procesy prebiehali v najstaršom období nášho jazyka, pri ich osvetľovaní treba vychádzať zo stavu v praslovančine; napr. psl. **drěvo* malo dva základné významy: 1. arbor, 2. lignum; v slovenčine (a podobne v češtine) ustúpil význam „arbor", pretože tento myšlienkový obsah vyjadrovala aj lexéma *strom*. Ide o starší vývinový proces, ktorý môžeme dobre sledovať v našej historickej lexike.

Pre historické štúdium slovnej zásoby má veľkú dôležitosť lexika tzv. druhotného jazykového plánu. Pri najstaršej vrstve miestnych názvov vystupuje do popredia fakt, že miestny názov je výsledkom pomenovacieho procesu okolitého obyvateľstva a že ide pritom o kontinuitu objekt — názov. Stará slovenská toponymia je významným svedectvom neprerušeného vývinu slovenského etnika na jeho historickom území.

Etymologické štúdium slovenskej slovnej zásoby vychádza zo základného predpokladu (a súčasne tento predpoklad potvrdzuje), že vývinový proces od praslovančiny k slovenčine je neprerušený (porov. najmä etymologické štúdie Š. Ondruša).

Základný slovný fond slovenčiny je výrazne slovanský. Medzi prvou tisíckou najfrekventovanejších slov nájdeme 950 slov praslovanského pôvodu. V najstaršej vrstve domácich slov sú aj (lexémicky, resp. sémanticky) špecificky slovenské lexikálne prvky *(páčiť sa, hútať, hútoriť, hudiť, ráčiť, lichva, vrece, voľa(-kto, -čo)* a i.; porov. Ondruš, 1977). Medzi staré slová, ktoré netvorili súčasť celoslovanskej lexiky, patrilo slovo *dravec*.

Slovu *dravec* chceme venovať väčšiu pozornosť, lebo zo subjektívnej interpretácie služobníckych miestnych názvov od základu *dravec* a *lovec* urobili niektorí bádatelia dosť ďalekosiahle závery o starom osídlení karpatsko-naddunajského priestoru. Podľa historika Gy. Györffyho (1972) oblasť miestnych názvov *Dravce*[2] svedčí o bulharskom osídlení, oblasť názov *Lovce* o slovenskom osídlení. Hranicu názvov *Dravce* a *Lovce* tvorí línia Cserhát a gemersko-torňanské vrchy (v podstate severojužný tok Dunaja).

[2] Porov. V. Blanár, Dravec — Dravce a čo s tým súvisí. Zborník materiálov z 9. slovenskej onomastickej konferencie (26.—28. 6. 1985) (v tlači).

Gy. Györffy teda na východnom Slovensku a na väčšej časti stredného Slovenska predpokladá staré bulharské obyvateľstvo. Pri interpretácii miestnych názvov od základu **dravec/dravci* maďarskí bádatelia v podstate prijímajú výklad J. Melicha (1920); zo slovančiny prevzaté *daróc* pokladajú za slovo nejasného pôvodu, „lebo niet podobného slova, ktoré by znamenalo zamestnanie" (Kniezsa, 1955, s. 623; Maďarský historicko-etymologický slovník I, 1967, s. 596). Takéto výklady majú svoje slabé stránky. — V ďalšom si všimneme onomaziologickú stránku apelatívnych základov *dravec/lovec* a potom motivačné typy miestnych názvov *Dravce* a *Lovce*.

2.3. Najprv niekoľko potrebných faktov o jazykovom stvárnení myšlienkových obsahov (1) dravý vták, dravé zviera, (2) poľovník, lovec a (3) dráč, ktoré sú pri danej otázke dôležité.

2.3.1. Slovo *dravec* „Raubvogel, -tier" (k západoslovanskému **dьravъ*) pozná len slovenčina a čeština; v iných slovanských jazykoch nie je známe. Z češtiny poznáme najstaršie doklady na substantívum *dravec* z 20. rokov 19. stor. (adjektívum *dravý* je doložené od starej češtiny). V českej onymii nie je využitá lexéma *dravec* ani ako toponymum, ani ako antroponymum. V slovenčine je slovo *dravec* hlbšie začlenené do slovnej zásoby už od najstarších čias. Slovom *dravec* je doložená inštitúcia dravcov ešte z r. 1673 v liste poddaných bytčianskeho panstva z dedín Papradno, Brvnište, Stupné a Jasenica (okr. Považská Bystrica) trenčianskemu županovi: *hole . . . skrze d r a v c u v na jisty plat šacovane* (Listy poddaných, 1965, s. 62). Existenciu slova *dravec* v staršej slovnej zásobe potvrdzujú slovníky z 19. stor. (Bernolák, 1825; Jančovič, 1848; Loos, 1871). Lexéma *dravec* je využitá v slovenskej historickej i súčasnej onymii. Najstaršími dokladmi sú služobnícke miestne názvy *V. Dravce* (okr. Lučenec): *Draus* 1246, *Daroch* 1350; *Dravce* (okr. Spišská Nová Ves): *villa Draucariorum* 1263, *Drawecz* 1520; *Panitské Dravce* (okr. Lučenec): *Panidarocz* 1573; *Šarišské Dravce* (okr. Sabinov): *Daroch* 1427 (porov. VSO I; Krajčovič, 1965). Osobné meno *Dravecký* (s mnohými kontinuantmi v dnešnej antroponymii), odvodené od miestneho názvu *Dravce*, poznáme už z r. 1595 *(P. Drawecky)*. B. Ila (1944, s. 388) uvádza z valašskej obce Heľpy prímeno *Drawecz* z r. 1672. Zo slovenskej anojkonymie uvedieme doklady, ktoré nie sú motivované toponymom *Dravce* (z kartotéky anojkoným v JÚĽŠ SAV): *Drávec*, potok, Uhorské, okr. Lučenec; *Na Drafcowem*, studnička, Terchová, okr. Žilina; *Drávsky vrch*, pasienok, Lišov, okr. Zvolen; *Dvor Draveckého*, majer, Vinné, okr. Michalovce. Stav v nárečiach treba ešte podrobnejšie preskúmať. Slovník slovenských nárečí (rukopis 1. zv. v JÚĽŠ SAV) nezachytáva slovo *dravec*, ale podľa zistenia J. Matejčíka príslušníci najstaršej generácie poznajú toto slovo vo význame „dravá zver, dravý vták" v severnom Novohrade; J. Matejčík zistil slovo *dravec* u starých obyvateľov z obcí Hrušov (okr. Veľký Krtíš), Tomášovce (okr. Lučenec), Očová (okr. Zvolen), Chrenovec (okr. Prievidza), Topoľčianky (okr. Zl. Moravce), Lipt. Štiavnica (okr. Lipt. Mikuláš), Dlhá (okr. D. Kubín).

V bulharčine sa od najstarších čias dodnes v tomto význame používajú lexémy: *zviar (dzvěrě ľutago* — Manasievova kronika), *chištnik (vlьci chyštьnici* — vo všetkých klasických textoch), *chištna ptica*, zriedkavejšie *grablivec*.

2.3.2. Psl. **lovьcь* (k **polovati*, Machek, 1968) má svoje kontinuanty vo všet-

kých slovanských jazykoch (okrem novej hornej a dolnej lužičtiny), preto lexému *lovec* ani staré miestne názvy od nej odvodené nemožno použiť ako jazykovedné kritérium etnicity niektorej slovanskej národnosti.

2.3.3. Slovo *schinder* značí v slovenčine *dráč* (v kartotéke pre Historický slovník slovenského jazyka doložené od 16. stor.); slovo má pendanty odvodené od rovnakého základu aj v iných slovanských jazykoch. V bulharčine *derač, živoder* (1. šarha, dráč, 2. pren. zdierač) a hovorové *kožoder*.

2.4. Pri miestnych názvoch *Lovce* a *Dravce* ide o dva motivačné typy.

Lovce — metonymia sa realizuje na rovine:
ĽUDIA („poľovníci") → OBEC („osada poľovníkov")
lovci *Lovce*

Dravce — dvojstupňová metonymia; metonymický významový posun nemusí byť vyjadrený slovotvorne:

VTÁK // ZVIERA →	ĽUDIA →	OBEC
sokol	*sokoli*	*Sokolovce;* **Sokol* (1113)
chrt	*chrti*	*Chrťany, *Hurt* (1138); **Hort* (1418, Heves)

Podobné motivačné modely poznáme napr. z Moravy:

tur → tuřené → Tuřany
krava → chovatelia kráv → Kravsko (Hosák — Šrámek, 1980).

V prípade miestnych názvov *Lovce, Sokolovce, Chrťany* ide o „obec poľovníkov, ktorí lovili pomocou vycvičených divých vtákov alebo zvierat a ktorí chovali tieto dravce". Nie je na mieste predpokladať jediný motivačný model, ako to robí napr. J. Melich (1920). Podľa Melichovej mienky sa miestne názvy tvorili podľa týchto poľovníkov dráčov len zo služobníckych mien typu *sokoliar // sokolník* a (nejestvujúceho) **dravčiar*. Podobne aj Gy. Györffy (1972). Takýto motivačný typ však nejestvoval ako výlučný.

Či už mala lexéma *dravec* význam „Raubtier, Raubvogel" a miestnym názvom *Dravce* sa pomenúvali „chovatelia dravých vtákov" (sokolov, teda *draucarii*) alebo archaický význam „poľovník, ktorý loví pomocou dravcov" (Krajčovič, 1983, s. 44; porov. aj Kučera, 1974, s. 70), miestne názvy odvodené od tejto lexémy poukazujú na oblasť slovenského etnika. Zemepisné rozšírenie služobníckych názvov *Dravce — Daróc* v starom Uhorsku (porov. Györffy, 1972, s. 264) malo dva hlavné areály: južné stredné Slovensko (Novohrad, Gemer, Heves, Borsod) a horné Potisie. Niektoré excentricky položené obce treba ešte zhodnotiť zo sídliskovo-historického hľadiska. V tejto súvislosti treba spomenúť, že medzi historickými dokladmi na miestne názvy *Dravce — Daróc* sú 3 doklady, v ktorých sa substituuje staroslovenská fonéma *c* staromaďarským *t:* 1181/1288/1366 *Drahut,* ďalej *Darovch;* 1267 *villa Wrauti,* v inom čítaní *uilla Drauci;* 1307—1489 *Dorouch, Doroth* (porov. aj Melich, 1920; Kniezsa, 1955 a i.). V ostatných dokladoch sa už zapisuje slovenské *c* grafémami maďarského c. Takýto stav svedčí o kontakte starých Slovákov s maďarským etnikom v 10. stor. a potom aj po 10. stor.

Pre názor, že služobnícke miestne názvy *Dravce* — *Daróc* poukazujú na staré bulharské obyvateľstvo na území rozprestierajúcom sa na východ od severo-južného toku Dunaja (tak Györffy, 1972, 1977), niet opory v jazykových faktoch. To isté možno povedať aj o Györffyho opakovanej hypotéze o diskontinuitnom vývine slovenského jazyka.

Záver. Možno súhlasiť s mienkou našich historikov (napr. Dekan, 1972; Kučera, 1981, 1985), že pre etnogenézu slovenského národa rozhodujúcim činiteľom bola kontinuita kompaktného slovanského osídlenia. Na základoch vytvorených historickým vývinom od Samovej ríše po zánik Veľkej Moravy sa konštituovala po rozpade praslovančiny (od 11. stor.) slovenská feudálna národnosť a neskôr slovenský buržoázny národ. Vďaka týmto pevným základom sa slovenské etnikum udržalo v takmer tisícročnom postavení v uhorskom štáte, v nepriaznivých sociálno-politických, sídliskových a geomorfologických podmienkach. Pri formovaní slovenskej národnosti zohrali svoju rolu vonkajšie (politický rámec Uhorska) i vnútorné okolnosti. Z vnútorných okolností významným etnodiferencujúcim činiteľom bol jazyk slovenskej národnosti. Jeho vývin sa dá sledovať v neprerušenej kontinuite od praslovanského základu slovenčiny dodnes. Jazykové javy, ktoré boli ako celok príznačné iba pre slovenské nárečia, sa prehodnocujú na etnické diferencujúce prvky slovenčiny v pomere k iným slovanským jazykom vtedy, keď sa etnikum obývajúce karpatsko-naddunajský priestor uvedomuje ako slovenská národnosť. Jazyk slovenskej národnosti od najstarších čias reprezentovali jeho nárečia a nadnárečová ústna, neskoršie i písomná podoba používaná na vyššie spoločenské ciele (kultúrny jazyk). Pretože neexistovali priaznivé predpoklady na vznik kodifikovaného spisovného jazyka (ktorý však vo feudálnom Uhorsku nepatril k záväzným znakom národnosti), v niektorých spisovných funkciách sa od 15. stor. začala používať vtedajšia spisovná čeština. Písomnosti z 15. stor. a najmä štylisticky diferencované písomnosti zo 16. a 17. stor. dosvedčujú — hoci sa kultúrna slovenčina sprvoti uplatňuje v historických písomnostiach cez pravopisný a hláskoslovný filter češtiny — dlhšiu tradíciu kultúrneho vyjadrovania. Keď sa v druhej polovici 18. stor. v strednej Európe konštituujú novodobé buržoázne národy, jedným z dôležitých znakov buržoázneho národa sa stáva národný spisovný jazyk (porov. aj Doruľa, 1977). Kodifikátori slovenského spisovného jazyka (v druhej polovici 18. stor. A. Bernolák a v prvej polovici 19. stor. Ľ. Štúr) nadviazali na kultúrny jazyk západoslovenského a stredoslovenského typu. V pomerne krátkom čase sa spisovná slovenčina rozvinula vo výrazovo bohatý a štylisticky diferencovaný slovanský spisovný jazyk, ktorý slúži ako kultivovaný nástroj i v náročných komunikačných situáciách.

Literatúra

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Zv. 1. Red. L. Benkő. Budapest, Akadémiai kiadó 1967. 1142 s.

BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenskí Česko-Latinsko-Nemecko-Uherskí. Zv. 1. Budae, Typogr. Reg. Univers. Hungariae 1825. 848 s.

BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1974. 214 s.

BROMLEJ, J. V.: Etnos a etnografia. (Z ruštiny do slovenčiny preložil A. Pranda.) Bratislava, Veda 1980. 332 s.

Dejiny Slovenska. Zv. 1. Red. L. Holotík a J. Tibenský. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961. 578 s.

DEKAN, J.: Veľká Morava a problematika staromoravskej národnosti. Historický časopis, *20*, 1972, *s.* 173—185.

DORUĽA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda 1977. 135 s.

GREGOR, F.: Die alte ungarische und slowakische Bergbauterminologie mit ihren deutschen Bezügen. Budapest, Akadémiai kiadó 1985. 343 s.

GYÖRFFY, Gy.: Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. Történelmi szemle, *15*, 1972, s. 261—320.

GYÖRFFY, Gy.: István király és műve. Gondolat. Budapest 1977.

HABOVŠTIAK, A.: Atlas slovenského jazyka. Zv. 4. Lexika. Bratislava, Veda 1984. 367 s.

HOSÁK, L. — ŠRÁMEK, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. Zv. 2. Praha, Academia 1980. 962 s.

ILA, B.: Gömör megye. Zv. 2. Budapest, Magyar Tud. Akadémia 1944—1946. 622 s.

JANČOVIČ, Š.: Noví slovensko-maďarskí a maďarsko-slovenskí slovník. Zv. 2. Sarvaš, nákladom vidavateľa 1848. 417 s.

KNIEZSA, I.: A magyar nyelv szláv jovevényszavai. Zv. 1. Budapest, Akadémiai kiadó. 1044 s.

KRAJČOVIČ, R.: Z historickej typológie služobníckych osadných názvov v Podunajsku. In: O počiatkoch slovenských dejín. Red. P. Ratkoš. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 205—252.

KRAJČOVIČ, R.: Slovenčina a slovanské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 328 s.

KRAJČOVIČ, R.: Z archaickej lexiky slovenskej ojkonymie. In: Jazykovedné štúdie. 18. Red. J. Doruľa. Bratislava, Veda 1983, s. 39—58.

KUČERA, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava, Veda 1974. 450 s.

KUČERA, M.: O etnogenéze Slovákov. Nové slovo, *23*, 1981, č. 31, s. 24.

KUČERA, M.: Veľká Morava a slovenské dejiny. In: Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha — Bratislava, Academia — Obzor 1985, s. 245—271.

LOOS, J.: Slowník slowenskej, maďarskej a nemeckej reči. Zv. 3. Diel slowensko-maďarsko-nemecký. Budapest, W. Lauffer 1871. 652 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, Academia 1968. 866 s.

MELICH, J.: Darócz, draucarii. Magyar nyelv, *16*, 1920, s. 23—28.

NOVÁK, L.: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava, Veda 1980. 347 s.

ONDRUŠ, Š.: Praslovanské dedičstvo v slovnej zásobe slovenčiny. In: Jazykovedné štúdie. 114. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977, s. 132—148.

O počiatkoch slovenských dejín. Red. P. Ratkoš. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965. 293 s.

PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 360 s.

POULÍK, J. — CHROPOVSKÝ, B. a kol.: Velká Morava a počátky československé státnosti. Praha — Bratislava, Academia — Obzor 1985. 300 s.

RATKOŠ, P.: Kontinuita slovenského osídlenia v 9.—11. storočí. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Bratislava, Veda 1984, s. 13—38.

RUTTKAY, A.: Najnovšie príspevky archeologického bádania k poznaniu dejín územia Slovenska v 9.—11. storočí. In: Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Bratislava, Veda 1984, s. 83—92.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 5. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 667 s.

STEPANOV, J. S.: Metody i principy sovremennoj lingvistiki. Moskva, Nauka 1975. 310 s.
TOLSTOJ, N. I.: Slavianskaja geografičeskaja terminologija. Semasiologičeskije etudy. Moskva, Nauka 1969. 262 s.
VARSIK, B.: O vzniku a rozvoji slovenskej národnosti v stredoveku. Historický časopis, 32, 1984, č. 4, s. 529—554.
VLADÁR, J.: Veľká Morava v našich dejinách. Nové slovo, 26, 1984, č. 51, s. 6—7.
Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 1. Red. M. Kropilák. Bratislava, Veda 1977. 528 s.

Milan Majtán

CHRONOLOGICKÉ A GEOGRAFICKÉ ROZVRSTVENIE ZLOŽENÝCH SLOVANSKÝCH OSOBNÝCH MIEN

Zložené osobné mená sú charakteristické pre najstaršiu i súčasnú antroponymiu indoeurópskych jazykov. Aj vo vývine osobného pomenúvania u Slovanov zohrali mená tohto typu významnú úlohu, preto sa skúmanie lexikálnych základov zložených slovanských osobných mien pokladá za jednu z hlavných úloh porovnávacej slovanskej antroponomastiky. Mnohé z týchto mien svojím pôvodom siahajú až do obdobia praslovanskej jazykovej jednoty a teda predstavujú časť najstaršej slovanskej slovnej zásoby. Výskyt lexikálnych základov i jednotlivých zložených osobných mien v slovanských jazykoch je obmedzený teritoriálne i chronologicky, preto pri porovnávacom štúdiu je nevyhnutná stratigrafická analýza, pričom treba brať do ohľadu genézu i distribúciu mien.

Isté chronologické vrstvy možno vyčleňovať pri skúmaní genézy dvojčlenných slovanských osobných mien (Milewski, 1969; Rymut, 1980). Ide o mená, ktoré vznikli:

a) do 6. stor. na začiatku a v priebehu praslovanského obdobia;

b) v 6.—10. stor. na konci praslovanského obdobia;

c) po 10. stor. v období vzniku a formovania jednotlivých slovanských jazykov;

d) v 18.—19. stor. v epoche národného obrodenia.

Iné vrstvy možno vyčleniť pri zisťovaní distribúcie jednotlivých mien a lexikálnych základov. Na území dnešného Slovenska ide o mená používané:

a) v 9.—10. stor. v období Veľkej Moravy (obdobie jednomennej pomenúvacej sústavy);

b) v 11.—15. stor. v poveľkomoravskom období skorého feudalizmu (obdobie pretrvávania jednomennej pomenúvacej sústavy);

c) v 16.—18. stor. v období neskorého feudalizmu (obdobie formovania dvojmennej pomenúvacej sústavy);

d) v 19.—20. stor. v období epochy národného obrodenia a v súčasnosti (obdobie ustáleného používania dvojmennej pomenúvacej sústavy).

Výsledky analýz z obidvoch hľadísk treba pri porovnávacom výskume zložených slovanských osobných mien komplexne využiť.

Pramennú základňu takto orientovaného výskumu tvoria historické osobné mená doložené v najstarších písomnostiach v jednomennej sústave, novšie prímená, priezviská i rodné (krstné) mená, ktoré tvoria komponenty pomenovania osôb v dvojmennej pomenúvacej sústave. Osobitnú pozornosť si zaslúžia zložené slovanské osobné mená doložené v geografických názvoch. V historickej i súčasnej toponymii možno sledovať mená z rozličných chronologických vrstiev. Značná časť starých osobných mien je známa iba z geografických názvov. Bez paralelného výskumu geografických, najmä osadných názvov nemožno získať úplný inventár starších osobných mien. Staré slovanské osobné mená sa však nezachovali iba v ojkonymii, ale aj v hydronymii a oronymii, teda aj v názvoch nesídelných geografických objektov.

Historicko-porovnávací výskum inventára a distribúcie zložených slovanských osobných mien v jednotlivých slovanských jazykoch a v tradičných skupinách slovanských jazykov (západoslovanskej, južnoslovanskej, východoslovanskej) ukazuje, že výskyt a používanie konkrétnych mien aj v blízkych, susedných jazykoch sú rozličné, že popri menách používaných vo všetkých slovanských jazykoch, resp. vo väčšej alebo menšej skupine slovanských jazykov existujú mená charakteristické iba pre jeden konkrétny slovanský jazyk, napr. aj pre slovenčinu. A aj v používaní mena známeho zo všetkých slovanských jazykov vidieť, že chronológia jeho používania je v jednotlivých slovanských jazykoch odlišná.

Uvedené zhrnutia predstavujú výsledky analýzy starších i novších slovenských zložených osobných mien, známych zo stredovekých písomností týkajúcich sa územia Slovenska (CDSl; RDSl; Šmilauer, 1932; Bartek, 1940; VSO), zo slovenských geografických názvov utvorených z osobných mien tohto typu, ako aj zo slovníkov a kalendárov z 19. a 20. stor. Inoslovanské zložené osobné mená sú z pomerne bohatej literatúry (Malec, 1971; Schlimpert, 1978; SSNO; Svoboda, 1964), v ktorej sú najpodrobnejšie spracované západoslovanské mená, ale aj tu nie je základný výskum úplný a výsledky porovnávacieho skúmania bude treba ešte korigovať.

Výsledky analýzy možno dokumentovať niekoľkými príkladmi.

Mená s prvým komponentom BOG(o, u)- sa v češtine objavujú od 11. stor., v slovenčine a v poľštine od 12. stor., v ruštine od 13. stor. atď. V slovanských jazykoch je ich viac ako 36. Niektoré z nich sú známe prakticky

zo všetkých slovanských jazykov *(Bogdan, Boguchval, Bogomil, Boguslav)*, iné z dvoch skupín slovanských jazykov, napr. zo západoslovanských a južnoslovanských *(Bogudar, Bogumir)* alebo z južnoslovanských a východoslovanských *(Boguljep, Bogomol, Boguslov)*, alebo iba z jednej skupiny slovanských jazykov, napr. zo západoslovanských *(Bogdal, Bogurad, Bogosod, Boguvlast)*, z južnoslovanských *(Bogoboj)*, z východoslovanských *(Bogomaz, Bogonos)*. Niektoré z týchto mien sú známe iba z jedného slovanského jazyka, napr. z češtiny *(Bohobud, Bohomest, Bohuvlad)*, z poľštiny *(Bogdaj, Bogumyslav, Bogoryja, Bogoviad)*, z bulharčiny *(Bogoris)* a pod.

Mien s prvým komponentom *BOŽ(i, e)-* je známych dovedna 10, najrozšírenejšie, známe zo západoslovanských a južnoslovanských jazykov sú mená *Božetech* a *Božidar*, ostatné poznáme iba z niektorých z nich. Z východoslovanských jazykov mená s týmto komponentom nie sú vôbec doložené. Meno *Božetech* sa vyskytuje v češtine od 11. stor., v slovenčine, poľštine a v jazyku polabských Slovanov od 13. stor., známe je aj zo srbochorvátskeho jazyka. Meno *Božidar* je v slovenčine nové, známe je iba z kalendárov od polovice 19. stor.; ani zo staršej češtiny nie je známe. Poznáme ho z južnoslovanských jazykov. Zdalo by sa, že je k nám prevzaté z južnoslovanských jazykov v epoche národného obrodenia. Zo staršej poľštiny je však doložené už od konca 13. stor., hoci z oblasti starolužickej a pomorskej do 15. stor. tiež nie je známe, a to i napriek tomu, že odtiaľ sú doložené veľmi blízke mená *Božećěch, Boždal, Božerad, Božvoj*. Meno *Božidar* svojou genézou siaha teda do praslovanského obdobia (a to i vtedy, ak sa pokladá za kalk z gréc. *Theodor*), podľa T. Milewského (1969) ho možno pokladať za staršie, ale z hľadiska jeho výskytu a používania v českom a slovenskom prostredí, teda ako české resp. ako slovenské osobné meno je veľmi mladé. Chronológia používania mena *Božidar* je aj v takých blízkych jazykoch, ako sú čeština, slovenčina a poľština veľmi rozdielna.

Spomedzi zložených slovanských osobných mien s prvým komponentom *MOJ-* (je ich spolu 6) patria medzi najstaršie mená *Mojmír* (meno veľkomoravských kniežat) a *Mojslav*. Meno *Mojmír* je známe aj neskôr, z 13. stor. z češtiny a poľštiny, známe je aj zo srbochorvátčiny. Meno *Mojslav* je tiež známe z veľkomoravských pamiatok z 9. stor., z poľštiny z 11. stor., z ruštiny aj zo srbochorvátčiny a zo slovinčiny z 12. stor. Za typicky južnoslovanské možno pokladať mená *Mojgoj* (známe zo slovinčiny) a *Mojsil* (zo srbochorvátčiny). V českej tononymii je zachované meno *Mojžir*. Iba zo slovenčiny, a to od začiatku 13. stor. poznáme meno *Mojtech*. Toto meno je doložené ako pomenovanie osoby *(Moyteh de Koplyan* z r. 1277), ale predovšetkým v názvoch osád na západnom Slovensku: *Majcichov*, okr. Trnava (*Mojtechov: Moycheh* 1266, *Moyteh* 1269, *Maycich* 1324; maď. *Majtény*) a *Motešice*, okr. Trenčín (*Mojtešice: Motihe* 1208, *Moythe* 1265, *May-*

tech, Moytech 1275, *Maytheh* 1300, *Motesycz* 1485). Zo skrátenej podoby tohto mena *(Mojta)* je toponymum *Mojtín* v okrese Považská Bystrica (*Moite* 1364, *Mahtyn* 1397, *Moythin* 1472, *Moythyn, Moyczin* 1496).

Medzi staršie, od veľkomoravského obdobia doložené zložené slovanské osobné mená patria mená s prvým komponentom *SEBĚ-/SOBĚ-*, známe zo západoslovanských a z južnoslovanských jazykov. Zo zápisov v tzv. Cividalskom evanjeliu J. Stanislav (1967) za veľkomoravské pokladal mená *Sebědragъ (sebedrac), Seběmyslъ (seuemuscle), Sebětěchъ (sebeteh), Soběgojъ (soguigai), Soběmysla (sobemuscla), Soběslava (soguasclaua).* Podoba datívu zámena *sobě* je príznačná pre češtinu, pre starú slovenčinu, ale aj pre poľštinu, ukrajinčinu a starú ruštinu, podoba *sebě* pre južnoslovanské jazyky, ale aj pre starú a pre súčasnú slovenčinu a pre starú lužickú srbčinu. Preto mohol J. Stanislav ako veľkomoravské hodnotiť mená s obidvoma podobami prvého komponentu a preto obidve podoby nachádzame v zápisoch slovenských osobných mien od začiatku 12. stor., napr. v pomenovaniach osôb *Zobezlo, Zobozlo* 1135, *Zobozlov* 1208, 1216, *Zobozlou* 1221, *Subislaus* 1244, *Sebislau* 1248, *Zebeslaus* 1291 a pod. S obidvoma podobami prvého komponentu sa zapisoval názov zaniknutej osady *Sebeslavce* v okr. Martin (*terra Scebeslou* 1230, *Zobozlo* 1271, 1284, 1285, 1286, 1291, *Zebezlouch* 1294, 1323, *Zobozlo* 1391 *atď.).* Iná zaniknutá osada neďaleko Nitry sa označovala r. 1248 ako *terra comitis Zubozlai.* Mená *Sebědrah* a *Sebědruh* sú zachované v názvoch osád *Sebedražie* v okr. Prievidza (*Scepedras* 1245, *Zebedraz* 1388) a *Sebedružka,* osada Valaskej Belej v okr. Prievidza (*Zebedrus* 1409, *Zebedrwse* 1462, *Zebedrws* 1473, 1496). V češtine sú známe ešte mená tohto typu, ako *Soběgor, Soběhrd, Soběrad, Sobětuch,* v poľštine *Sobiegor, Sobierad, Sobiemysl, Sobiesęd, Sobiežir.*

Stratigrafická analýza zložených slovanských osobných mien jednoznačne potvrdzuje kontinuitný vývin slovanských jazykov a aj slovenského jazyka z praslovančiny. Ukazuje životnosť a produktívnosť modelu zložených osobných mien vo včasnom stredoveku, začlenenie slovenčiny do celoslovanských, ale najmä západoslovanských súvislostí. Preukazne dosvedčuje aj jej vlastné, samostatné tvorenie a používanie mien tohto typu pri pomenúvaní osôb a využívanie vlastných zložených osobných mien pri tvorení osadných a iných geografických názvov od obdobia rozpadu praslovančiny a formovania jednotlivých slovanských jazykov, ako to možno sledovať od písomných pamiatok obsahujúcich jazykový materiál pre najstaršie obdobie vývinu slovenčiny a slovenského etnika.

Epocha národného obrodenia znamenala potom nový, v istom slova zmysle revolučný pohyb vo vývine slovanských zložených osobných mien prejavujúci sa v uvedomelom, cieľavedomom preberaní mien z jedného slovanského jazyka do druhého a v hromadnom (aj umelom) tvorení no-

vých mien podľa tohto starého indoeurópskeho a slovanského modelu.

Aj výsledky úzko špecializovaného historicko-porovnávacieho výskumu jedného typu pomenúvania osôb, zložených slovanských osobných mien môžu pozitívne prispieť k riešeniu všeobecných otázok genézy slovenského etnika a slovenského jazyka. Poukaz na špecificky slovenské, v ostatných slovanských jazykoch neznáme zložené osobné meno *Mojtech*, vyskytujúce sa v písomnostiach na Slovensku pri pomenúvaní osôb i v geografických názvoch od začiatku 13. stor., spoľahlivo dokazuje kontinuitný vývin slovenčiny zo spoločného praslovanského východiska od začiatkov slovanského osídlenia na našom území cez obdobie Veľkej Moravy a prvé storočia začlenenia našich predkov a ich územia do tvoriaceho sa uhorského štátneho útvaru, rovnako ako ho dokazujú špecificky slovenské i západoslovanské, resp. celoslovanské toponymické a antroponymické javy a fakty z najstarších historických písomných pamiatok.

Stratigrafická analýza zložených slovanských osobných mien môže teda pomáhať pri riešení rozličných aj špecifických otázok z dejín jednotlivých slovanských jazykov a aj z kultúrnych dejín jednotlivých slovanských národov.

Literatúra

BARTEK, H.: Starodávne osobné mená slovenské. Slovenský jazyk, *1*, 1940, s. 67–72, 115–117, 148–150, 227–229.

Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae. Zv. 1. (805–1235). Red. R. Marsina. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, 48 + 472 s. [CDSI].

MAJTÁN, M.: Dedičstvo praslovančiny v najstarších slovenských vlastných menách. In: Jazykovedné štúdie. 14. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977, s. 193–206.

MALEC, M.: Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1971. 186 s.

MILEWSKI, T.: Indoeuropejskie imiona osobowe. Wrocław–Warszawa–Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1969. 226 s.

Regesta Diplomatica nec non Epistolaria Slovaciae. Zv. 1. (1301–1314). Red. V. Sedlák. Bratislava, Veda 1980. 672 s. [RDSI].

RYMUT, K.: Zachodniosłowiańskie dwuczłonowe nazwy osobowe. (Postulaty badawcze.) In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava–B. Bystrica–Prešov 1983, s. 297–304.

SCHLIMPERT, G.: Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte. Berlin, Akademie-Verlag 1978. 271 s.

Słownik staropolskich nazw osobowych. Zv. 1–6. Red. W. Taszycki. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, Zakład Narodowy im. Osssolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1965–1983 [SSNO].

STANISLAV, J. Dejiny slovenského jazyka. Zv. 2. 2. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 317–318.

SVOBODA, J.: Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964. 320 s.

ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha a Bratislava, Uč. spol. Šafaříkova 1932. 564 s.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 1–3. Bratislava, Veda 1977–1978 [VSO].

Ján Doruľa

O HISTORIZME V PÍSANÍ NIEKTORÝCH MIEN A NÁZVOV

Do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave prichádzajú listy upozorňujúce na nejednotnosť v písaní mien osôb vo výkladoch zo slovenských dejín, ďalej na spôsoby písania slovenských miestnych a topografických názvov v cudzojazyčných textoch i na niektoré ďalšie problémy z týchto okruhov.

Nakrátko sa pri danej problematike pristavíme aj v našom časopise.

Dobre premyslený návrh na úpravu a zjednotenie písania mien príslušníkov šľachtických rodov predložil a realizoval J. Novák.[1] Ide o mená historických postáv zo slovenských dejín. Zatiaľ čo mená uhorských panovníkov sa oddávna píšu v zaužívanej podobe, ako napr. *Štefan* (maď. *István*), *Belo* (maď. *Béla*), *Ladislav* (maď. *László*), *Vladislav* (maď. *Ulászló*), *Matej* (maď. *Mátyás*), *Ľudovít* (maď. *Lajos*) a pod., mená príslušníkov šľachtických a zemianskych rodín sa dosiaľ píšu nejednotne, mnohé novodobým maďarským pravopisom. Zo starších slovenských písomností vidíme, že písanie týchto mien (často i mená samy) prešlo (prešli) rozličným vývinom, že nebolo ani v minulosti jednotné, ustálené. Veľa z týchto mien dostalo svoju maďarskú alebo pomaďarčenú podobu až druhotne (*Svätojánsky* — *Szentiványi, Kubínsky* — *Kubínyi, Brezovický* — *Berzeviczy, Harhovský* — *Görgei* atď.).[2] Zjednotené písanie aj týchto mien pri výklade slovenských dejín i vo všetkých ostatných prácach dotýkajúcich sa slovenskej histórie — v odborných, popularizačných i umeleckých textoch — na základe slovenského pravopisu je prirodzené nielen preto, že ide o slovenskú minulosť, ale aj preto, že ide o slovensky písané výklady, texty.[3] Zjednotenie písania týchto mien na základe maďarského pravopisu a maďarských podôb nie je ničím odôvodnené. Nie je odôvodnené ani preto, že po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku ČSR a najmä v období budovania socializmu sa u nás rozvinula slovenská historická veda, ktorá rozpracúva dejiny Slovákov na etnickom princípe, v ich začlenenosti do daného historického priestoru, s významnými starobylými a trvalými slovensko-českými kultúrno-historickými vzťahmi a zväzkami, za prirodzeného rešpektovania dôsledkov a dôležitosti štátno-politického uhorského rámca, v ktorom Slováci žili a v ktorom sa významne a všestranne uplatňovali. Uhorsko nebolo len maďarský štát, ako by to niekto rád aj dnes chcel predstavovať a na takomto „ideovo-historickom" základe odsudzovať narúšanie maďarskej podoby mien pri výklade slovenských dejín uhorského obdobia písaných po slovensky, dovolávajúc sa historizmu a práva. Treba pripomenúť, že s takýmto historizmom predstavitelia slovenského národa od samého

začiatku jeho formovania nesúhlasili, vyvracali ho ako falošný, dokazovali rovnoprávnosť postavenia Slovákov v Uhorsku. V duchovnej a kultúrnej sfére sa slovensko-česká spolupatričnosť aj v uhorských časoch výrazne prejavovala, čo sa nakoniec ukázalo aj v pravopise po slovensky písaných textov; ani ten, okrem jednotlivostí, nebol maďarský (maďarským pravopisom sa písali iba východoslovenské kalvínske tlače vydávané v 18. stor. v Debrecíne). A tak písanie mien príslušníkov uhorských šľachtických rodov slovenským (českým) pravopisom nebolo nijakou zriedkavosťou, ani v tlačených textoch. Z tých čias nie sú známe protesty proti takémuto písaniu mien, ktoré by svojou rozhorčenosťou boli podobné dnešným. Tak napr. v novinách Týdennýk vydávaných J. Palkovičom r. 1812 čítame: Hrabě Frantissek *Zyči* (č. 7, s. 109). A v časopise Tatranka z roku 1832 sa napr. zapisujú mená takto: *Berčei, Giřj Besseněi, Lukáči, Maryássi, Pawel Naď, Séčéni,* r. 1837: *Frantissek Séčéni, Jakssič, Forgáč, Ďurčáni, Nádaždy* atď. Ani Ján Kollár sa nezdráhal pravopisne prispôsobovať mená tohto typu. Písal napr. *Ilešházi, Cobor, Rákoci,*[4] *Vešelini*[5] a pod. Aj uhorskí Nemci nezriedka písali mená príslušníkov uhorských šľachtických rodov nemeckým pravopisom. Tak napr. v prácach K. G. v. Windischa sa píše: *Graf von Nádasch, Rágotzy/Franz Rákotzy, Stephan Botschkay, Károlische Familie, Okolitscháni, Otschkai, Bertschéni;*[6] *Forgátsch, Loschontzy, Palatin Nádaschdi, Georg Botschkai, Franz Weschelini, Maria Setschi, Georg Tscháky*[7] a mnohé iné mená. Ba aj J. M. Korabinský vo svojom po nemecky písanom lexikone píše: *Forgátsch, Baytschy, Illéschhásy, Botschkai, Graschalkowitz, Mariáschy, Setschéni* atď.[8]

Ako vidieť, dnešné zjednotenie písania mien príslušníkov uhorských šľachtických rodín vystupujúcich vo výkladoch a opisoch slovenských dejín na základe slovenského alebo českého pravopisu nie je nový ani prvý pokus na zavedenie takéhoto písania, nie je ani nehistorický, ani protiprávny a nijako sa nedotýka mien osôb, ktoré si dnes píšu svoje meno ným pravopisom.

Slovenské priezviská písané maďarským pravopisom (napr. *Zsapka, Gyurcsek, Gyivják, Janyicskó* a pod.) nemajú v takejto podobe dlhú históriu. Pochádzajú takmer vždy až z druhej polovice 19. stor., z čias najkrutejšej maďarizácie. Sú svedectvom úsilia vyhladzovať všetko, čo pripomínalo slovenského ducha; do matrík sa často zapisovali rozmanitým spôsobom svojvoľne úradne maďarizované, a tak všelijako pretvorené alebo skomolené mená. Zo *Zubáľa* sa napr. stal *Szubaly* (dnes sa už vyslovuje *subali*) a pod.[9] Takéto mená nie sú teda svedectvom nijakej starobylosti. Zo slovenského hľadiska ide tu o falošný historizmus, o historizmus neslovenský, vyrastajúci z uhorských pomerov, ktoré sa v novodobej histórii stali pre Slovákov hrozivo nežičlivé, protislovenské.[10] Starobylosť slovenských mien je práve v ich slovanskej slovenskosti, často zastretej historicky novším maďarizačným nánosom. Je, pravdaže, osobnou vecou každého

nositeľa takéhoto mena, či si tento nános chce ponechať, či mu je ľahostajný alebo nie. Najčastejšie tu rozhoduje stupeň vlastného národného a historického vedomia, často, žiaľ, neuvedomovaného, zanedbávaného, nepestovaného.

Obdobná situácia s rovnakým pozadím býva pri miestnych a topografických názvoch. Z prachu zabudnutia sa vyhrabávajú predprevratové pomaďarčené názvy slovenských lokalít, kriesi sa chiméra ich kontinuity so stavom pred vznikom Československa. Prekvapujúce je, že sa tak robí nielen za hranicami ČSSR, ale aj v našom štáte. Z listov adresovaných Jazykovednému ústavu Ľ. Štúra SAV sa dozvedáme nielen to, že zahraniční turisti nemôžu nájsť cestu do Zvolena, lebo na ich automape je len názov *Zolyom*, ale aj to, že naše vydavateľstvo alebo naša cestovná či iná organizácia vydáva publikácie, kde sa v texte písanom po maďarsky uvádzajú paralelné uhorsko-maďarské názvy, ktoré pre dnešného maďarského turistu nemajú nijakú informatívnu hodnotu. Tak sa tam píše (maďarský, niekedy len pravopisne maďarizovaný názov je v zátvorke, občas aj naopak — k takémuto maďarskému názvu sa v zátvorke udáva slovenský názov) napr., že Čičmany sú *Csicsmány*, Terchová *Tyerhova* alebo *Terhova*, Rajecké Teplice *Rajecfürdő*, Žilina *Zsolna*, Štefanová *Istvánfalu*, Turiec *Turóc*, Orava *Árva*, Strečno *Sztrecsnó*, Vrútky *Ruttka*, Stráňavy *Sztrányavi*, pri názve *Rajcsanka* sa v zátvorke udáva, že je to Rajčianka, ďalej Bytča že je *Nagybicse*, Považská Bystrica *Vágbeszterce*, Hričov je *Hricsó*. Verejné táborisko Poluvsie — Slnečné skaly sa prekladá: *Poluvsie (Palosnyai) nyilvános táborhely — Napos Sziklák*. Maďarskému turistovi sa v zátvorke vysvetľuje aj to, že *Rablóösvény* je Zbojnícky chodník, *Manini szorost* že je Manínska tiesňava a Považské múzeum je *Vág-völgyi-Múzeum*.[11] Dôvod takéhoto postupu nie je istotne ten, aby sa zahraničnému turistovi uľahčila orientácia v našej krajine. V paralelnom nemeckom a ruskom texte sa nič podobného turistom nepredkladá, hoci v nemeckom texte by iste také možnosti boli.

Vydavateľstvo Osveta v Martine vydalo roku 1985 knihu Tatry v panorámach.[12] V cudzojazyčných textoch (ruskom, nemeckom, anglickom) sa uvádzajú iba slovenské názvy tatranských vrchov a iných terénnych útvarov, tatranských i podtatranských osád a dedín. Len maďarský text je výnimkou; tu sa popri slovenských názvoch uvádzajú všade zatuchnuté uhorsko-maďarské názvy, často sa slovenský názov uvedie len v zátvorke. Tak sú tam napr. dvojice: Nový Smokovec — *Újtátrafüred*, Veľká Lomnica — *Kakaslomnic*, Veľký Slavkov — *Nagy Szalók*, Gánovce — *Gánóc*, Huncovce — *Hunfalva* atď. Aj Matej Bel je *gebürtig in Očová* (v nemeckom texte), ale v maďarskom texte je *Bél Mátyás az očováí (ocsovai) születesű*. Dokonca aj *Eisenbahnstrecke Košice-Bohumín* (v nemeckom texte len tieto názvy) je v maďarskom texte *a košice-bohumíni (kassa-oderbergi) vasút*. *Auf die Spitze Rysy* je po maďarsky *a Tengerszemcsúcsra (Rysy)*.

Nemeckému textu *auf der Bergwiese Starolesnianska poľana in der Zusammenmündung der Täler Studené doliny* zodpovedá maďarský text *a Stará Lesná-i (ólesznai) havasi réten a két Tarpataki-völgy (Studené doliny).* Ďalej sa tam tatranské vrchy, štíty a iné útvary napríklad takto uvádzajú: *Középorom (Prostredný hrot), Homlokos (Bujačí vrch), Határhegy (Ždiarska Vidla), Vörös-tavi-csúcs (Kolový štít), Fehér-tavi-csúcs (Jahňací štít), Varangyos-tavi-csúcs (Javorový štít), Antónia-csúcs (Malý Javorový štít), Karbunkulus-torony (Jastrabia veža), Márta-csúcs (Zlobivá), Szekrényes-gerinc (Vareškový hrebeň), Hunfalvi-nyereg (sedlo Váha), Felkai-völgy (Velická dolina), Vaskapu (Skalné vráta),* ďalej napr. *Tarpatak (Studený potok), Omladék-völgy (Zlomisková dolina), Morgás-hágó (sedlo pod Svišťovkou).* A ak už nie ináč, ak sa totiž nepoužil uhorsko-maďarský názov, alebo keď sa nepreložil do maďarčiny slovenský názov, tak sa to aspoň pravopisne zdvojuje: *Koncsiszta (Končistá).* Na rozdiel od „historických" uhorských čias sa tu predsa len uvádzajú aj slovenské názvy, hoci často len v zátvorke.

Je možné, že takéto kriesenie predčeskoslovenskej kontinuity aj niektorým turistom milo padne. Pre nás je to minulosť spojená s útlakom a prenasledovaním slovenského národa i všetkého slovenského.

Pokusy o oživovanie hungarizmu nemajú dnes perspektívu, sú rušivé a škodia vzájomnému dorozumeniu.

---

[1] Pozri NOVÁK, J.: Rodové erby na Slovensku. I. Martin, Osveta 1980. 376 s.

[2] Pozri k tomu DORUĽA, J.: O maďarčine na Slovensku a o preberaní slov maďarského pôvodu do slovenčiny v období predbernolákovskom. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, *17*, 1971, s. 91—92. Možno upozorniť na niektoré ďalšie doklady. Napríklad roku 1542 podpísaný *Casp[arus] Svetoiansky* píše list richtárovi a rade mesta Levoče (Originál v archíve mesta Levoče, neusporiadaný materiál, škat. č. 10). Niekoľko dokladov na meno *Harhovský/Gőrgei: Anno 1589 die 18 augusti ia Namessanski Liurinc, wisnei spiskei stolici sluzni dworski, spolu y s/prisaznim panem Martinem Kalna, na instantiu pana Benedeka Harhowskeho, wedle komisy pana ispanowey, wisli zme do Pikowek (!) na oculatu rewiziu, tam prysedse pan Gergei Benedek, tam prysedse y mi s/nim, ukazal nam geden domek pusti, kteri domek pani Juliana Sent Andrasy zastawila w/gistej sume panu Benedekowy Harhowskemu* (...) (Originál písomnosti je v Maďarskom štátnom archíve v Budapešti, fond Gőrgey család gőrgői ága levéltára. P 295. Zväzok 1.) Popri priezvisku *Harhovský* sa tu už používa aj maďarizovaná podoba *Gergei.* Ďalšie doklady: *Ja Juryk Fekety de Abraham falwa wyznawam s/tymto mym pysanjm a s/pezecziu, az sem wzal od pana Benedyka Harhowskeho 6 fl. (...) Actum Gőrgey in festo Pentecostes (...) anno 1593* (tamže; v datovacej formule je tu maďarizovaný názov Harhova, lebo je koncipovaná po latinsky. V slovensky písanej formule je aj slovenský miestny názov — *Harhov* [pozri tu v ďalších dokladoch]. O rozdieloch v písaní miestnych názvov v latinských a slovenských textoch v Uhorsku pozri DORUĽA, J.: O miestnych menách v zápisoch zo 16. a 17. storočia z oblasti východného Slovenska. Jazykovedný časopis, *15*, 1964, s. 154—176.); *Ja Janos Kalna S/pikowecz wyznawam tymto swogim psani[m], že som zastawil w/mogeg pilneg potrebe panu Benedikowy Harhowskemu pol juterka podle puti do Pikowecz yducze* (Vlková, okr. Poprad, 1595; tamže); *Ya Melicher Gyrgow syn S/pykowecz wyznawam tymto lystom (...), ze sem wzal od pana Gergej Benedyka w požyčenyv pet y dwaczet kablow yarzu (...); dawam geho mylosty panu Gergey Benedykowy gednu luczku na orek na pykowskem*

chotaru (Spišský Hrhov, okr. Spišská Nová Ves, 1595; tamže). V tom istom texte sa v závere píše: *Kterysso lyst dawame panu Benedykowy dla pewneysseho swedecztwa potwrzenyv a zapeczatowany pečžetyv ffarara harhowskeho (...). Dan w Harhowe 15. aprilis anno 1595.* Pozri ešte takýto zápis: *Ya Melicher Kalna s Czenczycz wyznawam tymto lystom a pysanym, czynyacz pred panom Krysstoffom Harhowskym mladym, zase pred fararom harhowskym Laczlawom Ilowskym, že sem zastawyl panu Benedykowy Harhowskemu pol cztwrta yutra zeme na pykowskem chotaru (...). A dla pewneysseho swedecztwa pan Krysstoff Harhowsky mlady y ffarar harhowsky Ilowsky Laczlaw, ktomu tež y pan Korytnoky Ferencz swoyu ruku podpysaly y pečžety prytlaczyly. Stalo se w Harhowe 10. martu anno dominj 1595* (tamže). Tu, ako vidieť, uplatňuje sa slovenský názov dediny *(Harhov)* i od neho utvorené priezvisko *(Harhovský)*. Ale v samých podpisoch, ktoré majú oficiálnu latinskú formu, sa používa maďarizovaná podoba odvodeného priezviska: *Christophorus Gőrgey manu propria, Ladis[laus] Ilowsky, pastor Gerge manu propria, Franciscus Korotnoki manu propria.* Z ďalších dokladov: *kossar panuow Harhowskich* (Dúbrava, okr. Spišská Nová Ves, 1638; tamže, zv. 2); *w/tym kucze pod dworsku, pri puczy, ktoru puczu idu do Namessan y do Kolczowa, poczaly buoly panowe Harhowsszy kossar dacz hraczicz* (Červenica pri Sabinove, okr. Prešov, 1638; tamže); *Czy wie fatens w/Pykowcych neboscik pan Gőrgej Benedik čo za czastku mal* (Machalovce, dnes súčasť obce Janovce, okr. Poprad, 1664; tamže, zv. 3). Aj v ďalších mladších textoch sa už píše zväčša len *Gőrgei: Geőrgőy Myklus, pany Geőrgőy Sandorka* a pod., ale: *role harhowske* (Toporec 1678; tamže, zv. 3); *Pana Gőrgej Pala* (Toporec 1688; tamže, zv. 4), *poddaneho pana Gőrgey Janossa* (Toporec 1713; tamže, zv. 6), *služice u G. M. P. Gőrgej Janossku w Toporczj* (Toporec 1716; tamže). V texte písanom po poľsky v Lesnici roku 1692 sa píše *Giergieli Janosz* i *Giergiei Janosz, Giergiey Janos* (tamže, zv. 4). Porovnaj i v texte zo Žiliny: *Wiprawil se Andr[eas] Hurhowsky proty Nemczom Brandenburskim ze Zahoria do Sliezka massirugiczim, dano mu na strowu (...) f. 3* (Žilina 1696; Originál v Štátnom okresnom archíve v Žiline, MMŽ, kart. č. 35, Regesta iudicis 1655—1726). Podobný obraz poskytujú aj zápisy mien príslušníkov iných šľachtických rodín na Slovensku, napr. Kubínskovcov a Palúckovcov: *9 testis Egr[egius] Mich[ae]l Kubiny, compr[ovincialis] de Demenfalva, cit[atus] jur[atus] exam[inatus] fassus est, ze gedneho czasu, kdi knižeczka voyna bila zde videku, ze bil Paluczky Jan s Szerdahelim a z Dyarmatem kapitan tey vogny, prissel k/panu Matiassovi Kubinskemu do Demenovey vsi, kterižto Szerdahely a Dyarmathy, vissedsse od pana Matiasse osvečžugicze se tomuto fatensovi, ze ony negsu zadna pričžina, ale že Paludyay Janos czos porobil u pana Matiasse. Tento pak fatens ssel potom dnu, videl pana Matiasse raneneho, ucho na skrze roztyate, pan Matiass pak to viznal pred njm, ze ho Paluczky Jan ranil, czo pak y od sameho Paluczkeho Jana slissal, ze mu lala pany Matiassova a že on proto uderil pana Matiasse y panyu samu dopoličžkoval; XI testis pro[vi]d[us] Thomas Tretyak de Demenfalva, sub. Mich[ae]lis Kubiny (...), fassus est. Videl to, kdi Paluczky Jan s Szerdahely Michalom a Dyarmathy Tomassom, s/haytmany knizeczkeg wogny, prissli do domu pana Matiasse Kubinskeho a ze Paluczky Jan spoliczkoval pany Matiassovu Kubinsku* (Originál v Štátnom oblastnom archíve v Bytči, LŽ, Kongregačné protokoly 1634—1666).

[3] Vyslovil sa aj nesúhlas s ustálením písania takýchto mien na základe slovenského pravopisu, resp. v pôvodnej slovenskej podobe. Dokonca aj niektorí zahraniční „experti" pokladali tieto naše problémy za natoľko významné, že neváhali verejne oznámiť svoje ostro jednoznačné stanovisko, nie bez dávky komickej nadutosti.

[4] Pozri KOLLÁR, J.: Výklad čili přímětky a vysvětlivky ku Slávy dceře. V Praze, Nákladem knihkupectví I. L. Kober 1862, s. 228, 288, 303, 416.

[5] KOLLÁR, J.: Cestopis obsahující cestu do horní Italie... V Praze, Nákladem knihkupectví I. L. Kober 1862, str. 159.

[6] Karl Gottlieb von Windisch, Politisch-geographisch- und historische Beschreibung des Königreichs Hungarn. Pressburg. Auf Kosten der neuen Buchhandlung Anton Löwens 1772.

[7] Kurzgefasste Geschichte der Ungarn (...), zusammengetragen von Karl Gottlieb v. Windisch. Pressburg, im Verlage Anton Löwens 1778.

[8] Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn (...). Pressburg 1786.

[9] Jozef Škultéty v liste K. Kálalovi z 2. okt. 1895 napr. píše: Ja poznám takúto rodinu: otec bol Puc, jeho jeden syn Kűrtősi, druhý syn Fényes, tretí Petényi. (Listy Jozefa Škultétyho. 1. 1871—1910. Pripravil M. Kocák. Matica slovenská 1982, s. 152.) V podobných prípadoch ide zrejme o prejavy čerstvého dobového maďarského vlastenectva slovenských renegátov, židov a pod. O podobných a iných prípadoch pomaďarčovania mien pozri aj VALISKA, J.: Maďarizácia a zmeny mien. In: K slovenskému národnému vývinu na východnom Slovensku (1848—1918). Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Literárnovedný zborník. 2. Red. Ľ. Holotík. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1970, s. 179—185.

[10] Podobný falošný historizmus sa u nás niekedy pestuje aj pri miestnych názvoch. Napr. latinizovaný maďarský názov mesta Prešova *Eperjes* sa vylepuje v názve likéru *Fragopolis brandy* (Frucona, národný podnik, závod Prešov). [maď. *eper* = lat. *fragum* = jahoda]. Nájdu sa, žiaľ, aj iné podobné doklady.

[11] Autokempingy, verejné táboriská, okres Žilina. Vydalo Vydavateľstvo Osveta, n. p., Martin pre Okresnú správu cestovného ruchu a ONV — odbor obchodu a CR v Žiline roku 1983. Zodpovedná redaktorka Ing. Jana Farkašová.

[12] BRCHEL, Ľ. — LEGUTKY, M. — ROUBAL, R.: Tatry v panorámach. Martin, Osveta 1985. Zodpovedný redaktor M. Fabian.

Rudolf Kuchar

SLOVO **PAŽIŤ** A JEHO ODVODENINY V STAREJ SLOVENČINE

Slovo *pažiť* v slovnej zásobe súčasnej slovenčiny označuje: 1. zelenú trávu, 2. trávou porastenú plochu zeme, čerstvý trávnik (porov. Slovník slovenského jazyka [SSJ] III, 1963, s. 46).

Z hľadiska genézy ide o praslovanské slovo, ktoré sa zachovalo iba na území západných a východných Slovanov, nebolo teda celoslovanské. Nemá ho bulharčina, ukrajinčina, bieloruština, nie je v slovenčine, srbochorvátčine a lužickej srbčine. Na vyjadrenie uvedených významov používajú tieto jazyky iné lexémy.

Lexéma *pažiť* sa dokladá už v staroslovienčine v podobe *pažitъ* (Machek, 1957), v starej ruštine a ruských dialektoch *(pážiť — pastva, pastvina, výhon,* porov. Machek, 1957; Fasmer, 1971; Slovar' cerkovno-slavjanskago i russkago jazyka III—IV, 1867) a známe je aj v poľštine ako nárečové slovo v podobe *pazyc(a)* (Machek, ibid.). Bohato je doložená v dokladovom materiáli Historického slovníka slovenského jazyka obsahujúcom slovnú zásobu starej slovenčiny od 11. do 18. stor.

Apelatívne použitie skúmanej lexikálnej jednotky dokladá V. Sedlák (1980), kde sa doslova hovorí: „... ad quendam locum viridum, pasyth vocatum ...“ Ide o dosiaľ najstarší doklad datovaný zo 4. apríla 1303 z metácie konanej v južnom Honte. V tom istom storočí sa uvedená lexéma vyskytuje ako toponymum v darovacej listine z r. 1351 (zapísané *Pasyth*), podľa ktorej lokalitu nazývanú *Pažiť* daroval kráľ zemanom z Baračky, a potom z r. 1396 (zapísané *Pasych),* keď ju títo zemani darovali radu paulínov z Lefantoviec (porov. Vlastivedný slovník obcí na Slovensku, 1977).

Na slovo *pažiť* (a jeho variant *pažiťa*) a jeho odvodeniny, ktoré naši predkovia používali ako apelatíva i ako vlastné mená, najmä ako súčasť chotárnych názvov, pribúda viac dokladov v 16., 17. a najmä v 18. stor. Na ilustráciu uvedieme niekoľko dokladov na jeho použitie ako vlastného mena (chotárneho názvu):

Mikulass Barwjer kupil gednu cztwrt rolj *Pazith* reczenu (Žilina, 1622); zahrada konopna koncža zemy *Na pažitie* koncom (MARTIN, 1675); pacholkom, ktery robely mostek na *Pažytjach* (ŽILINA, 1700—1702); zem na *Paziti* ležicy (KRUPINA, 1741).

Príklady na apelatívne použitie tohto slova:

strani Somarowskeho, czo bil poczel *pažiti* zahrazati (TRENČÍN, 1580), mlinarowy pridawa se k tomu mlinu ku uziwany kus *pazitye*, zeme guz naoraneg (BECKOV, 1697); roliczku mezy czestamy koncža meskych *pažit* ležiczu (ŽILINA, 1697); cespes: tráwnjk, zelena *pažiťa;* fenile: senná *pažica*, tráwnjk (Kamaldulský slovník, 1763); ktery na *pazycoch*, ktery na kurioch w budinkoch od panstwa nasseho wistawenich bywame (DUBOVICA, 1772); tje *pažite* aneb obecne passjenky njže studničky naziwagu sa Rozpadliny (PRIEKOPA, 1780).

V starej slovenčine sa od uvedeného apelatívneho základu utvorilo celé slovotvorné hniezdo. Zo staršieho vývinového obdobia slovenčiny máme doložené prídavné mená *pažitnatý, pažitný, pažiťový, pažitský* s významom „týkajúci sa pažite; porastený pažiťou, trávnatý", napr.:

1 luka *pazytna* (LIPTOV, 1600); ze mlyna podkasstelskeho a z *pažytskeho*[1] (BÁNOVCE n. B., 1650); ... Dodok Jano dal *pažitni* dom v sume in fl 25 (ČAJKOV, 1749); cespitius: tráwnjkowy, *pažitny;* graminosus: tráwnaty, *pažičnaty;* cesposus: tráwnaty, *pažitnaty* (Kamaldulský slovník, 1763); color herbidus: *pažitna* barwa; prassinus: *pažitove* barvi (Latsny, Dictionarium ..., 1767—1797).

Substantivizované adjektívum *pažitné* v propriálnom význame nachádzame v doklade z Beckova z r. 1729: ... *po pekarowem dome diel N a p a ž i t n i c h, do ktereho sa wisegu mericze.* Zaujímavým slovom z uvedeného radu odvodenín je v starej slovenčine substantívum *pažitník.* V staršom období slovenčiny bolo dvojvýznamové. V jednom význame bolo v synonymickom vzťahu s lexémou *pažiť.* Dokumentuje to dobre doklad z Motešíc z r. 1639: ... *kde pan Myhal pryekopu wykopal, tam bywal p a ž i t n i k a oraczina; kde pak pan Myhal na/tento czas pryekopu wykopal, tam bywal p a ž i t n i k.*

V trenčianskom urbári z r. 1652 máme však doklad (hoci neúplný), v kto-

[1] Z dokladu jasne vidieť, že ide o mlyn, ktorý bol na pažiti, teda uvedené adjektívum je odvodené od apelatíva *pažiť* s významom „miesto, plocha zarastená trávou".

rom slovo *pažitník* má význam „človek bývajúci, žijúci na pažiti“: *Pažitniczy no. 2. 1. Andreas Chudi...*

Slovotvorné hniezdo od slova *pažiť* v starej slovenčine dopĺňa ešte lexéma *pažiťka* v apelatívnej aj propriálnej podobe (obyčajne používané v plurálovej podobe *pažiťky* a ako synonymum k slovu *pažiť*), napr.:

aby tge *pažitki* newipasali z dobitky okolo Wysočyny (ŠTIAVNIČKA, 1676); ona [svedkyňa] y to wedela, kdy Petrowane s *pažitek* od potoka kone dobrassowske zagalj (DOBRAŠOV, 1654); Incola possessionis Sullye: *Na pažitkach* (ZÁHORCE, 1721); [Andreas Bázlik] riekol, že pri prandorfskem hostinczy na tey *pazitki* penize nagssol (PUKANEC, 1769).

V Kamaldulskom slovníku z r. 1763 sa dokladá slovo *pažiťka* v podobe *pažička: glebula: hrudka, hrudečka, pažička.* Túto deminutívnu podobu od slova *pažiť* kvalifikujeme ako osobitné použitie. Ide o trochu posunutý význam. Latinské slovo *gleba* označovalo: 1. hrudu, 2. pole, roľu (Špaňár — Hrabovský, 1969, s. 274).

Z tohto slovotvorného hniezda sa v starej slovenčine odčlenilo slovo *pažítka* (a odvodené adjektívum *pažítkový*), označujúce cibuľnatú rastlinu s tenkými, trubičkovitými listami, ktorá vo väčšom množstve pripomína trávnik. Používa sa ako pochutina. Najstaršie doklady na slová *pažítka* a *pažítkový* sú z Nomenklatora pružinského zo 17. stor.: *(Ascalonicum: pažitka)* a z práce o víne[2] z roku 1764 *(pažitkový saft).*

Do radu týchto derivátov patrí v súčasnej slovenčine aj sloveso *pažitnatieť* s významom „zarastať trávou“ (SSJ III, 1963, s. 46).

Pre úplnosť výkladu uvedieme ešte doklady na slovo *pažiť* a na miestne deriváty zo slovenských nárečí (porov. kartotéku Slovníka slovenských nárečí v JÚĽŠ SAV):

konope zme vivézli na *pažic* (VINIČNÉ); na *pažici* spravili šibeňicu (JABLOŇOVÉ); ňégdo pásóv malé husence na *pažiťi* a ňégdo na járku (LAPÁŠ); na *pažiťi* sa husi pásavali (BÁNOVCE n. B.); ďalej zme jim mrvile suchej chlebík a nakopale zme jim šúplate s *pažiťov* (ČELOVCE); pastire vec na *pažici* robeľi vihon (RANKOVCE); vižen husi na *pažítku* (VAĎOVCE).

V nárečovom materiáli sú doložené aj miestne frazeologické spojenia so slovami *pažiť, pažiťka: akosi sä nám ten oťec poberá pot pažiť, nasilu kce umrieť* (PÁRNICA); *dávno je pot pažiťkou* (= zomrel) (PRIEVIDZA).

---

[2] Ide o jazykovú pamiatku Některé prostrédkj, skrze které wjna pry gegich sile a wláde zdržowati se magj. Rukopis je v súkromnom vlastníctve inž. D. Janotu. (V transkribovanej podobe ho publikoval K. Palkovič v časopise Agrikultúra, 4, 1965, s. 125—147).

Z obce Sokoľ v okrese Košice je doložená lexéma *pažičár*. Význam tohto slova je „človek bývajúci na pažiti, pažitník“: *Do teho ľesa jag idze draha ku Ňemeckému jarku śme raz išľi na kozare. A pažičare chodzeľi tu na kozare. A mi chodzeľi ku Ňemeckemu jarku — ňižňare — na kozare.*

Analýza dokladového materiálu starobylého slova *pažiť* ukázala, že v staršom období vývinu slovenčiny sa jeho význam „miesto zarastené trávou, mladá tráva“ vyjadroval viacerými lexémami: *pažiť, pažiťka, pažitník*. Pomenúvala sa nimi tá časť dediny alebo lúka na kraji dediny, kde obyčajne bývala chudoba. Dnešná spisovná slovenčina výrazy *pažiťka, pažitník* v tomto význame nepozná. Dnešnej spisovnej slovenčine je neznáme i slovo *pažitník* označujúce aj „človeka bývajúceho, žijúceho na pažiti“. Aj touto lexémou sa dobre dokumentuje pôvodná sémantika slova *pažiť*.

V používaní adjektívnych prípon v spisovnej slovenčine a starej slovenčine niet podstatného rozdielu: pre starú slovenčinu je navyše doložená iba prípona *-ský (pažitský)*.

Literatúra

FASMER, M.: Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. Zv. 3. Moskva, Izdateľstvo Progres 1971, s. 185.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957, s. 358.
SEDLÁK, V.: Regesta diplomatica nec non epistolaria slovaciae. Zv. 1. Bratislava, Veda 1980, s. 107
Slovar' cerkovno-slavjanskago i russkago jazyka. Zv. 3—4. Petrohrad, Tipografija Imperatorskoj akademii nauk 1867, s. 322.
Slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 46.
ŠPAŇÁR, J. — HRABOVSKÝ, J.: Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 274.
Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 2. Red. M. Kropilák. Bratislava, Veda 1977, s. 377.

Tatiana Laliková

VÝZNAMOVÁ STAVBA SLOVA **NEVESTA** V STARŠEJ SLOVENČINE

Z historického i etymologického hľadiska sú názvy členov rodiny a širšieho príbuzenstva veľmi zaujímavé. Príbuzenská terminológia ako relatívne uzatvorený a dobre pozorovateľný mikrosystém podlieha po stáročia zmenám, ktoré boli podmienené zmenami v spoločnosti. Postupne sa táto terminológia rozvíjala a zjednodušovala, voľakedy rozlišované vzťahy úplne alebo čiastočne splynuli s inými alebo sa ich pojmový obsah posunul, prí-

padne posunutím vznikol nový pojem. Dôkazom týchto zmien je mnoho názvov príbuzenských vzťahov, ktoré dnes už celkom zanikli alebo ešte dožívajú v nárečiach.

Pomenovania rodinných vzťahov delíme na nomina consanguinitatis, kam patria názvy pokrvných príbuzných, a nomina affinitatis, kam patria pomenovania osôb, ktoré sa do rodiny dostali vydajom alebo ženbou (porov. Gramatické dielo A. Bernoláka, 1964) a ich vstup do rodinného kruhu vyvolal niekoľko pomenovaní vzťahov typu *švagor, svokor, nevesta* a pod. V systéme názvov členov príbuzenstva tvoria východisko muž a žena, ktorí spolu uzatvorili manželstvo. Tým sa dostaneme k druhej skupine pomenovaní (nomina affinitatis), kam patrí aj lexéma *nevesta,* ktorej významovú stavbu zo systémového hľadiska chceme podať predovšetkým na historickom materiáli.[1]

Z etymologického hľadiska sa praslovanské slovo *nevěsta* vykladá rozličnými spôsobmi. Väčšina pokusov o etymológiu tohto slova vychádza z formálnej hláskovej stránky a v sémantickom výklade sa opiera o intuíciu, nie o pozitívne zistené sémantické responzie. Prehľad etymologických výkladov aj s novým riešením podal naposledy Š. Ondruš (1970), ktorý na základe Benvenistovho modelu stavby indoeurópskeho koreňa spája praslovanské slovo *nevěsta* s latinským slovom *nupta* „nevesta" a s gréckym slovom *nymfé* „mladá žena, nymfa".

Pri významovej stavbe lexémy *nevesta* treba vychádzať z faktu, že toto pomenovanie, ako to ukážeme nižšie, nadobúda platnosť príbuzenského termínu až sekundárne. Základný význam lexémy *nevesta* je „dievča alebo mladá žena, ktorá sa vydáva alebo je tesne pred vydajom, mladucha; snúbenica (najčastejšie za latinské *sponsa, nupta* a grécke *nymfé*)". Tento význam je na prvom mieste aj vo významovej stavbe slova *nevesta* v súčasnom spisovnom jazyku. V historickom materiáli máme na tento význam najviac dokladov:

... mladoženichowe a *newesty* ukazugj zgewne, že toliko chtegy telu služity a ne Bohu. (ZA, 1676) — ... kdo *newestu* ma, ženich gest. (BOCA, 1678) — ... [mládenci] na *newěstu* se vrazilý a hrozily se gj, gestly že ona to (rozlúštenie hádanky) vd swého ženicha newipressuge, že chcu otca gegjho dum zapálit. (RW, 1702) — ... u krale Cira ulapeny bily dwa wazňowe: ženych z *newestu.* (CP, 1757) — nympha: *newesta;* sponsa: *newesta;* nupta: *newesta.* (KS, 1763) — ... wissli techdá k ňim nagpekňegsse *ňewesti* s twého mesta, oňi sa w ňich zamilugu i wezmú gich sebe za žení. (DS, 1795)

[1] Dokladový materiál a skratky prameňov sú z kartotéky pre pripravovaný Historický slovník slovenského jazyka.

Lexéma *nevesta* sa v tomto význame často vyskytuje aj v spojení *mladá nevesta*, najčastejšie s významom mladucha:

Nympha neonupta: *mlada newesta.* (NP, 17. stor.) — ... pry pytany *mladeg newesty* bywsse prytomny mnozy stateczny ludya. (BYTČA, 1703) — ... kdiž se budu mat sobassit, mladoženych z *mladu newestu* magu se hned po wizwany do chramu ustawit. (KLÁŠTOR p. Z., 1724) — ... welmi pekne bele, čo mala gako *mlada newesta.* (NITRA, 1776) — ... [družba] *mladu newestu* ukladal spat. (RG, 18. stor.)

V dokladoch z náboženskej literatúry sa vyskytujú spojenia *nevesta Kristova, nevesta božia, nevesta Ducha svätého, nevesta nebeská, nevesta diablova,* ktoré radíme k základnému významu lexémy *nevesta.* V Bernolákovom Slowári (1825) nachádzame okrem pomenovania *nevesta* synonymné pomenovanie *mladucha* (s. 1408), *oddanica* (s. 1831), *pripoweďeňica* (s. 1606), *zámluwňica* (s. 4158), *snubeňica* (s. 3016). Pre zaujímavosť uvádzame aj Bajzov tvar *mladoženica.*

Menej často sa lexéma *nevesta* používala na označenie vydatej ženy, manželky, hoci tento význam má najbližšie k základnému významu a priamo z neho vyrastá, napr.:

Protiw czarom sprosnih *newest.* Gdi ih muszowe wlasni nenawidja. (RO, 18. stor.) — [otázka:] Nech wyzna swedok, zdališ když k histemu we wezeny sucimu obyuatelowy manželka geho prissla a takowu pan pater zmerkowal sam gu bil ... [odpoveď svedka:] Kdy gedneho času k Janowy geho *newesta* na faru prissla a gedenia mu prynesla, wydel očyte, že p. pater swemu gazdowy roskazal [ju] byt. (L. SIELNICA, 18. stor.)

Základný význam máme doložený aj v prídavných menách, napr. v privlastňovacom prídavnom mene *nevestin, -a, -o,* ktoré sa bežne používa aj v súčasnom jazyku: *Ya* [svedok Andreas Hulla] *se pamatugu, že prži takowich smluwach* [svadobných] *sem byl po strancže newiestyneg a pitaly sme wiena od zenicha* flor. 50 (SKALICA, 1681). V starej slovenčine máme aj vzťahové prídavné mená *nevestný* a *nevestský: orarium: ssatka newěstska; calantica: čépka newěstká; lectus: newěstská postel* (KS, 1763); *panni, ktere giž do stawu manželského se byli zasljibili, když muže swatého spatrili, newestné lúžko zanechali* (VP, 1764).

Druhý najčastejší význam, ktorý označoval výraz nevesta, bol vzťah z hľadiska manželových rodičov, teda „synova manželka v pomere k jeho rodičom" (čes. *snacha,* najčastejšie za latinské *nurus*):

... dobri lide tak przirzekli, ze matierzi Jakssoweg s tich XII zlatich mieli su IIII zlate a *newiestie* IIII zlate a sirotam, kterez su zostali, II zlate. (ŽK, 1477)

— ... poruczyla teyto matrone Marussy statek tym spuosobem, ze ma wyplatyty zete a *newestu* a do domu nepusstety. (OPATOVCE, 1579) ... ga chtycze spolu y z mym synem tuze buduczy mogu *newestu* o stawu postyweho geg drzeny a chowany ystegsu učzinit. (P. BYSTRICA, 1960) — nurus: *newesta* aneb sinowa žena. (NP, 17. stor.) — Noe s manželku swu a s tríma sinjm a *newestmy* nezatopili se. (KT, 1753) — ... prissel sem, abych rozdelil *newestu* proti sswegrussi gegi. (VP, 1764) — ... háňbu *newesti* tweg odkrywat nebudess, nebo manželka syna twého gest. (KP, 1757) — Djuro Pjar zložeu žalobu na sweho syna Martina a *newestu,* ze se s mlačim synom do bitky chitili. (PONIKY, 1812)

V mužovej rodine používali pomenovanie *nevesta* najčastejšie manželovi rodičia, t. j. jej svokra a svokor. Často ho však používali aj cudzí, nie príbuzní ľudia v spojení s menom svokra (svokry):

... telatko, kterež od *newesti Lukačoweg* darowano bylo. (SLIAČE, 1603) — ... w dome od *Dory Bardoweg newestj,* kdj za kopania pitala peniaze. (KRUPINA, 1643) — ... nadobili sme geden kus zakladnicze od *Świhrakoweg newesty.* (ŽILINA, 1674) — Marina slissalla od *Kozyarkineg newesti.* (KRUPINA, 1716)

Vyplývalo to zo súvekého spôsobu života, kde mladú vydatú ženu nazývali nevestou až do smrti manželových rodičov (potom sa stávala gazdinou domu) a pomenovanie *nevesta,* zaužívané v rodine, sa rozšírilo aj pre ostatných ľudí.

Pomenovanie *nevesta* malo aj širšie uplatnenie vo význame „manželka pokrvného príbuzného (najčastejšie brata)". Tento význam nachádzame aj v Bernolákovom Slowári (1852, s. 1733) a v Staročeskom slovníku (1974, s. 855). V súčasnej spisovnej slovenčine tomuto pomenovaniu zodpovedá označenie *švagriná.* V historickom materiáli nachádzame zaujímavý doklad zo Žilinskej knihy v zápise pred magistrátom z roku 1454 o predaji domu, ktorý vlastnili štyria bratia: Blažek, Šándor, Gašpar a Petráš. Petráš po smrti bratov chcel dom predať, ale vdova po Blažkovi bola proti predaju. V zápise pred mestskou radou sa o nej hovorí ako o neveste: *Petrass nas p/ro/sil, ze/bichme ge/m/v daly den na porazenje k swey newiestie a k swim przietelom.* Druhý doklad zo Žilinskej knihy je z roku 1451: *Mily pany, przssli ssme* [Peter Frelich a Peter Fyvegher] *od sswey newesty malzenky bratra meho Hanuss Frolycha o neake veczy, czo mel Hanuss Frelych czinity s Polakem Niklossem o nekteraky tyss o braky.* Ďalšie doklady na tento význam:

Margeta, relicta Petra Ataya, kúpila osminu wynohradu od Pawla Petra Ataya brata za f. 20, ten wynohrad wzdal Pawol Atay Margeti swe *newesti* za swobodne pred panom peregom. (TRNAVA, 1569) — glos: *newesta,* manželka bratowá. (KS, 1763) — ... [píše brat:] pozdrawugem na sto krat pani *newestu* Szeghi Gaborku, pana brata Ferencze, p. brata Janosa, p. brata Istwana spolu y s pani *newestami.* (B. BYSTRICA, 18. stor.)

Napokon v historickom materiáli pod pomenovaním *nevesta* nachádzame doklady s významom „ľahká, nemravná žena, pobehlica“:

... člowek opili ku wssemu zlemu gest nachilni, na mrawi, na spuosob nestidateg *newesti*. (TC, 1631) — Lewoczkymu mystrowy [katovi] kdj tu *newestu* ssybal dalo se fl. 8 d. 60. (ŠTÍTNIK, 1649) — mulier: *newesta* zlá, syn. muliercula. (KS, 1763)

Tento význam sa najčastejšie vyjadroval deminutívnou formou *neviestka*, ktorá je známa aj dnes:

... nebude žadneg *newestky* z dczier yzrahelidskych any smilnyk ze sinow yzrahelidskych. (BAg, 1585) — ... pristupuge-li *newestka* a mluwj: spi se mnu, rjkeg ty: nikoli. (SP, 1696) — ... sin twug tento, kteriž prožral statek twug s *newestkamy*. (Le, 1730) — ... neradnicu a *newestku* podlú newezmú [kňazi] sebe za manželku. (KP, 1757) — ... *newestka* čistotnyho mládence k chlipnosti powzbuditi mohla. (VP, 1764) — ... [muž] spysal sobe wssickni *newestki* aneb kurwi, ktere zname byli. (VP, 1764) — ... [márnotratný syn] ssel do kragny cyzeg, dalekeg a tam se pritowarissyl *newestkam* a žyl w rozkossech. (MC, 18. stor.)

V historickom materiáli je aj doklad, kde sa vyskytujú obidva tieto tvary: *Zgewné a proukázané to sobě byty doswědčuge Jan Aposstol na gedného n e w ě s t e; neb čitá se w knjze widěnj geho, že když by nekdy w duchu wytržený byl některý z angeluw, takto k němu powedel: Veni, et ostendam tibi damnationem meretricis magnae. Poď a vkázem tobě zatracenj n e w ě s t k y welikeg* (MP, 1718). Okrem tvaru *neviestka* sa v historickom materiáli vyskytol aj tvar *neviestkárka* s rovnakým významom: ... *ku wsseckeg chlipnosti telesneg pospichala, w meste wssadeg rozhlaseno bilo, že Magdalena gest obecna urodzena n e w e s t k a r k a* (MS, 1758).

Zaujímavé sú aj substantíva mužského rodu *nevestár* a *neviestkár*. Výklad slova *neviestkár* v Slovníku slovenského jazyka II (1960, s. 366) znie: „milovník ľahkých žien, neviestok“ a slovo je označené ako pejoratívny a zriedkavý výraz. Podobne je zaznačený aj v Bernolákovom Slowári (1825, s. 1733). V Staročeskom slovníku sa toto substantívum nenachádza. Doklady z nášho materiálu:

Wie-ly swedek aneb slyssel-lj anebo očima widel yakj gest *newestar* aneb kurwacž Hoxa a co widel od neho, kde a yako se z newestamj oblibowal aneb primal. (KRUPINA, 1699) — ... zdaliss twug sin neni gako onen Acham zlodegek, zdaliss neni hrač, kartar, kostkar, *newestkar;* nech nestidliweho *newestkara* a cižoložnika na sskripec wezmu a tahnu. (MS, 1758)

Aj pri tomto význame nachádzame doklady s prídavnými menami, ktoré

možno interpretovať ako *nevestský* (od slova *nevesta)* i *neviestky* (od slova *neviestka): lupanar: newěstsky-kurwársky-nerádny dúm; effoeminatio: chljpnost n e w ě s t s k á* (KS, 1763).

Významovú stavbu lexémy *nevesta* v predspisovnom období slovenčiny, ako sme ju zistili v materiáli k Historickému slovníku slovenského jazyka, možno predstaviť takto:

1. mladá žena, dievča pred vydajom (snúbenica); v čase svadby (mladá nevesta, mladucha); po vydaji (vydatá žena — výrazne doložené v súčasných slovenských nárečiach);

2. synova manželka vo vzťahu k jeho rodičom; bratova manželka vo vzťahu k manželovým súrodencom;

3. nemravná, ľahká žena, pobehlica.

Táto významová stavba je v podstate totožná s významovým členením slova v Bernolákovom Slowári (1825, s. 1732—1733): 1. sponsa, nympha, die Braut, 2. nurus, des Sohns Frau (Weib); 3. glos, Brudersweil; 4. newěstka. Rovnakú významovú stavbu slova môžeme vidieť aj v Staročeskom slovníku (1974, s. 854—6).

V Slovníku slovenského jazyka II (1960, s. 365) má slovo *nevesta* tri významy: 1. žena zasnúbená mužovi, za ktorého sa v krátkom čase vydá; žena krátko po svadbe, mladucha; 2. dievča súce na vydaj; 3. synova manželka v pomere k jeho rodičom. Historický význam slova *nevesta* „nemravná, ľahká žena, pobehlica" je v súčasnej spisovnej slovenčine neznámy (tento význam má iba slovo *neviestka;* deminutívum od *nevesta* je *nevestička*), nie je známy ani v súčasných slovenských nárečiach. Toto významové zúženie lexémy *nevesta* bolo zapríčinené zmenami v spoločenskom a rodinnom spôsobe života.

Slovo *nevesta* má celoslovanský charakter. Vyskytuje sa vo všetkých slovanských jazykoch. P. Skok (1972) poukázal na to, že slovo *nevesta* nemá paralely v balkánskych jazykoch, hoci pri súvislosti s latinským slovom nupta ide o indoeurópske slovo (Ondruš, 1970).

Z hľadiska významovej stavby slova *nevesta* sú medzi jednotlivými skupinami slovanských jazykov i medzi jednotlivými slovanskými jazykmi rozdiely. V staroslovienskom jazyku malo slovo *nevesta* tieto významy: mladá žena v čas vydaja, mladucha (sponsa) a synova žena (nurus). V južnoslovanských jazykoch sú známe len tieto dva významné okruhy, a to pri základnom tvare *nevesta* i pri deminutívnych tvaroch *nevestica* (bulharčina, srbochorvátčina, slovinčina), *neveska, nevestička* (macedónčina). Vo východoslovanských jazykoch základná podoba vyjadruje spravidla význam „žena pred svadbou i po svadbe", deminutívna podoba *neviestka* sa používa na označenie ženy z hľadiska uvedených príbuzenských vzťahov. Iba v západoslovanských jazykoch (okrem lužickej srbčiny) sa popri uvedených

dvoch základných významových okruhoch stretávame s ďalším významovým okruhom „nemravná, ľahká žena, pobehlica; prostitútka (meretrix)". Pritom v staršej poľštine sa tento významový okruh vyjadroval ustálenými spojeniami *(nečistá, nestatočná, nestála, prostá, svojvoľná, zlá* a i. *nevesta)* základného slova, deminutívna podoba *niewiastka* sa používala iba v uvedených dvoch základných významových okruhoch. V starej češtine sa základná podoba využívala na vyjadrenie dvoch základných významových okruhov, deminutívna podoba *nevěstka* predovšetkým na vyjadrenie tretieho významového okruhu, a to samostatne i v ustálených spojeniach *(bludná, nestydatá, prázdna, pustá* a i. *nevěstka)* a iba zriedka na vyjadrenie príbuzenského vzťahu. Iba zo staršej slovenčiny je známy tretí významový okruh základného tvaru slova *nevesta* bez atribútov i v spojeniach *(nestydatá, zlá nevesta).* Dokumentuje to dobre i odvodené slovo *nevestár.* Deminutívna podoba *neviestka* sa využívala výlučne na označenie významu „nemravná žena, pobehlica". V súčasnej slovenčine bežná deminutívna podoba *nevestička* nie je zo staršej slovenčiny doložená.

Literatúra

BERNOLÁK, A.: Slowár Slovenskí Česko-Latinsko-Nemecko-Uherskí seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum. 6. zv. Budae 1825—1827.

Gramatické dielo A. Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil J. Pavelek. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 520—524.

ONDRUŠ, Š.: Latinské *nupta* a praslovanské *nevěsta.* Slavica Slovaca, 5, 1970, s. 301—305.

SKOK, P.: Etimologijskij rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1972, s. 515.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 2. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 365—366.

Staročeský slovník. Zv. 6. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1974, s. 854—855.

Skratky historických prameňov

BAg = Bystrická agenda, 1585. Rkp v UK SAV v Bratislave. 137 s.

CP = Conciones de Passione Domini nostri Jesv Christi, sub figura Samsonis, compositae et dictae Anno 1757. Nové Zámky. Rkp t. č. v súkr. vlastníctve.

DS = Prince de Beaumont: Detinná spratoveň I—II, 1795. Rkp v LAMS v Martine, sign. MJ 404, 379 s.

KoB = Komenský, J. A.: Ianua linguae latinae reserata aurea. (Slovenský preklad F. Bulovský z 1666 r.) Rkp v LAMS v Martine, sign. B 529, 503 s.

KP = Kázne pôstne (Conciones quadragesimales) s. 1. (stredné Slovensko) et s. d. (18. stor.). Rkp t. č. v súkr. vlastníctve.

KS = Syllabus dictionarij latino-slavonicus (Kamaldulský slovník), 1763, 948 s. Rkp v UK v Budapešti, sign. H 64.

KT = Tres et triginta sermones... ab A. R. D. Joanne Zacharia Kabarecz, 1753, 462 s. Rkp v UK v Prahe, sign. 2D 165.

Le = Lekcionár. Preklady zo starého a nového zákona, homílie, rozjímania, životy svätých, 1730, 1006 s. Rkp v rukopisnom oddelení Maďarskej akadémie vied v Budapešti, sign. Egyh. és Bölocz 2, 47.

MC = Mravouka cnosti, 18. stor., 589 s. Rkp v LAMS v Martine, ev. č. 1742.

MP = Maczay, A.: Panes primitiarum aneb Chleby prwotjn. Trnava, Univ. tlačiareň 1718. 856 s.

MS = Mokoš, D.: Sermones panegyrico-morales. 1758. 576 s.; Sermones pro festo

Virginis Mariae Immaculatae. 1749, fol. 142. Rkp v OSzK v Budapešti, sign. Quart Slav 66 (35 mariánskych kázní).
NP = Nomenclator pružinský, 17. stor., 35 stĺpcov. Rkp v ÚK SAV v Bratislave. Vydal A. Miškovič, SMS, 15, 1937, s. 154—167.
RG = Receptár gemerský, 18. stor., 124 s. Rkp t. č. v súkr. vlastníctve.
RO = Receptár osturniansky, 18. stor., 27 s. Rkp vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach.
RW = Wiloženi o vžitku a potrebe katechismusa, Trnava, Univ. tlačiareň 1702, 2, 405, 7 s.
SP = Spráwa o krestianské powinnostj, 1696, 300 s. Rkp c OSzK v Budapešti, sing. Quart Slav 59.
TC = Conciones Petri Trnovicensis, 1631. Rkp v ÚK SAV v Bratislave.
UP = Prjwod k vměnj peknopjsebnosti ... Budín, Univ. tlačiareň 1780, 16 s.
VP = Vitae patrum aneb Žiwoti Otcu, Lechnica 1764, 2914 s. Rkp v UK v Budapešti, sign. A 25 a.
ZA = Zaborszky, P.: Apologia, 1676, 176 s Rkp v OSzK v Budapešti sing. Oct. Slav 26.
ŽK = Žilinská kniha: Protocollum civitatis Ziliniensis (Solnesis) 1403—1519 (slovenské zápisy sú od r. 1451). Rkp v ŠOKA v Žiline, sign. A 1. (V transkribovanej podobe vydal V. Chaloupecký: Kniha Žilinská. Bratislava, Učená spoločnosť Šafaříkova 1834, s. 7—151).

Pavol Žigo

ZARADENIE DEJA HLAVNEJ VETY ČASOVOU VEDĽAJŠOU VETOU V PREDPISOVNEJ SLOVENČINE

1. Predmetom nášho príspevku je skúmanie časového zaradenia deja hlavnej vety časovou vedľajšou vetou v predspisovnom období slovenčiny. Z hľadiska časového zaradenia deja hlavnej vety časovou vedľajšou vetou v súčasnom spisovnom jazyku i v pamiatkach z predspisovného obdobia rozoznávame vo všeobecnosti dve základné významové skupiny. V prvej skupine sa deje hlavnej vety a časovej vedľajšej vety prekrývajú v čase (úplne alebo čiastočne), druhú skupinu tvoria súvetia, v ktorých deje nasledujú po sebe. V obidvoch prípadoch časové vedľajšie vety určujú čas, v ktorom sa uskutočňuje dej hlavnej vety (odpovedajú na otázku, kedy sa uskutočnil dej hlavnej vety), nevyjadrujú teda ohraničenie deja hlavnej vety (odkedy, resp. dokedy trval dej hlavnej vety).

1.1. Prvá skupina súvetí s časovou vedľajšou vetou predstavuje typ, v ktorom dej časovej vedľajšej vety nie je časovo ohraničený. Signalizuje to sloveso v prísudku vedľajšej vety tým, že je v nedokonavom vide. Počas priebehu tohto deja sa v ohraničenom časovom úseku uskutoční dej hlavnej vety, ktorý je ohraničený v čase, je završený. Ukončenosť deja hlavnej vety sa vyjadruje formou dokonavého vidu slovesného predikátu:

$$VV/VF_{nedok} \longrightarrow$$
$$\longleftarrow HV/VF_{dok}$$ [1]

V tomto prípade ide teda o časové rámcovanie deja hlavnej vety (Ferenčíková). Z predspisovného obdobia slovenčiny reprezentujú tento typ súvetia: *Kdy inžinier od našich gruntovnych panu vyvoleny naš chotar meral, sam nalezl* (Veľké Borové, 1775); ... *mi vsali kravu když matka išla za druheho muža* (Abov, 1783).

Časové rámcovanie deja hlavnej vety sa v tomto type vyjadruje len — ako sme uviedli — kategóriou vidu. Vidová opozícia dostatočne vyjadruje časové vymedzenie jednotlivých dejov. Ako ukázal rozbor časových súvetí, v ktorých sa časová následnosť nevyjadruje hypotakticky (Žigo, 1984, s. 29 n), pri nedostatku gramatických prostriedkov na vyjadrenie následnosti, príp. na časové rámcovanie deja, túto funkciu preberajú lexikálne prvky alebo vetosled. V súvetiach s časovou vedľajšou vetou v štruktúre $HV/VF_{dok} \rightarrow VV/VF_{nedok}$ treba však pri časovom rámcovaní mať na zreteli aj celkovú sémantiku súvetia, pretože okrem gramatickej kategórie vidu niet v hypotaktických súvetiach tohto typu iných gramatických prostriedkov na vyjadrenie časového rámca (ak nepočítame s antepréteritom, ktoré by explicitne vyjadrovalo súčasnosť, resp. predčasnosť). Na základe gramatickej kategórie vidu slovesných predikátov jednotlivých viet v súvetí s časovou vedľajšou vetou nevieme vymedziť dĺžku trvania deja časovej vedľajšej vety pri predikáte vyjadrenom nedokonavým slovesom a nemôžeme určiť ani začiatok a koniec deja hlavnej vety vo vzťahu k priebehu deja hlavnej vety. Môžeme len konštatovať, že dej hlavnej vety je v jeho začiatočnom a koncovom bode ohraničený, pričom dej časovej vedľajšej vety má svoj začiatok posunutý pred začiatočný moment deja hlavnej vety a dej hlavnej vety sa ukončí prv ako dej vedľajšej vety. Túto skupinu súvetí reprezentujú príklady:

Kdy neboška Benuška ješte živa bola a chora kdy zostavivala, prišel Palko Benušak a u Hanešov povedal. (Jelšava, 1602) — ... ale nevy(m), dali ste odpoved čili ne, kdy sem doma nebyla. (Laskár, 1543) — Vyznal, že i človeka zabil, kdy do Ostrihoma šli. (Slovenské Pravno, 1596) — Kdy Nemci do quertiru išli, bolo jich v sume 40 z regimentu Condeliho, utrovili sme na nich na vino, na maso, na obrok, na pivo. (Hontianske Moravce, 1690)

[1] Symbol HV = hlavná veta, VV = vedľajšia veta, VF = určitý slovesný tvar, nedok = sloveso nedokonavého vidu, dok = sloveso dokonavého vidu, perf = minulý čas označujúci zavŕšený dej, imperf = minulý čas vyjadrujúci minulý nezavŕšený dej, fut = budúci čas, praes = prítomný čas.

1.2. Čiastočná súčasnosť dejov hlavnej a časovej vedľajšej vety. — V prípade, keď je predikát hlavnej i časovej vedľajšej vety vyjadrený slovesom v dokonavom vide, bolo by možné predpokladať, že deje obidvoch viet sú súčasné. Pri podrobnejšom rozbore viet v súvetí nám schéma $HV/VF_{nedok} \rightarrow VV/VF_{nedok}$ reprezentuje taký typ súvetia, v ktorom ide len o čiastočnú súčasnosť obidvoch dejov, cyklické opakovanie dejov alebo o prerušované deje. V súvetí, kde je predikát hlavnej vety i časovej vedľajšej vety vyjadrený slovesom nedokonavého vidu, predpokladáme určitú súčasnosť a súbežnosť dejov[2]:

A taže kriva Katruša, kdy u Hanzika Slosiara byvala, mela ze šibenice dva prsty pod prahom v tej hospode zakopane. (Krupina, 1675) — Ket sme my takove zbožia naše od panstva v našej potrebe kupuvali, techdy nám na štrich merali. (Bešeňová, 18. stor.) — Ked na dolne strany na žatvu chodime, nam nemožne jest ty všecky dni v čas žatvy vybavit. (Lazy pod Makytou, 1776) — ...ket sme tie zeme merali, každemu se dostavalo dobre. (18. stor., bez lokalizácie)

Všeobecnú povahu majú príklady, v ktorých ide o trvalý priebeh obidvoch dejov — v určitom časovom okamihu sa prekrývajú: *Suchu dolinu v(ž)dycky k Bystrici užívali a že i s kapitulu tam chodil, kd(y) se postavovali* (Lietava, 1617). Deje môžu byť pritom aj prerušované: *Chodil za mnu do přibytku meho, kdy sem vino daval obecne* (Skalica, 1617), časté sú i prípady, v ktorých sa vyjadruje všeobecná časová platnosť: *Kdy se drevo vozi, pred svitaním z domu vychazime* (Sitno, 1780).

Vzhľadom na rovnakú modálnosť slovesných predikátov hlavnej a časovej vedľajšej vety a na základe ich vidových kombinácií možno pri významovom rozbore súvetí s časovými vedľajšími vetami s vyjadrením časového určenia deja hlavnej vety uplatniť pravidlo o gramatickej kategórii času. J. Ružička (1956, s. 339) v súvislosti s problematikou časových súvetí uvádza, že „v súvetí s časovou vedľajšou vetou je dej podradenej vety vždy v tom istom základnom časovom stupni ako dej nadradenej vety". Odchýlky od tohto pravidla J. Ružička vysvetľuje štylistickým prehodnocovaním slovesných tvarov v ich gnómickom a štylisticky príznakovom prejave. Rozborom predchádzajúcich typov súvetí s časovou vedľajšou vetou so zameraním na vid slovesných predikátov týchto súvetí sa zistilo, že toto pravidlo v administratívno-právnych žánroch v predspisovnom období slovenčiny platí bez výnimky.

2. Druhú skupinu súvetí s časovou vedľajšou vetou tvoria príklady, v ktorých sa v hlavnej vete trvanie nejakého stavu alebo deja vyjadruje

[2] Každý súbežný dej možno považovať za súčasný, ale nie každý súčasný dej — a to ani súčasný trvalý dej — nie je súbežný.

slovesom nedokonavého vidu, vo vedľajšej vete sa vyjadruje dej, ktorý trvá (sloveso v prísudku je v nedokonavom vide), alebo následný dej (prísudok je vyjadrený slovesom v dokonavom vide). Okrem týchto faktov sa vzájomný pomer dejov vyjadruje aj druhotnými zložkami, spomedzi ktorých najzávažnejšie sú prítomnosť vzťažných slov a poradie hlavnej a vedľajšej vety (vetosled). Časová vedľajšia veta však v týchto súvetiach neurčuje len vecný obsah hlavnej vety, ale spravidla vecný obsah i vecný význam sa vyjadrujú aj ostatnými členmi hlavnej vety. Predikát hlavnej vety je pritom hlavným prostriedkom, ktorým sa vyjadruje súčasnosť alebo následnosť dejov v súvetí. Nedokonavý vid je nepríznakovým členom vidovej opozície, príznakovým je dokonavý vid, ktorý v podraďovacom súvetí na pozadí deja vyjadreného slovesným predikátom nedokonavého vidu poukazuje na vzájomné vzťahy dejov hlavnej a časovej vedľajšej vety. V období pred rozpadom starého systému časov, ktoré mala praslovančina a staroslovienčina, a pred formovaním sa gramatickej kategórie vidu vyjadrovali uzavretosť deja v čase a dejovú ucelenosť formy aoristu a imperfekta (aorist, ako je známe, vyjadroval dej minulý, okamžitý alebo trvalý, nerozčlenený na jednotlivé momenty, imperfektom sa vyjadroval len dej trvalý, časovo neohraničený, opakujúci sa). Všeobecne známy poznatok o tom, že gramatická kategória času a vidu mala už v 14.—15. storočí také výrazové prostriedky, aké má aj súčasná spisovná slovenčina, potvrdzuje aj rozbor pamiatok zo 16.—18. stor. Využitím kombinatórnych možností predikátov hlavnej a vedľajšej vety z hľadiska vidu sa ukazuje, že v pamiatkach zo 16.—18. stor. boli z hľadiska predčasnosti deja časovej vedľajšej vety tieto významové skupiny:

2.1. Úplná následnosť dejov s ukončeným dejom hlavnej vety. — V tejto skupine ide o úplnú následnosť dejov, pretože dej hlavnej vety sa uskutoční až po úplnom zavŕšení deja časovej vedľajšej vety. Ide tu teda o predčasnosť deja časovej vedľajšej vety. Z hľadiska aktuálnosti — všeobecnosti týchto dejov zasa možno uvažovať v tomto type o dvoch základných skupinách súvetí vyjadrujúcich úplnú následnosť dejov s ukončeným dejom hlavnej a časovej vedľajšej vety.

2.1.1. Úplná následnosť dejov v minulosti. — Aktuálnosť, resp. jednorazovosť dejov v minulosti sa v skupine súvetí s úplnou následnosťou dejov formálne vyjadruje tvarmi minulého času a dokonavého vidu:

$$\mathrm{HV/VF}_{\text{dok perf}} \longrightarrow \mathrm{VV/VF}_{\text{dok perf}}$$

Když pak prišel domu sveho pan richtar, deti su jemu povedali. (Liptovská Teplá, 1786) — Když sem odešel do Viedna, ženu mi do hareštu vzali. (Abov, 1783) — Ked sme domu prišli, prišla ke mne a povedala mi. (Trnava, 1750) —

Kdy sme kabelu Barbierčinej dievky odomkli, našli sme tam obrus zavinuty. (Partizánska Ľupča, 1587)

V uvedenej skupine súvetí ide o deje, ktoré sa ukončili v minulosti. Súvetia s touto formou vyjadrenia predikátov nadobudli charakter postupnej nadväznosti dejov v čase. Žánrovo sú najčastejšie v pamiatkach letopisného charakteru, v zápisoch z vypočúvania svedkov, opisoch rozličných udalostí, pri ktorých deje nasledovali bezprostredne za sebou a boli ukončené, pričom dej hlavnej vety v časovom pláne nadväzuje na dej časovej vedľajšej vety. Dominujúca v tomto type súvetí je antepozícia časovej vedľajšej vety (interakcia vetosledu s reálnym plynutím udalostí — významovou stránkou súvetia), zriedkavá je interpozícia. Okrem gramatických činiteľov časovú nadväznosť signalizuje i vetosled.

2.1.2. Úplná následnosť vo všeobecnom poňatí sa vyjadruje v súvetiach s vyjadrením úplnej časovej následnosti dejov, v ktorých slovesné predikáty obidvoch viet (hlavnej i časovej vedľajšej) vyjadrujú všeobecnú časovú platnosť dejov vyjadrenú budúcim časom dokonavého slovesa v prísudku časovej vedľajšej vety; prísudok hlavnej vety je v nedokonavom vide, pričom jeho kategória času nemá z významového hľadiska vplyv na celkový význam súvetia:

$$VV/VF_{dok\ fut} \longrightarrow HV/VF_{nedok}$$

Když pak naležite pivo vydoleva a ven vyda, tehdy co zostane z dolevki piva, to piovarčimu naleži. (Pruské, 1683) — Když prindeme z roboty panskej, podaju nam list, bud cesta dobra nebo i zla, o pul noci musime se hybat na rozkaz pansky. (Lednické Rovne, 1752) — Kdy prijdeme na robotu, neda nam statku vyprahat. (Bytčica, 1691)

Uvedené súvetia s vyjadrením všeobecnej časovej platnosti dejov sa najčastejšie vyskytujú v rozličných výnosoch, nariadeniach, prosbách a v urbároch, t. j. v takých zápisoch, v ktorých sa vyjadrujú pravidelne sa opakujúce deje alebo deje, pri ktorých je žiadúce, aby sa realizovali vždy rovnako.

2.2. Úplná následnosť dejov s neukončeným dejom hlavnej vety. — Podobne ako v skupinách 2.1.1. a 2.1.2. aj v tomto type súvetí sa dej časovej vedľajšej vety ukončí prv, než sa začne dej hlavnej vety. Dej hlavnej vety však nie je završený, jeho otvorenosť v čase vyjadruje sloveso v nedokonavom vide. Z hľadiska aktuálnosti — všeobecnosti možno aj v tomto prípade — podobne ako v skupine 2.1. — uvažovať o dvoch podskupinách.

2.2.1. Úplná následnosť dejov v minulosti. — V tejto podskupine sa vyjadruje jednorazovosť deja časovej vedľajšej vety dokonavým vidom slo-

vesa v prísudku v minulom čase. Neukončenosť deja hlavnej vety vyjadruje nedokonavý vid slovesa v prísudku hlavnej vety:

$$HV/VF_{dok\ perf} \longrightarrow VV/VF_{nedok\ imperf}$$

Ked k nej po žobrani prišla, napominalla ju. (Krupina, 1718) — A my sme buli poslušni slavnej stolici, ked slavna stolica nam roskazala drahy napraviac. (Jakubovany, 1784) — Staniek, když jest to jiste vino naložil, šel jest s nimi na hospodu. (Beckov, 1508) — Kdy jest umřel dobrej pameti Ivaniš Dvorsky, tehda sme posilali po bratřa jeho Ondřeje do Tajova (Partizánska Ľupča, 1540) — Když me manželka zohabila, že sem posilal po nu trikrat, otec mne bil. (Abov, 1783)

Súvetia tohto druhu sa najčastejšie vyskytujú vo výsluchoch zo súdnych zasadnutí, zápisoch z vypočúvania svedkov. Časová vedľajšia veta je anteponovaná, ojedinelé sú i prípady s interpozíciou.

2.2.2. Úplná následnosť vo všeobecnom poňatí sa vyjadruje skupinou súvetí, v ktorých je predikát časovej vedľajšej vety v dokonavom vide a budúcom čase, predikát hlavnej vety je v porovnaní s predikátom vedľajšej vety v inom základnom časovom stupni — v prítomnom čase a líši sa od neho i zo stránky vidu:

$$VV/VF_{dok\ fut} \longrightarrow HV/VF_{nedok\ praes}$$

Svine davaju podle povinností mlynárskych do mlynúv na krmení a když žalud neb bukva obrodí, nekteré sa s pastvy prodávajú. (Pruské, 1683) — Když čas príde, ani nemáme čo kosit a Bocania svoje luky pram sprvoti haja. (Liptovská Porúbka, 1771) — Jak pak s dobytkem s Červeneho Kamena odejdú na Zámek, tehdy sa dáva na letný pasínek. (Vršatec, 1683) — Nemajte s/tú mrcha ženú ništ, ked vám prínde, zatím vyžeňte tu gaz(d)aszony. (Trnava, 1750)

Spoločným znakom skupiny 2.1. a 2.2. je to, že deje časových vedľajších viet sú v obidvoch prípadoch ukončené. Skupiny sa líšia od seba tým, že dej hlavnej vety v skupine 2.1. je ukončený, dej hlavnej vety v skupine 2.2. má trvalú platnosť, nie je ukončený. Dej časovej vedľajšej vety v obidvoch prípadoch predchádza pred dejom hlavnej vety.

V skupinách, ktoré sme dosiaľ uvádzali, boli všetky typy súvetí (a jednotlivých viet v nich) v rovnakom modálnom pláne. Spracovaním týchto súvetí zisťujeme, že v predspisovnom období slovenčiny bolo v pamiatkach domácej proveniencie v 16.—18. stor. osem základných typov vyjadrovania časového zaradenia deja hlavnej vety časovou vedľajšou vetou. Ide o tieto štruktúry:

Z časového zaradenia deja hlavnej vety časovou vedľajšou vetou zisťujeme, že pri vyjadrovaní časovej následnosti deja hlavnej vety po deji vedľajšej vety ide z hľadiska momentu deja a momentu prehovoru o ne-

prísudok hlavnej vety	prísudok vedľajšej vety	typ
1. dok. min.	nedok. min.	1.1.
2. nedok. bud.	nedok. bud.	1.2.
3. nedok. prít. (všeob.)	nedok. prít. (všeob.)	1.2.
4. nedok. min.	nedok. min.	1.2.
5. dok. min.	dok. min.	2.1.1.
6. dok. bud. (všeob.)	dok. bud. (všeob.)	2.1.2.
7. nedok. min.	dok. min.	2.2.1.
8. nedok. prít. (všeob.)	dok. bud. (všeob.)	2.2.2.

súčasnosť. To značí, že časová následnosť deja hlavnej vety sa realizuje v minulosti, alebo ju možno očakávať v budúcnosti. Vyjadrovanie následnosti dejov slovesom v prítomnom čase má gnómickú platnosť (v tabuľke označené ako všeob.).

Porovnaním našich výsledkov s výsledkami získanými rozborom staroruských pamiatok (Borkovskij, 1979, s. 206—210)[3] možno konštatovať, že v období 16.—18. storočia boli súvetné typy už ustálené. Na základe jednotlivých spôsobov vyjadrenia časovej následnosti možno predpokladať, že vyjadrenie syntaktických vzťahov v jednotlivých slovanských jazykoch bolo unifikované na širšom areáli, ako napr. súbor paradigiem v morfologickej rovine. Svedčí o tom zhoda šiestich typov z predspisovného obdobia slovenčiny a ruštiny (okrem typov 1.1. a 2.2.2.). Rozbor predspisovných textov domácej proveniencie potvrdil, že systém časových vedľajších viet zaraďujúcich dej hlavnej vety bol v 16.—18. stor. dobre vyvinutý a schopný vyjadrovať množstvo významových odtienkov časového zaradenia deja hlavnej vety. Štruktúra časových vedľajších viet zaraďujúcich dej hlavnej vety bola už v 16. stor. zložitým vnútorne členeným systémom, ktorý sa od najstarších čias začleňoval do skupiny výrazne hypotaktických súvetí. Poznatky získané rozborom jednej skupiny časových vedľajších viet (zaradenie deja hlavnej vety) sú náznakom vývinových tendencií slovenčiny, ktoré sa odrážajú v písomných pamiatkach 16.—18. stor. Prechod od analýzy k syntéze však v oblasti vývinu súvetia bude možný až po dokonalom rozbore všetkých druhov vedľajších viet a systému priraďovacích súvetí. Preto výsledky, ktoré sme získali rozborom jedného druhu vedľajších viet v komplexe vývinu súvetia, sú iba čiastkovými poznatkami svedčiacimi o vývinových tendenciách v oblasti slovenskej historickej skladby.

[3] Jazykovedné práce o histórii a vývine ostatných slovanských jazykov túto problematiku až do takej hĺbky nerozoberajú, preto sme pri porovnávaní mali k dispozícii len údaje z oblasti vývinu ruského jazyka.

Literatúra

BORKOVSKIJ, V. I.: Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka. Sintaksis. Složnoje predloženije. Moskva, Nauka 1979. 461 s.
FERENČÍKOVÁ, A.: Časové podraďovacie súvetie v slovenských nárečiach (v tlači).
RUŽIČKA, J.: Podraďovacia spojka *keď*. Slovenská reč, *21*, 1956, s. 339—351.
ŽIGO, P.: Vyjadrenie časovej následnosti v textoch z predkodifikačného obdobia. Slovenská reč, 49, 1984, s. 29—36.

Pramene

HORVÁTH, P.: Listy poddaných. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 41—268.
Jazykovedné štúdie. 6. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 47—268.
Kartotéka oddelenia dejín slovenského jazyka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave.
Kartotéka Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.
STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 3. Texty. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1957. 328 s.
Štátny okresný archív Kremnica s pobočkou v Banskej Štiavnici. Fond: Magistrát mesta Banská Štiavnica.
Štátny okresný archív v Trnave. Fond: Výsluchy (Inquisitiones 1540—1581), Pomocné súdne spisy (Iuridica 1498—1845), Kniha richtárskych zápisov (Bašovce, 1651—1847).
VARSIK, B.: Slovenské listy a listiny z XV.—XVII. storočia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 347 s.

Šimon Ondruš

MENO RIEKY **HORNÁD** JE SLOVANSKO-SLOVENSKÉ

Po dvojnásobnom pozornom preštudovaní monografie prof. B. Varsika Osídlenie Košickej kotliny som prišiel k pevnému presvedčeniu, že pred vydaním tohto doteraz málo doceneného diela nebolo možné podať skutočne vedecký, na historicko-zemepisných a jazykových faktoch založený etymologický výklad mena najväčšej východoslovenskej rieky. Pre nepoznanie uvedených faktov doterajšie pokusy o tento výklad mohli mať iba povahu amatérskeho hádania. Žiaľ, platí to aj o výklade J. Martinku, že názov vznikol zo slovenského základu *hrnúť* a prípony *-ad', -ad.* Jeho zásluhou však zostáva, že po V. Šmilauerovi dokumentárne zhromaždil všetky pokusy o genetický výklad názvu *Hornád* od najstarších čias po druhú svetovú vojnu. Boli to pokusy slovanské (*hora, hrnúť, hrb — hrob, hornohnát),* maďarské (*ker — kör* „okrúhly, kľukatý"), resp. ugro/fínske (*ar, or, hor* „voda", *hara* „vetva"), nemecké (*Horn* „roh", *Hreinach*) aj latinské (*conrada* „stok", *fluvius Conradi* „Konrádova rieka"); porov. Šmilauer, 1932; Martinka, 1941.

Štúdiu J. Štolca (1951) O pôvode mena rieky *Hornád* nemožno pokladať za etymologický výklad, lebo v nej ide iba o predpoklad, že pôvodné znenie bolo *Chornad,* nie *Hornad,* čo tvrdil už J. Melich. J. Štolc sa snažil tento predpoklad odôvodniť fonetickou podobou mena rieky v spišských nárečiach podľa toho, či rozlišujú alebo nerozlišujú protiklad *ch : h.* Pôvod predpokladaného staršieho znenia *Chornad* ponechal J. Štolc nevysvetlený. Ako ďalej ukážem, dvojaká podoba *Chornad* aj *Hornad* sa dá vysvetliť aj ináč, nielen tak, ako to myslel J. Štolc.

Z monografie Osídlenie Košickej kotliny sú pre etymologický výklad hydronyma *Hornád* relevantné najmä tieto fakty:

1. Staré zemepisné názvy v doline Hornádu jasne dokazujú, že pred príchodom maďarského a nemeckého etnika koncom 12. stor., ale najmä v 13. stor. do tejto oblasti žilo tu pomerne početné slovansko-slovenské etnikum. Početnejšie, než to predpokladal I. Kniezsa (1939), ktorý pod tlakom jazykového charakteru zemepisných mien v tejto oblasti predsa musel priznať: „Čo sa týka otázky, ku ktorému kmeňu patrili Slovania bývajúci na tomto území (ide o poriečie Bodvy a Hornádu — pozn. Š. O.), je možné iba

toľko konštatovať, že na celom území niet nijakého miestneho názvu, ktorý by hovoril proti slovenskému charakteru týchto Slovanov."

Hoci proti genetickému výkladu určitého počtu zemepisných mien v monografii B. Varsika môže mať súčasná jazykoveda kritický postoj (netýka sa však slovanskosti či neslovanskosti skúmaných názvov, ale tradičného sklonu vykladať zemepisné mená z osobných mien aj v prípadoch, keď ide o apelatívny, nie antroponymický základ, čo dokazuje ešte väčšiu starobylosť daných toponým), absolútnu väčšinu genetických výkladov B. Varsika ako slovansko-slovenských môžem z pozície slavistu a etymológa potvrdiť ako správnu. Na pôvodnejšiu slovansko-slovenskú bázu zemepisných mien v doline Hornádu sa druhotne navrstvila chronologicky neskoršia „nadstavba" maďarských a nemeckých kolonistov. Celá monografia Osídlenie Košickej kotliny to objektívne a evidentne dokazuje.

2. Podľa zistenia B. Varsika bola v doline Hornádu celá sústava starých slovansko-slovenských hradov, resp. hradísk (praslovanská lexéma *gordъ*, po metatéze v 8. stor. diferencovaná na *gradъ*, *grodъ*, *gorodъ*, označovala to, čo dnes nazývame hradisko, nie hrad).

2.1. Oproti novšiemu, historicky doloženému hradisku na ľavej strane Hornádu *Novum Castrum*, maď. *Ujvár*, *Abaujvár* bol na pravej strane Hornádu starší hrad, hradisko s nešpecifikovaným slovansko-slovenským menom *Gradъ*, bezpochyby centrum starého slovansko-slovenského etnika v tejto dolnej oblasti toku Hornádu. Po založení *Nového hradu (Novum Castrum)* dostal tento pôvodnejší hrad špecifikovaný opozitný názov *Starъ gradъ* (porov. Varsik, 1964, s. 53—56, 93—96, 186, 244).

2.2.. Južnejšie od centrálneho *Gradu*, neskoršie nazvaného *Stary Gradъ*, bolo obranné hradisko v katastri dnešnej obce Hornádszurdok (Hornádska Tiesňava), po ktorom zostal miestny názov v 13. stor. označovaný ako *Gradna*, v 14. stor. už ako *Garadna*, a to pod vplyvom maďarčiny (tá nepoznala na začiatku slova spoluhláskové skupiny; bližšie porov. Varsik, 1964, s. 88—89).

2.3. Iným smerom od centrálneho *Gradu* bolo staré *Gradišče*, od 12. stor. *Hradišče*, na vyvýšenej terase v chotári dnešnej Barce. V 14. stor. bol názov zaznačovaný ako *Haradischa*, *Haragischa* a pod. (Varsik, 1964, s. 89).

To boli tri hrady, resp. hradiská na dolnom toku Hornádu, južne od Košíc. Z ich názvov so základom *Grad-* je evidentné, že to boli hradiská slovansko-slovenského etnika.

2.4. Najstaršia časť Košíc nazývaná Horné Košice *(Cassa Superior)* mala celú sústavu hradísk. Niektoré sú doložené v historických prameňoch, iné žili iba ako ľudové chotárne názvy, ktoré zostali po zániku týchto hradísk.

2.5. V chotári obce Sokoľ je miesto nazývané *Hrádek*, *Na Hrádku*. Niektorí historici stotožňovali starú osadu Sokoľ, resp. neďaleký hrad, ku kto-

rému patrila dedina Sokoľ, s predhistorickým slovansko-slovenským hradiskom ako centrom, v okolí ktorého vznikli Košice. B. Varsik dokázal, že hrad Sokoľ vznikol neskoršie.

2.6. Na úpätí Bielej skaly (kóta 820) je miesto nazývané *Na Hrádku*. Sú tu zvyšky starého muriva.

2.7. Vrch *Hradová* (kóta 466) má zvyšky stredovekého gotického hradu, ktoré svedčia o tom, že to bol hrad veľkých rozmerov. Podľa J. Martinku (1941) tu stál aj predhistorický hrad, ba dokonca dva hrady. Predhistorický na južnej stráni, historický, feudálny na severnej stupine. Medzi nimi od Hornádu až po Hradný jarok je strmý skalný hrebeň, čereň. V písomnostiach 15.—16. stor. sa vrch *Hradová* nazýva *Mons castri, Purgberg, Várhegy*.

2.8. Severne od rieky Črmeľ, medzi Črmeľom a vrchom Strážna, je miesto v ľudovej reči nazývané *Hrádek*. Podľa B. Varsika to boli vysunuté strážne miesta feudálneho hradu na Hradovej.

Podľa niektorých historikov staršie meno pre Horné Košice *(Cassa superior)* bolo *Hradová*. Ak to bolo ozaj tak, potom mladší názov *Cassa superior* je polovičným kalkom predhistorického názvu *Gornъ Gradъ*, po univerbizácii v 10. stor. *Gorngrad*.

3. Pri postupnom začleňovaní územia Slovenska a tým aj doliny Hornádu do rodiaceho sa uhorského štátu treba principiálne rozlišovať dve fázy. Prvou fázou bolo obsadenie centrálnych slovansko-slovenských hradísk kráľovským vojskom, pričom etnické okolie zostalo slovansko-slovenské, hoci obsadené hradiská už boli kráľovské. Obsadenie starého slovansko-slovenského Gradu na dolnom toku Hornádu v oblasti Sene sa uskutočnilo koncom vlády Štefana (1038) alebo až za vlády jeho nástupcu Abu Samuela (1041—1047), o čom by svedčilo meno oproti starému slovansko-slovenskému Gradu vystaveného nového hradu *Castrum Novum*, nazývaného aj *Abaujvár*. O tom, že okolité etnikum zostalo slovansko-slovenské, svedčia staré slovansko-slovenské zemepisné mená v tejto oblasti. Druhou fázou bol príchod maďarského etnika medzi pôvodné slovansko-slovenské etnikum. Táto druhá fáza sa v údolí Hornádu realizovala až koncom 12. stor., najmä však v 13. stor. Podľa B. Varsika (1964, s. 91, 93) „... na území Košickej kotliny nebolo do 13. stor. nijakých staromaďarských rodov ..., ... na území Košickej kotliny kabarský rod Aba nevlastnil do XIII. storočia nijaké majetky, ... takéto pozemky nevlastnil tu ani iný staromaďarský rod.“ Kým do južnejšej oblasti medzi Seňou a Garadnou sa Nemci prisťahovali na rozhraní 12. a 13. stor. (Varsik, 1964, s. 334), do oblasti Košíc sa vo väčšom počte prisťahovali až v prvej polovici 13. stor., najviac po tatárskom plienení r. 1241 (Varsik, 1964, s. 156).

Sú uvedené historicko-zemepisné fakty relevantné pre etymologický výklad mena *Hornád?*

Najprv treba konštatovať, že pomenovanie riek podľa hradov a hradísk nie je vec neznáma.

Na území východných Slovanov je množstvo riek so základom *Gorod-: Gorodec, Gorodečna, Gorodečno, Gorodňa, Gorodčanka, Gorodeckoje, Gorodenki, Gorodenka Nižňaja* a i. (porov. Vasmer, 1966, s. 490—506).

Ani na území Slovenska neboli mená potokov a riek so základom *Grad-/ Hrad-* neznáme. Od Súľova tečie potok, ktorý je už r. 1193 zaznačený ako *Hradna,* pomenovaný podľa osady *Hradná,* dnes súčasti Súľova (Varsik, 1964, s. 88). V Turci sa r. 1263 zaznačuje potok *Hradečnica (Hradetschnitze, Sucha Hradetznitza),* ktorý tiekol pod hradiskom s menom *Berveno Harodistye,* t. j. *Brvnové hradište* (Varsik, 1964, s. 357). V doline dolného toku Hornádu, od dnešnej dediny *Hernádpetri,* ktorá mala starší názov *Gradná,* tečie potok s dnešným menom *Petri patak,* ale v 13. a 14. stor. mal meno *Gradna, Garadna.* Bol teda pomenovaný podľa hradiska *Gradna* (Varsik, 1964, s. 24, 78, 356—358). Ak sa teda staré centrum Horných Košíc pôvodne nazývalo *Gornъ gradъ,* po 10. stor. *Gorngrad,* latinsky *Castrum Superior,* neskoršie *Cassa Superior,* tu treba vidieť aj pôvod mena *Hornád.*

Z vývinu jazykov je dobre známe, že pri univerbizácii pôvodných dvojčlenných pomenovaní dochádza takmer vždy k hláskovej redukcii. Platí to aj o toponymách a hydronymách. Staré slovanské hradisko na pravom brehu rieky Tisy s pôvodným menom *Črnъ gradъ* v 10. stor. *Črngrad,* má historickú podobu *Čongrád,* v maďarskej grafike *Csongrád* (porov. Kiss, 1980, s. 166). Disimilačné vypustenie jednej likvidy v apelatívnych aj propriálnych slovách s pôvodnými dvoma likvidami je veľmi časté. Vo východnej slovenčine a v poľštine slovo *krčmár* stratilo jednu likvidu, znie ako *kačmar.* V slovenských nárečiach slovo *mlynár* má podobu *minár,* ako svedčia antroponymá *Minár, Minárik.* V ruštine má slovo *hrniec* podobu *gornec,* ale *hrnčiar* je *gončar* (porov. antroponymum *Gončarov*). Takéto eliminovanie jednej likvidy zo slov s dvoma likvidami nastalo aj v pôvodnom mene rieky *Hornád* v podobe *Gorngrad,* pričom disimilačne zaniklo aj jedno *g.* Podľa uvedených prípadov disimilačného vypustenia jednej likvidy treba predpokladať, že z podoby *Gorngrad* vznikla podoba *Gonrad,* resp. v 12. stor. *Hornad.* Je viac ako pravdepodobné, že podoba *Gonrad : Hornad* skutočne existovala. Je na to viacej dôkazov:

3.1. Keď prišli do doliny Hornádu Nemci koncom 12. stor., slovansko-slovenské etnikum vyslovovalo meno rieky v podobe *Gonrad,* príp. už so znelým *ch,* označovaným vo fonetike ako *γ : γonrad.* Preto prevzali meno v „adaptovanej" podobe *Konrad, Konrath, Kunrad, Chonrad, Chunert, Kundert* (porov. Martinka, 1941, s. 89; Štolc, 1951, s. 153).

3.2. Podoba *γonrad, Hornad* je historicky doložená: *Chonrad, Hornad, Honrat* (Martinka, 1941, s. 89: Štolc, 1951, s. 153).

3.3. Podoba *Honrad,* znamená na *Henrad* (zmenu *o* na *e* vysvetlil Melich, 1925—1929, s. 284, 303), je doložená v donačnej listine mladšieho kráľa Štefana z roku 1261: „Prima meta incipt in fluvio Henrad, ubi est meta terrae iuxta equam ab occidente, ibique per modicum spacium transit paludem nomine Blathan. Deinde directe eundo cadit in rivulum nomine Chermele ... et vadit ad Berch ... descendit in rivulum Pistrungus potoc nuncupatum, et per ipsum rivulum veniendo cadit in prefatum fluvium Henrad ..." (citované podľa Varsika, 1964, s. 164). Táto donačná listina s opisom Horných Košíc je závažná nielen zaznačením starých slovansko-slovenských zemepisných mien *Blatan* (asi *Blatná*), *Črmeľ* (nárečove *Čermeľ*), *Vrch* (nárečove *Verch*) a *Pstruh,* staršie *Pstrug,* v 10. stor. *Pьstrǫgъ,* ale aj zaznačením názvu Hornádu ako *Henrad,* čo je maďarská adaptácia podoby *Honrad.*

Treba pripustiť, že určitý čas existovali varianty *Gonrad* aj *Gornad,* v 12. stor. zmenené na *Honrad : Hornad.* Kým Nemci, ktorí prišli do tejto oblasti skôr, preberali ešte podobu *Gonrad/Gornad,* príp. už v medzifáze *γonrad/γornad,* maďarské etnikum, ktoré prišlo sem vo väčšom počte až v 13. stor., preberalo už formu *Hornad.* Na otázku, či prvotne bola iba disimilovaná podoba *Gonrad* > *Honrad* a podoba *Gornad* > *Hornad* vznikla až druhotnou metatézou spoluhláskového spojenia *-nr-* na *-rn-,* alebo či už v čase eliminovania jednej likvidy existovali varianty *Gonrad* aj *Gornad,* nemožno dať jednoznačnú odpoveď. Ale to nie je pre etymológiu mena rieky *Hornád* podstatné.

Vzhľadom na to, že v pôvodnom združenom pomenovaní, resp. kompozite *Gornъ gradъ, Gorngrad* > *Gonrad : Gornad* > *Hornad : Honrad* bol krátky vokál *a* ako pôvodná súčasť slovo *gradъ,* odporúčam, aby sa meno našej východoslovenskej rieky písalo s krátkym *a* čiže *Hornad.* Písanie s dlhým vokálom *á* je vplyv maďarčiny, v ktorej sa slovanské, resp. slovenské slová s krátkou samohláskou v poslednej slabike zdlžovali, ako svedčia slová *barát* z *brat, garád* z *grad, Poprád* z *Poprad* atď.

4. Ako vysvetliť fakt, že v tých nárečiach na Spiši, ktoré rozlišujú protiklad *ch : h,* má rieka *Hornád* výslovnosť *Chornad?* Možný je dvojaký výklad:

4.1. Ako som vyššie uviedol, Nemci, ktorí prišli do doliny dolného Hornádu už v druhej polovici 12. stor., preberali meno rieky v štádiu prechodu od podoby *Gonrad* k podobe *Honrad* v medzifáze *γonrad,* resp. *γornad,* preto sú nemecké prevzatia jednak v podobe so začiatočným *G-* alebo *K-,* jednak so začiatočným *Ch-,* ktoré je substitúciou slovenskej fonetickej medzifázy *γonrad : γonrad.* Svedčia o tom nemecké záznamy *Chonrad, Chunerth,* ako uvádza Martinka, 1941, s. 89. Ide o podobnú substitúciu, aká nastala v 12. stor. vo vývine západočeskej osady *Gъb* > *Geb* > *γeb* > *Cheb* s pôvodným

významom „ohyb (rieky)“ (porov. Lutterer, 1982, s. 122). Nemecké prevzatie *Chonrad : Chornad* mohlo prejsť aj do oblasti stredného a horného toku Hornádu, kde bola taktiež nemecká kolonizácia, a to tak na hornom toku Hornádu po Hranovnicu, ako aj na východ od Chrasti vo Vitkoviciach, Olcnave, Richnove, kde o nemeckej kolonizácii svedčia aj pôvodom nemecké toponymá spolu s Krompachmi.

4.2. Je možné, že pôvodne bola všeobecne rozšírená iba etymologicky náležitá podoba *Honrad,* resp. *Hornad.* Pretože meno stratilo väzbu s východiskovým apelatívom, v tých nárečiach na Spiši, kde sa rozlišuje *ch : h* vznikla hyperkorektná výslovnosť *Chornad,* lebo tam nevyslovujú *horoba,* ale *choroba,* nie *hrasc,* ale *chrasc,* nie *hvalic,* ale *chvalic* a pod. Jednoznačná príčina vzniku fonetickej podoby *Chonrad, Chornad* sa už dnes nedá zistiť.

Argumenty, ktorými sa snažil J. Štolc podoprieť prvotnosť podoby *Chornad* a druhotnosť podoby *Hornad,* sú nepresvedčivé. J. Štolc podľahol názoru J. Melicha (hoci ho nespomína, ale z prehľadu V. Šmilauera, o ktorého sa opiera, určite o ňom vedel), že prvotná bola podoba *Chonrád, Chornád* a druhotná podoba *Honrád, Hornád.* Je to neopodstatnený predpoklad.

Nakoniec treba povedať to, čím som začal. Pred vydaním monografie B. Varsika Osídlenie Košickej kotliny a pred vydaním Vasmerovho monumentálneho diela Russisches geographisches Namenbuch (zhodou okolností prvé zväzky vyšli v tom istom roku 1964) sa ťažko mohlo prísť na vedeckú, historicko-zemepisnými faktami podopretú etymológiu mena *Hornád.* Až B. Varsik nám v plnom rozsahu ukázal, koľko starých slovansko-slovenských hradísk bolo na dolnom a strednom toku Hornádu. Tam, kde bolo toľko hradísk, pričom sa podľa polohy rozlišovali horné a dolné hradiská, bolo pomenovanie rieky podľa centrálneho hradu v jej poriečí s menom *Gornъ Gradъ,* čo bolo pôvodné pomenovanie centra Horných Košíc, úplne prirodzené. A o tom, že sa rieky pomenúvali podľa hradísk, vedľa ktorých tiekli, evidentné doklady nám priniesli spomínaní autori, hoci B. Varsik (1964, s. 333) sám v tomto diele ešte podľa starej tradície napísal, že názov je starého predslovanského pôvodu. Historik však nemôže poznať všetky vrtochy vývinu jazyka, ako ich pozná jazykovedec, najmä historický jazykovedec a etymológ. A o tom, že vo vývine starého združeného pomenovania *Gorьnъ Gradъ,* po univerbizácii a zániku jerov v 10. stor. *Gorngrad,* bolo vrtochov pomerne veľa, ako býva veľa hláskových vrtochov pri univerbizovaní starých bilexikálnych spojení vôbec, svedčí veľké množstvo hláskových variantov mena rieky *Hornád* v historických záznamoch od 13. stor. Keby boli v doline Hornádu bývali iba pôvodní Slovania-Slováci, základnými variantmi do 12. stor. by boli iba *Gonrad : Gornad,* po 12. stor. *Honrad : Hornad.* Ale pretože sem prišli od 12. stor. aj Nemci a Maďari, ktorí si slovansko-slovenské podoby *Gonrad : Gornad, Honrad : Hornad*

adaptovali podľa svojich jazykových asociácií, vzniklo také množstvo hláskových variantov mena rieky *Hornád* (V. Šmilauer ich uvádza vyše 20, pričom ešte nepoznal podobu *Henrad* v donačnej listine kráľa Štefana mladšieho z roku 1261), že z tohto labyrintu variantov bolo jediné „rozumné" východisko: meno *Hornád* je predslovanského, neznámeho pôvodu. Za takéto východisko z núdze nemožno nikoho pred vyjdením monografií Osídlenie Košickej kotliny a Russisches geographisches Namenbuch kritizovať. Ale zotrvávať na tomto názore aj po preštudovaní týchto diel by bolo príznakom neschopnosti vedeckej indukcie a dedukcie, skrátka príznakom vedeckej neschopnosti.

Celkom na koniec treba zopakovať to, čo som uviedol v štúdii o pôvode mena *Poprad* (Ondruš, 1985, s. 104). Na konci štúdie Slovenské rieky — pôvod mien (Ondruš, 1979) som napísal: „Tie mená riek a zemepisných názvov na Slovensku, ktoré nevieme na súčasnej úrovni spoľahlivo vysvetliť zo slovensko-slovanských, resp. slovansko-indoeurópskych apelatívnych slov, jednoznačne vykladáme ako substrátové, resp. adstratové. Takto treba interpretovať *Dunaj, Hornád, Poprad* . . ." Mýlil som sa, ale správne som napísal, že na „súčasnej úrovni poznania".

Ako som sa snažil dokázať v tejto štúdii a predtým v článku o mene *Poprad*, zo substrátovo-adstrátových hydroným treba vyčleniť aj názov *Poprad*, aj názov *Hornád*. Sú slovansko-slovenské. Týmto dopĺňam svoj výklad v štúdii Slovenské rieky v zborníku Slovakistické štúdie, 1985, s. 269—275.

Literatúra

KISS, L.: Földrajzi nevek etimilógiai szótára. 2. vyd. Budapest, Akadémiai Kiadó 1980. 726 s.

KNIEZSA, I.: Ungarn Völkerschaften im XI. Jahrhundert In: Archivum Europae centro — orientalis IV. Budapest 1938.

LUTTERER, I. — MAJTÁN, M. — ŠRÁMEK, R.: Zeměpisná jména Československa. Praha, Mladá fronta 1982. 373 s.

MARTINKA, J.: Pôvod a význam mena rieky *Hornád*. In: Linguistica Slovaca. 3. Red. Ľ. Novák. 1941, s. 89—102.

MELICH, J.: A honfoglaláskori Magyarország. Budapest 1925—1929.

ONDRUŠ, Š.: Slovenské rieky — pôvod mien. In: Studia Academica Slovaca. 8. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1979, s. 268—287.

ONDRUŠ, Š. (1985a): Meno rieky *Poprad* je slovansko-slovenské. Slovenská reč, 50, 1985, s. 102—109.

ONDRUŠ, Š. (1985b): Slovenské rieky. In: Slovakistické štúdie. Red. J. Mistrík. Martin, Matica slovenská 1985, s. 269—275.

ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha — Bratislava, Nákladem Učené společnosti Šafaříkovy 1932, s. 152—166.

ŠTOLC, J.: O pôvode mena rieky Chornad—Hornad. In: Jazykovedný zborník. 5. Bratislava 1951, s. 152—166.

VARSIK, B.: Osídlenie Košickej kotliny I. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 475 s.

VARSIK, B.: Osídlenie Košickej kotliny II. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 598 s.

VASMER, M.: Russisches geographisches Namenbuch I. Wiesbaden 1964.

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 1985

Činnosť JÚĽŠ SAV v roku 1985 — podobne ako v predchádzajúcich rokoch — vychádzala zo základnej smernice riadiacich orgánov SAV a z komplexného materiálu o hlavných smeroch činnosti a základných úlohách Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV vytýčených na 7. päťročnicu. Pracovné úsilie v kolektívoch riešiacich jednotlivé čiastkové úlohy, zvýraznené aj socialistickými záväzkami, bolo výrazne zamerané na kvalitné a včasné splnenie výskumných úloh, rešp. etáp výskumu plánovaných na toto plánovacie obdobie.

Jazykovedný ústav bol koordinačným a hlavným pracoviskom úlohy štátneho plánu základného výskumu (ŠPZV) *Jazyk ako prostriedok komunikácie v socialistickej spoločnosti a jeho úloha pri formovaní spoločenského vedomia* (koordinátor J. Horecký) a významnou mierou participoval na hlavnej úlohe *Čeština a slovenčina ako nositele národnej kultúry v etape výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti.* Menšou mierou participoval aj na hlavnej úlohe *Teoretické problémy robotiky a umelej inteligencie.*

V roku 1985 sa v ústave pracovalo na šiestich čiastkových úlohách ŠPZV a na dvoch ústavných úlohách. V čiastkovej úlohe *Výskum spisovnej slovenčiny a jej kultúry* (zodp. riešiteľ J. Kačala) najvýznamnejším výsledkom v roku 1985 bolo dokončenie *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* a jeho odovzdanie do tlače. Okrem redakčných, kontrolných prác a záverečných úprav celého textu autori vypracovali 10 štúdií zameraných na čiastkové problémy výskumu slovnej zásoby — na slovnodruhové prechody, na substantíva niektorých slovotvorných kategórií, na slovotvornú synonymiu pri denominálnych slovesách, na hranice spisovného jazyka, na vývin v štylistickej hodnote pomenovaní, na prostriedky tvorenia zoologických a botanických názvov a i.

V úlohe *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* autori vypracovali 12 kapitol pripravovanej syntézy v podobe príslušných štúdií: o neologizačných procesoch, o zložených slovách, o adjektivizácii príčastí, o dynamike v rámci slovies, prídavných mien, príslovieк, abstraktných mien, životnosti a neživotnosti substantív, ako aj o druhotných predložkách a o systémových vzťahoch v lexike.

Vo výskume syntaxe sa vypracovali štúdie o syntaktických deriváciách a o adverbiálno-objektových zložených syntagmách.

Závažným výsledkom činnosti ústavu v uplynulom roku bolo zorganizovanie celoštátnej vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou o jazykovej politike a jazykovej kultúre v socialistickej spoločnosti (17.—19. 4. 1985 v Smoleniciach; porov. správy o tejto konferencii vypracované A. Oravcovou — K. Hegerovou v Slovenskej reči, *50,* 1985, č. 6 a B. Ricziovou v Kultúre slova, *19,* 1985, č. 10). Cieľom konferencie bolo podať všestrannú analýzu pojmu jazyková politika v období budovania a rozvíjania socialistickej spoločnosti, ve-

novať osobitnú pozornosť vzťahu jazykovej politiky a jazykovej kultúry v tejto etape a umožniť interdisciplinárnu výmenu názorov na problematiku jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Materiály z konferencie sa pripravili na vydanie v osobitnom zborníku.

V rámci prípravy pravopisnej príručky bolo vypracovaných niekoľko príspevkov s pravopisnou problematikou (L. Dvonč). Bola publikovaná štúdia J. Kačalu *Východiská a ciele prípravy novej pravopisnej príručky.*

Vyšla metodologicky cenná monografia J. Bosáka a K. Buzássyovej: *Východiská morfémovej analýzy.* Morfematika. Slovotvorba (v rámci série Jazykovedné štúdie, 1985, 19. zv. 134 s.).

V čiastkovej úlohe *Výskum nespisovných útvarov slovenčiny* (zodp. riešiteľ I. Ripka) skoncipovali autori 2750 nových významových jednotiek (heslá písmen *L — P*) do II. zväzku *Slovníka slovenských nárečí* (SSN); podľa redakčných pripomienok prepracovali a doplnili 15 800 významových jednotiek zaradených do I. zväzku tohto slovníka. Internou redakciou prešlo 14 000 významových jednotiek I. zväzku SSN (písmená *A — K*). Vypracovalo sa 9 štúdií s dialektologickou problematikou: o vývinových tendenciách v slovenských nárečiach a slovotvornej synonymii, o viacslovných spojeniach, o fenoméne tradície v jazykovej kultúre a o slovanských súvislostiach niektorých nárečových pomenovaní. Do vydavateľstva Veda v rámci série Jazykovedné štúdie odovzdala A. Ferenčíková monografiu *Časové podraďovacie súvetie v slovenských nárečiach* (ako 20. zv.) a odovzdaný bol do tlače aj zborník *Nárečová lexikológia* (ako 21. zv., zost. Š. Lipták). F. Buffa dokončil rukopis práce *Odvodené abstraktá v slovenských nárečiach.*

Na medzinárodných atlasových projektoch sa vykonali práce súvisiace s 2 pracovnými zasadaniami Medzinárodnej komisie pre *Slovanský jazykový atlas* (pripravilo sa 73 nových indexov, upravili sa mapy s komentármi) a so zasadaním Medzinárodného redakčného kolégia *Celokarpatského dialektologického atlasu* (CKDS) (prepracovalo sa 7 máp s príslušnými komentármi a indexami do III. zväzku CKDS).

V čiastkovej úlohe *Výskum dejín slovenčiny* (zodp. riešiteľ M. Majtán) sa intenzívne pracovalo na téme *Historický slovník slovenského jazyka.* Členovia autorského kolektívu zrevidovali autorský koncept I. a sčasti II. zväzku slovníka a doplnili ho najnovším materiálom. Vedúci redaktor vykonal konečnú redakciu hesiel pred prípravou čistopisu do tlače. Interní redaktori pripravili novú verziu úvodnej časti slovníka. Okrem toho pracovníci oddelenia napísali 10 štúdií z oblasti historického výskumu slovenčiny: o kontinuitnom a diskontinuitnom vývine, o význame trnavskej univerzity pre rozvoj kultúrnej slovenčiny, o administratívno-právnej terminológii, o frazeológii v historických slovníkoch, o chronológii a geografickom rozvrstvení zložených osobných mien, o významovej stavbe niektorých slov v staršej slovenčine, o pravopisnej stránke kamaldulských rukopisov, o pamiatkach lekárskeho charakteru z predspisovného obdobia slovenčiny. Pracovníci oddelenia dejín jazyka spolu s ďalšími pracovníkmi ústavu sa aktívne zúčastnili na konferenciách organizovaných inými inštitúciami pri príležitosti jubileí významných osobností a inštitúcií v našich národných dejinách: *Začiatky československej štátnosti a úloha slovanskej kultúry v európskych dejinách* (v Nitre 13.—16. 5. 1985 — V. Blanár, M. Majtán, J. Doruľa), *350. výročie trnavskej univerzity* (v Trnave 11.—15.. 11. 1985 — I. Kotulič, M. Majtán, E. Krasnovská, B. Ricziová).

V rámci výskumu vlastných mien významným vedeckým podujatím ústavu bola 9. slovenská onomastická konferencia (Nitra 26.—28. 6. 1985), na ktorej sa aktívne zúčastnili 7 pracovníci ústavu.

V čiastkovej úlohe *Teoretické základy jazykovedy* (zodp. riešiteľ J. Horecký) sa vypracovali štúdie o sémantickom poli, o princípe komplementarity, o spoločenských a lingvistických zdrojoch purizmu, o jazykovej politike.

V čiastkovej úlohe *Teoretické problémy robotiky a umelej inteligencie* (zodp. riešiteľ J. Horecký) sa vypracoval a prekontroloval diferenčný slovník češtiny a slovenčiny a skontrolovali sa tabuľky. Jedna pracovníčka spolupracovala na príprave projektu *Matematický model prirodzeného jazyka implementovaný na počítači.*

V čiastkovej úlohe *Konfrontačný výskum ruštiny a slovenčiny* (zodp. riešiteľka E. Sekaninová) sa vykonali práce súvisiace s odovzdaním druhej časti rukopisu III. zväzku *Veľkého slovensko-ruského slovníka* do tlače (súhrnne 2146 strán, 7036 hesiel). Do IV. zväzku slovníka sa skoncipovalo 5320 hesiel, trojitou internou redakciou prešlo 1300 hesiel, do Moskvy sa na redigovanie a recenzovanie odoslalo 849 strán rukopisu. Rukopis sa z hľadiska štylistického hodnotenia skoordinoval s konceptom Krátkeho slovníka slovenského jazyka. V rámci témy *Lexikologický rusko-slovenský výskum* sa vypracovalo 5 plánovaných štúdií: o variantnosti vo frazeologickej jednotke, o prekrývaní štruktúrnych a lexikálnych aspektov lexém v slovenčine a ruštine, o vedľajšom uvádzaní priamej reči, o frazeologických neologizmoch v ruštine, o porovnávacej aspektológii. Do zborníka čs. delegácie na kongres Medzinárodnej asociácie učiteľov ruského jazyka a literatúry (MAPRJAL) v Budapešti (1986) pripravili príspevky E. Kučerová *(K voprosu o vidovoj variantnosti glagoľnych frazeologizmov v russkom i slovackom jazykach)* a E. Sekaninová *(Sopostaviteľnyj analiz leksičeskich jedinic pri sozdanii slovacko-russkogo slovarja).*

Dňa 5. 11. 1985 úspešne obhájili kandidátsku dizertáciu A. Jarošová na tému *Metodologické východiská skúmania čiastkových systémov slovnej zásoby* a P. Ďurčo na tému *Sémantická analýza príslovkových frazém v ruštine a slovenčine.*

Značná výskumná činnosť, a to aj mimo základných plánovaných úloh, sa vykonala v súvislosti s účasťou pracovníkov ústavu na domácich a medzinárodných konferenciách, sympóziách a pracovných poradách. Z domácich podujatí okrem už spomínaných konferencií možno uviesť sympózium s medzinárodnou účasťou *Aktuálne problémy dejín slavistiky* (Smolenice 11. 2.—14. 2. 1985), seminár *Život a dielo P. Dobšinského* (7. 10. 1985; na obidvoch podujatiach sa aktívne zúčastnil J. Doruľa), konferenciu o živote a diele J. Hollého v Trnave (J. Horecký), konferenciu o konfrontačnom a komparatívnom výskume v jazykovej a literárnej komunikácii (Prešov 30. 9. — 1. 10. 1985; zúčastnili sa J. Horecký a K. Buzássyová), konferenciu o preklade organizovanú Ústredím slovenských prekladateľov pri príležitosti 40. výročia oslobodenia (J. Kačala), interdisciplinárne sympózium *Materialistická dialektika a aktuálne metodologické problémy spoločenských vied* organizované Ústavom filozofie a sociológie SAV (J. Horecký). Zo zahraničných medzinárodných podujatí možno spomenúť sympózium o odbornej terminológii, ktoré sa konalo v Záhrebe (21.—22. 11. 1985) pri príležitosti zasadnutia Medzinárodnej komisie pre lingvistickú terminológiu; zúčastnili sa na ňom J. Horecký s referátom o vzťahu termínu a objektívnej reality a I. Masár s referátom o metódach

a teórii ustaľovania terminológie na Slovensku. Na 5. celopoľskej onomastickej konferencii v Poznani a na onomastickom kolokviu v Opole sa zúčastnil V. Blanár s referátmi o fungovaní vlastných mien v jazykovej komunikácii a o lexikológii lexikografie, M. Majtán s referátmi o gramatickej stránke vlastného mena a o princípoch štandardizovania geografických názvov v SSR. Na medzinárodnej konferencii *Slovenská historická a nárečová frazeológia* vo Varšave sa zúčastnila J. Skladaná s referátom o problematike frazém v historických slovníkoch. Na 3. národnej škole mladých jazykovedcov v Sandanskom (BĽR) sa zúčastnili E. Kučerová s referátom o univerbizácii dvojslovných spojení a A. Ferenčíková s referátom o výskume nárečovej syntaxe. Na 21. letnom seminári slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca prednášali 5 pracovníci ústavu (J. Kačala, J. Bosák, K. Buzássyová, J. Horecký, A. Habovštiak).

Vedecké styky so zahraničím vychádzali v r. 1985 z dlhodobého programu mnohostrannej spolupráce socialistických krajín v oblasti spoločenských vied na 7. päťročnicu a z programu dvojstrannej spolupráce. Vykonali sa práce súvisiace so zasadnutiami redakčných kolégií atlasových projektov *(Celokarpatský dialektologický atlas* a *Slovanský jazykový atlas);* v rámci cieľového projektu C-37 *Problémy jazykovedy* sa pripravili a odovzdali definitívne texty do zborníka materiálov z konferencie *Porovnávacie štúdium tvorenia slov v slovanských jazykoch* (konferencia sa konala v decembri 1984 v Moskve). Pokračovala spolupráca s Ústavom slavistiky a balkanistiky AV ZSSR na *Veľkom slovensko-ruskom slovníku.* Ako výsledok spolupráce s Ústavom poľského jazyka a Ústavom slavistiky PAV vyšla spoločná monografia M. Majtána a K. Rymuta *Hidronimia dorzecza Orawy.*

V rámci dohôd s mimoakademickými pracoviskami socialistických krajín ústav spolupracoval s vydavateľstvom Russkij jazyk v Moskve pri redigovaní Veľkého slovensko-ruského slovníka a v rámci dohody medzi školskými orgánmi ČSSR a PĽR jeden pracovník spolupracoval na príprave slovensko-poľského slovníka.

Veľký spoločenský dosah a priamu zacielenosť na prax mala výskumná, popularizačná, poradenská, expertízna a recenzentská práca vykonávaná v rámci ústavnej úlohy *Jazyková kultúra v praxi* (zodp. riešiteľ F. Kočiš) v oddelení jazykovej kultúry, ale aj niektorými pracovníkmi ostatných oddelení ústavu. Pokračovalo sa v popularizačnej činnosti formou článkov a kratších príspevkov uverejňovaných v časopisoch Kultúra slova, Slovenská reč, ako aj formou príspevkov do pravidelných rubrík v Čs. rozhlase v Bratislave, v Nedeľnej Pravde, v Práci a vo Večerníku. V roku 1985 pribudla jazyková rubrika v časopise Vesmír. V listovej jazykovej poradni pracovníci ústavu odpovedali asi na 500 listov, v telefonickej jazykovej poradni odpovedali na 20—30 hovorov denne. Expertízna činnosť bola v roku 1985 spojená s posudzovaním odborných textov pre riadiace orgány, s prácou terminologických komisií vo výrobných podnikoch a výskumných inštitúciách, ako aj v rámci vedeckých spoločností SAV a komisií zaoberajúcich sa tvorbou technických noriem. Pracovníci ústavu pokračovali v zmluvnej spolupráci s Nakladateľstvom Pravda pri príprave 2. vydania Zobraných spisov V. I. Lenina (jeden pracovník predniesol referát o úvodných a záverečných formulách listov, traja pracovníci preložili a upravili 500 strán textu) a pri novom vydaní Marxovho Kapitálu (jeden pracovník sústavne redigoval text prekladu z jazykovej stránky), s Novinárskym študijným ústavom na analýze jazyka tlače a pri zabezpečovaní seminára o terminológii v novinách;

v rámci spolupráce s Úradom pre normalizáciu a meranie v Prahe pri jazykovej úprave textov ČSN, odborových noriem a noriem RVPH sa v roku 1985 upravilo okolo 3000 strán textu.

Významná bola spolupráca ústavu s Výskumným ústavom pedagogickým pri vypracúvaní príručiek a učebníc pre materské, základné a stredné školy (v r. 1985 sa za vedenia pracovníka ústavu pripravila *Metodika jazykovej výchovy pre materské školy*, zlektorovali sa učebnice *Slovenský jazyk pre 4. ročník ZŠ a pracovné listy, Slovenský jazyk pre 4. roč. gymnázií a SOŠ, Slovenská literatúra pre 4. roč. stredných škôl*, učebnice a príručky slovenského jazyka pre základné školy s ukrajinským vyučovacím jazykom, *Slovenský jazyk pre 4. roč. gymnázii, SOŠ a SOU s maďarským vyučovacím jazykom)* a pracovalo sa na definitívnom znení osnov slovenského jazyka pre 5.—8. roč. ZŠ.

V roku 1985 ústav spolupracoval s redakciami časopisov Dorka a Línia, s Čs. rozhlasom v Bratislave, s Čs. televíziou v SSR, s reklamným podnikom ERPO, so Slovenskou filmovou tvorbou, s n. p. Slovnaft, s kabinetmi akosti Československej vedecko-technickej spoločnosti, s tlačovou agentúrou APN v Bratislave, so Slovenským zväzom družstevných roľníkov, s Kanceláriou SNR a i. Piati pracovníci ústavu prednášali ako lektori MV KSS v Dome politickej výchovy MV KSS v Bratislave v rámci lektorskej skupiny Metodika straníckeho vzdelávania (v sekcii rétoriky). V jednorazovej dlhodobej spolupráci s inštitúciami, ako aj vo výsledkoch expertíznej a konzultačnej činnosti ústavu sa zreteľne prejavovala spätosť jazykovedného výskumu (základného aj aplikovaného) s výrobnou, administratívnou, vedeckou a kultúrnou činnosťou našej spoločnosti.

Významnú kultúrnopolitickú, popularizačnú aj dokumentárnu hodnotu mali štúdie vypracované pri príležitosti 40. výročia vyvrcholenia národnooslobodzovacieho boja našich národov a oslobodenia Československa Sovietskou armádou a pri 15. výročí dokumentu Poučenie z krízového vývoja strany a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ.

V rámci ústavnej úlohy *Jazykovedná dokumentácia* (zodp. riešiteľka E. F l a s s i k o v á) sa pokračovalo v spracúvaní anotácií pre slovenskú národnú bibliografiu v Matici slovenskej, pokračovalo sa v spolupráci s oddelením vedeckých informácií Ústrednej knižnice SAV (vypracovala sa koncepcia dokumentačnej služby v ústave); evidovala sa časopisecká produkcia pracovníkov ústavu. L. D v o n č vypracoval 5 personálnych bibliografií; spracoval prehľad slovenských onomastických príspevkov za r. 1984 pre časopis Onoma a *Bibliografiu slovenskej onomastiky za roky 1938—84* pre Zpravodaj Onomastické komise ČSAV.

Pre všetky syntetické kolektívne diela sa pokračovalo v budovaní kartoték a zhromažďoval sa cenný archívny materiál. Do kartotéky slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny pribudlo 44 457 lístkov, do kartotéky Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny pribudlo 41 764 lístkov. Do kartotéky dialektologického oddelenia pribudlo 825 strán súvislých nárečových textov a 18 240 lexikálnych dokladov. Do kartotéky Historického slovníka slovenského jazyka pribudlo 17 989 lístkov z výberovej excerpcie, do pomocnej dokumentačnej kartotéky 3320 lístkov, 3967 fotokópií a 1586 záberov na mikrofilmoch. Transliterovaných bolo 178 strán textu. Slovensko-ruská a rusko-slovenská lexikálna kartotéka sa rozšírila o 39 953 lístkov.

Edičná činnosť. V roku 1985 vyšli tieto knižné publikácie pracovníkov ústavu, resp. diela v spoluautorstve s pracovníkmi ústavu: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984. 400 s.

(zborník bol distribuovaný až v r. 1985); BOSÁK, J. — BUZÁSSYOVÁ, K.: Východiská morfémovej analýzy. Jazykovedné štúdie. 19. Bratislava, Veda 1985. 134 s.; MAJTÁN, M. (spoluautor): Hidronimia dorzecza Orawy. Wroclaw — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź, Ossolineum 1985. 141 s; Recueil linguistique de Bratislava. 8. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1985. 222 s.; MAJTÁN, M. — POVAŽAJ, M.: Meno pre vaše dieťa. 2. vyd. Bratislava, Obzor 1985. 200 s.; KOČIŠ, F. (spoluautor): Slovenský jazyk pre 5. ročník základnej školy. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 272 s.; FILKUSOVÁ, M. — KOLLÁR, D. — KUČEROVÁ, E. — MALÍKOVÁ, O. — SEKANINOVÁ, E.: Rusko-slovenský a slovensko-ruský slovník. 9. prepracované a doplnené vydanie. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 392 s. Vyšli 2 čísla Jazykovedného časopisu, 2 čísla časopisu Slavica Slovaca, 6 čísel Slovenskej reči a 10 čísel Kultúry slova. Pracovníci ústavu boli výkonnými aj hlavnými redaktormi týchto časopisov, okrem toho boli činní aj v redakčných radách viacerých mimoakademických časopisov (Slovenský jazyk a literatúra v škole, Ruštinár, Otázky žurnalistiky, Čs. rusistika, Slavia, Vedecké riadenie, Pyramída).

Činnosť Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV bola mnohostranná, úlohy vytýčené na rok 1985 aj na celú 7. päťročnicu sa úspešne splnili.

K. Buzássyová

Konferencia o trnavskej univerzite v našich dejinách

Konferencia sa uskutočnila v Trnave 12.—14. 11. 1985. Pripravili ju Ústav historických vied SAV, Slovenská historická spoločnosť pri SAV, Slovenská spoločnosť pre dejiny vedy a techniky pri SAV, Okresný výbor v Trnave a Mestský národný výbor v Trnave pri príležitosti 350. výročia založenia trnavskej univerzity. Na konferencii odznelo 11 referátov, 16 koreferátov a 10 diskusných príspevkov, ktorých tematika sa vzťahovala na históriu a účinkovanie univerzity od roku 1635 do roku 1777.

Autor úvodného referátu J. Tibenský vyzdvihol dôležitosť trnavskej univerzity pre rozkvet vzdelanosti, kultúry a jazyka vtedajšej slovenskej feudálnej národnosti. Zdôraznil prínos univerzity v oblasti prírodných vied, najmä astronómie, fyziky a medicíny, pokrokovosť myslenia niektorých filozofov, fyzikov, pedagógov trnavskej univerzity. Upozornil však aj na to, že sa doteraz nepodarilo urobiť úplný bibliografický súpis trnavských tlačí.

O vzniku trnavskej univerzity podrobne a zasvätene hovoril A. Vantuch. V referáte uviedol historické okolnosti, v ktorých univerzita vznikala. Pohnuté 17. storočie bolo storočím vojen a stavovských povstaní, južné časti Slovenska boli v tom čase vystavené i nájazdom Turkov; to všetko malo bezprostredný vplyv na celkovú situáciu, v ktorej univerzita vznikala. Referent zdôraznil potrebu hodnotiť miesto trnavskej univerzity v stredoeurópskom rámci cez prizmu nefalšovanej histórie.

O význame trnavskej univerzity pre rozvoj kultúrnej slovenčiny predniesol referát I. Kotulič. Trnavská univerzita a najmä univerzitná tlačiareň sa zaslúžili o rýchly rast a rozvoj kultúrnej slovenčiny. Podporoval sa rozvoj západoslovenského variantu jazyka — kultúrnej západoslovenčiny, ktorá prenikala v priebehu 18. stor. do veľkého počtu rukopisných i tlačených diel a začala

sa šíriť aj na úkor stredoslovenského a východoslovenského variantu kultúrnej slovenčiny. Túto podobu kultúrneho jazyka uznával aj cisársky dvor a uhorská miestodržiteľská rada ako slovenského reprezentanta medzi štyrmi krajinskými rečami, v ktorých sa vydávali úradné písomnosti určené najširšej verejnosti, napr. tereziánske urbáre, jozefínske sčítacie hárky i rozsiahla náboženská, odborná a pedagogická literatúra.

Doplnením tohto referátu bol diskusný príspevok B. Riczioveje o jazykovom charaktere rozličných vydaní slovníka E. Alvarusa (Alvarus Emanuel, Syllabus vocabularum. Košice 1728; Trnava 1733). Referentka uviedla, že v trnavskom vydaní Alvarusovho slovníka sa používala kultúrna západoslovenčina. E. Krasnovská sa v diskusnom príspevku venovala jazyku šlabikárov, ktoré vychádzali v trnavskej tlačiarni ako diela určené pre najširšie vrstvy obyvateľstva. Porovnaním s jazykom šlabikárov, ktoré vychádzali v Budíne, poukázala na úsilie trnavských vydavateľstiev o vyššiu komunikatívnosť jazyka. Trnavské šlabikáre boli písané kultúrnou západoslovenčinou trnavského úzu. O jazykovednej problematike na trnavskej univerzite hovorila aj M. Hayeková. Používanie latinských gramatík a viacjazyčných slovníkov pomáhalo rozvíjať materinský jazyk poslucháčov (porov. napr. slovník E. Alvarusa, Verborum translatio z r. 1648 a pod.). V r. 1699 vyšiel v Trnave Bukvár jazyka slovanského čiže prvá tlačená učebnica staroslovienčiny na našom území. V Trnave sa teda pestovala i slavistika.

V referáte *Filozofické myslenie na trnavskej univerzite* T. Münz zdôraznil, že filozofia ako vedná disciplína sa začala emancipovať od teológie. V rámci filozofie sa tu prednášala logika, fyzika, metafyzika, matematika a etika. Filozofia ako vedná disciplína plnila na trnavskej univerzite úlohu, ktorú na ňu kládla doba. Prednášatelia oboznamovali študentov s pokrokovými myšlienkami a názormi napr. na Newtona, Leibniza a pod. V koreferáte sa M. Oravcová zaoberala novovekými náhľadmi na trnavskej univerzite. Zdôraznila pokrokovosť myslenia niektorých prednášateľov, ktorí prijali heliocentrizmus, Newtonove zákony a moderné prírodovedné názory.

O fungovaní lekárskej a právnickej fakulty na trnavskej univerzite predniesli referáty M. Bokesová-Uherová a K. Rebro. K prednostiam lekárskej fakulty, ako to uviedla M. Bokesová-Uherová, patrilo praktické vyučovanie medicíny (pitvy, pokusy) a to, že sa prednášalo podľa najnovších diel svetovej medicínskej literatúry. K. Rebro zdôraznil, že hlavným prínosom v práci právnickej fakulty bolo zaradenie domáceho práva do prednášok, čo spôsobilo rozvoj domáceho práva (vznikol napr. rad formulárov, začiatkom 18. stor. sa začal vypracúvať nový hmotný trestný zákon atď.).

Z. Horský z Astronomického ústavu ČSAV v Prahe upozornil na unikátne výsledky práce trnavských astronómov, na spoluprácu trnavských astronómov s pražskou hvezdárňou sprostredkovanú rodákom Františkom Weissom (meranie výšky Slnka v r. 1757; v r. 1768 sa spomína, že observatórium v Prahe pracovalo s trnavskými výsledkami pozorovaní Slnka; profesor trnavskej univerzity Maximilián Hell ako prvý vypočítal vzdialenosť Zeme od Slnka a pod.).

O prednášaní biológie na trnavskej univerzite sú záznamy od r. 1769. Podnet na rozvoj biológie dalo založenie lekárskej fakulty. I. Hrabovec hovoril vo svojom koreferáte o rozvoji biológie na tejto univerzite a označil ju za vyspelý stánok rozvoja tejto vednej disciplíny.

O matematike na trnavskej univerzite hovoril M. Morovics, o fyzike O. Pőss, o geografii Ľ. V. Prikryl.

Vznik prvej slovenskej rukopisnej učebnice geografie popularizačného charak-

teru Krátke poznamenání sveta (z r. 1760) situoval do prostredia trnavskej univerzity M. Majtán. Rukopis vznikol voľným a aktualizovaným prekladom latinskej učebnice Geographica globi terraquei synopsis do kultúrnej slovenčiny.

O vyučovaní psychológie hovoril J. Marcinkech. Hoci psychologická tvorba tu bola prevažne scholastická, prínosom bolo to, že do psychologického myslenia sa vnášali exaktné poznatky z medicíny.

Trnavská univerzita mala podiel aj na rozvíjaní dobovej latinčiny. Na trnavskú univerzitu prichádzali študenti, ktorí už na nižších školách (gymnáziách) absolvovali gramatiku, štylistiku a rétoriku. J. Sopko vo svojom vystúpení ukázal, že študenti univerzity dobre poznali latinčinu antiky, poznali gramatiku Alvarusa, slovníkové diela Wagnera, Cellaria a pod.

V duchu humanistických tradícií sa na trnavskej univerzite zdôrazňovalo poznanie 3 jazykov. V. Kopčan vo svojom príspevku uviedol, že sa tu prednášali aj starozákonné jazyky — hebrejčina, arabčina, chaldejčina, aramejčina i sýrčina.

P. Horváth v koreferáte *Trnavská univerzita a rozvoj slovenskej historiografie* upozornil na svetský prístup k histórii na trnavskej univerzite. Trnavskí historici zdôrazňovali princíp historickej logickosti a následnosti historických javov a z tohto hľadiska kritizovali diela kronikárov. Takto postupovali napr. S. Timon, M. Szentiványi a i. O vplyve trnavskej univerzity na rozvoj drámy hovorila M. Cesnaková-Michalcová. Profesori poetiky upravovali diela z dramatického hľadiska, a hoci sa v Trnave po slovensky nehralo, hrali sa tu príbehy z dejín Slovanov, vznikli tu hudobné a dramatické diela.

O kontaktoch trnavskej univerzity s inými národmi odzneli na konferencii tri príspevky. K. Kučerová hovorila o význame trnavskej univerzity pre výchovu chorvátskych študentov, M. Kouřil o česko-slovenských kontaktoch a J. Skutil o vplyve českej barokovej literatúry na myslenie a tvorbu na Slovensku.

Okruh referátov o organizácii života trnavskej univerzity otvoril široko koncipovaný referát B. Varsika *Národnostné problémy trnavskej univerzity.* Podľa údajov o pôvode študentov v matrikách (i keď sa v tom čase pôvod chápal najmä teritoriálne) bola tu prevaha Slovákov. V 17. stor. sa uvádzanie národnosti rozlišovalo: Slavus označovalo Slovákov, Ungarus Maďarov. Š. Kazimír v referáte *Univerzita a mesto Trnava* hovoril o tom, aký veľký vplyv mala existencia univerzity na vzrast kultúrnej úrovne mesta. V referáte *Pramene a literatúra k dejinám trnavskej univerzity* podal J. Šimončič vyčerpávajúcu informáciu o týchto prameňoch a upozornil aj na vyčerpávajúcu bibliografiu o trnavskej univerzite. Referát V. Jankoviča priniesol nové poznatky o zariadení a stavbe budov univerzity v širokom historickom kontexte.

M. Pšenčák v referáte *Miesto trnavskej univerzity v dejinách školstva* hovoril o charaktere a organizácii štúdia na univerzite. E. Kovalská vo svojom príspevku vyzdvihla pedagogickú činnosť Vysokej kráľovskej akadémie, ktorá priamo nadväzovala na pôsobenie univerzity v Trnave. V diskusii ďalej odzneli príspevky A. Spiesza o materiálnom zabezpečení trnavskej univerzity a J. Deckera o dejinách trnavskej tlačiarne. Fungovanie univerzity a tlačiarne bezprostredne ovplyvnilo národnostnú situáciu v prospech Slovákov.

V závere konferencie vystúpili J. Tibenský, M. Kučera a J. Matula. Vysoko ocenili najmä to, že na tejto interdisciplinárnej konferencii sa hovorilo o mnohých novoobjavených faktoch týkajúcich sa existencie trnavskej univer-

zity, ktoré sú veľkým prínosom pre rozvoj vedeckého a spoločenského myslenia, ako aj prínosom do našich kultúrnych dejín. Konferencia bola dobre organizačne pripravená aj vďaka spoluúčasti politických a kultúrnych činiteľov v Trnave. Texty referátov z konferencie vyjdú v osobitnom zborníku.

E. Krasnovská

BLANÁR, V. – MATEJČÍK, J.: Živé osobné mená na strednom Slovensku. I. 2. Distribúcia obsahových modelov. Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Martin, Osveta 1983. 647 s.

Táto práca organicky nadväzuje na prvý zväzok rovnomennej monografie s podtitulom Designácia osobného mena.

Úvod nazvaný *Distribúcia obsahových modelov* venovali autori metodike výskumu, ktorou postupovali pri spracúvaní materiálu živých osobných mien získaných rozsiahlym heuristickým výskumom. Nešlo im pritom len o zachytenie úradnej podoby živých osobných mien, ale svoj výskum zamerali najmä na postihnutie sociolingvistických zložiek vo vzťahu k osobným menám používaným v neprítomnosti pomenúvanej osoby, v situácii bez osobitného citového aspektu. V týchto situáciách zachytávajú autori jednotlivé podoby živých osobných mien aj z hľadiska ich štylistického — expresívneho alebo neutrálneho — podfarbenia. Autori sa síce priznávajú, že „o úplne vyčerpávajúcich zápisoch sa nedá hovoriť ani v prípadoch, kde sa robil výskum starostlivo a dôkladne" (s. 9), z hľadiska antroponomastiky je však dôležité poznanie tých živých osobných mien, ktoré sú v konkrétnej skúmanej lokalite živé v bežnom, neúradnom styku v spoločenskej situácii. Zachytáva sa pritom i motivačný aspekt neúradných podôb vo vzťahu ku generačným rozdielom (staršia generácia občanov podľa rodičov — *Jana Dolinského Ondro,* mladšia tú istú osobu pomenúva skôr podľa zamestnania — *Dolinský Traktorista, Ondro Traktorista,* s. 10).

Z teoretického hľadiska treba v tejo časti práce vyzdvihnúť poznatky o formujúcej sa dvojmennej sústave na báze živých osobných mien, pričom sa vývinová dynamika najvýraznejšie prejavuje v postupnom prehodnocovaní individuálnej charakteristiky (s. 12). Na tomto mieste treba poznamenať, že z teoretického hľadiska ide o priekopnícku prácu, v ktorej sa prvý raz uplatňujú nové teoretické aspekty vo výskume osobných mien aplikáciou novej teórie. Tvrdenie autorov, že zozbieraný materiál nie je vyčerpávajúci a do určitej miery relatívny (s. 12) je síce pravdivé, pretože ide v ňom o zachytenie konkrétnej situácie v konkrétnej spoločenskej a dá sa povedať i historickej situácii, dominantná je však v tejto oblasti výskumu jeho sociolingvistická zložka. Nesporné je, že základné modely, ktoré autori získali spracovaním vyše 57 000 živých osobných mien, majú určitú spoločenskú platnosť v rozsiahlom časovom rámci (niekoľko desaťročí), konkrétne, resp. detailné vývinové tendencie by sa však mali opísať sledovaním základných modelov v synchronicko-diachronickom aspekte, v širšom časovom rámci. Zaujímavé by bolo pritom i sledovanie frekvencie, zániku starých a vzniku nových modelov. Táto problematika, i keď ju autori pri charakteristike základných modelov naznačili (s. 10), nebola, pochopiteľne, pred-

metom výskumu V. Blanára a J. Matejčíka. Jadrom ich práce bolo spracovanie súborných modelov vo vzťahu k obsahu, čím autori získali jednočlenné, dvojčlenné a trojčlenné obsahové modely, ku ktorým dospeli porovnávaním funkčných, nededičných a dedičných členov. Ich variabilnosť závisí od vzťahu (bezprostredného alebo sprostredkovaného) základných funkčných členov k pomenovanej osobe (najmä v skupine trojčlenných obsahových modelov).

Po základnej charakteristike jedno-, dvoj- a trojčlenných obsahových modelov sa v práci V. Blanára a J. Matejčíka nachádza charakteristika a frekvenčná distribúcia živých osobných mien zo 45 stredoslovenských obcí. Pri každej skúmanej lokalite uvádzajú autori jej základnú charakteristiku z hľadiska obyvateľstva, jeho zamestnania aj frekvenčný kvocient (podiel súčtu zistených mien a počtu pomenovaných osôb). Jadro charakteristiky živých osobných mien v jednotlivých lokalitách tvorí jednak spracovanie a vyhodnotenie nededičného funkčného člena (rodného mena) a jeho percentuálny výskyt vo vzťahu k ženským i mužským živým osobným menám, podobným spôsobom sa charakterizujú priezviská v úradnej i modifikovanej podobe v prisťahovaných a nerozvetvených rodinách a dôležitú súčasť charakteristiky tvorí i rozbor a zhodnotenie prezývok (často i dedičných). Súčasťou charakteristiky každej skúmanej lokality je i prehľad, v ktorom sa udáva zastúpenie jednotlivých vrstiev pomenovaných osôb vo vzťahu k základným obsahovým modelom. Zároveň sa v tejto časti práce sleduje frekvenčná distribúcia jednotlivých obsahových modelov a ich členitosť v konkrétnej lokalite. Záver charakteristiky živých osobných mien v jednotlivých stredoslovenských obciach tvorí prehľad a štatistické zhodnotenie najfrekventovanejších modelov vo vzťahu k ženám, mužom a deťom.

Okrem teoretickej časti (charakteristiky obsahových modelov a ich distribúcie) uvádzajú autori aj konkrétny heuristický materiál z jednotlivých lokalít. Triedia, resp. uvádzajú ho tak, že ku každému príkladu je uvedený príslušný obsahový model, počet osobných mien, ich súbor a konkrétne príklady (najfrekventovanejšie modely sú napr. v obci Hybe: muži: K + RM, K + RM = MD (31), K + CH/RMD (16), spolu 2 OM tvorí 47 prípadov = 25,4 % živých mien; ženy: K + RM_3 a K + RM_3 = MD (22), 1 OM predstavuje 22 prípadov = 14,7 % živých mien; deti: RM_1 (6), K + RM_1 (6), spolu 2 OM = 36,4 % živých mien, s. 315).

Po spracovaní rozsiahleho antroponymického materiálu formulujú autori na základe antroponymických mikrosystémov — systémov živých osobných mien v jednotlivých lokalitách — stredoslovenský antroponymický makrosystém a uvádzajú priemerný antroponymický mikrosystém, ktorý je výsledkom kvantitatívnych a kvalitatívnych ukazovateľov (s. 624). Druhá, nemenej pozoruhodná časť tohto spracovania sa týka extrémnych (minimálnych a maximálnych) hodnôt výskytu funkčných členov. Práve táto časť výskumov charakterizuje základné vývinové tendencie v používaní a distribúcii jednotlivých obsahových modelov. Ako autorom ukázal rozsiahly materiál živých osobných mien na strednom Slovensku, trvalými činiteľmi ovplyvňujúcimi štruktúru antroponymických mikrosystémov boli najmä rodinné a spoločenské tradície v bývalých baníckych obciach, v obciach, ktoré zasiahla valaská kolonizácia, spôsob života v lazníckych a drevorubačských obciach, staré zemianske tradície, spôsob života v drotárskych obciach a pod. (s. 625).

V. Blanár a J. Matejčík zozbierali, systematizovali a teoreticky spracovali distribúciu obsahových modelov stredoslovenských živých osobných mien. V ich

rozsiahlej teoretickej i materiálovej práci sa za základným zámerom skrýva skutočnosť, o ktorej sa priamo v práci nedočítame. Ide totiž o fakt, že jednotlivé obsahové modely nemajú z jazykového hľadiska hodnotu teoretických vzorcov či abstraktných modelov, ale že sa za nimi skrýva výrazný sociolingvistický aspekt (najmä v časti o činiteľoch ovplyvňujúcich štruktúru antroponymických mikrosystémov; s. 625). Rozsiahly materiál, na základe ktorého sú spracované a teoreticky formulované jednotlivé základné zákonitosti stredoslovenských živých osobných mien, by totiž bez tohto sociálneho aspektu nebolo možné spracovať v takom rozsahu, v akom sa jednotlivé obsahové modely vyskytli v konkrétnych lokalitách. Okrem základného teoretického a antroponomastického aspektu práca *Živé osobné mená na strednom Slovensku (Distribúcia obsahových modelov)* presiahla rámec onomastiky a zasiahla aj oblasť sociolingvistiky a čiastočne i dialektológie. Práca V. Blanára a J. Matejčíka je cenným prínosom v oblasti antroponomastiky. Zachytáva stav a distribúciu obsahových modelov živých osobných mien na strednom Slovensku v 70.—80. rokoch nášho storočia. Zachytáva nielen stav obsahových modelov, ktoré sú základnými, ale i fázu zániku starších obsahových modelov používaných napr. medzivojnovou generáciou, resp. fázu vzniku nových obsahových modelov vyplývajúcich zo súčasnej spoločenskej situácie (mládež). Práca V. Blanára a J. Matejčíka zaujíma významné miesto v základnej antroponomastickej literatúre a zo sociolingvistického hľadiska je dobrým impulzom na porovnávanie obsahových modelov živých osobných mien napr. s odstupom niekoľkých desaťročí, v odlišnej jazykovej i spoločenskej situácii a je zároveň aj odkazom pre budúcich onomastikov a sociolingvistov.

P. Žigo

O absencii slova štylistik v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny. – K napísaniu tejto poznámky nás priviedol rozhovor redaktora bratislavského Večerníka s J. Mistríkom pri príležitosti konania sa celoštátnej konferencie o štylistike v Bratislave 29.—31. januára 1986. V podnadpise článku z 29. 1. 1986 na s. 5 a potom v perexe redaktor Večerníka označuje J. Mistríka za popredného slovenského štylistu, resp. za známeho slovenského štylistu. Takáto charakteristika J. Mistríka nám pri prvom čítaní pripadala takmer smiešna, naivná a čudovali sme sa, že novinár, absolvent slovenčiny na vysokej škole, nevie označiť J. Mistríka ako vedca orientovaného na výskum štylistiky činiteľským podstatným menom, ktoré sa medzi jazykovedcami bežne používa, a nazdávali sme sa, že si vo chvíli koncipovania rozhovoru nevedel na toto substantívum, na tento výraz spomenúť.

Keďže sme nemienili zostať iba pri tomto čudovaní sa a pri lacnom uspokojení, že niektorým novinárom predsa len chýba prehľad a rozhľad v lingvistickej terminológii, začali sme pátrať po príčine tohto neprimeraného označenia. Prvý krok — ako zvyčajne — bolo listovanie v Slovníku slovenského jazyka (SSJ) IV (1964) na s. 468, kde sú spracované heslové slová utvorené na základe *štýl-/štyl-*. Medzi jedenástimi heslovými slovami sme si ešte raz overili význam slova *štylista,* ktoré sa podľa nášho jazykového vedomia na označenie J. Mistríka ako popredného odborníka na štylistiku vôbec nehodí. Podľa SSJ IV slovo *štylista* má význam „kto štylizuje, zostavuje alebo upravuje text". Tento význam sa dokladá iba jediným príkladom z Vajanského: *Žlebek bol znamenitý štylista v latinskom kuriálnom štýle.* Hoci ide o relatívne starší text, tento doklad je dostačujúco preukazný na to, aby sa J. Mistrík v súvislosti s výskumom štylistiky neoznačoval, nepokladal za štylistu. V hesle *štylista* sa okrem uvedeného výkladu uvádza aj synonymum *štylizátor.* Na príslušnom mieste v slovníku sa slovo *štylizátor* vykladá ako „kto niečo štylizuje". Tento výklad však núti overiť si aj význam slovesa *štylizovať.* Toto slovo má dva významy. Prvý význam „zostaviť, zostavovať, upraviť, upravovať nejaký text" potvrdzuje správnosť výkladu slov *štylista* i *štylizátor.* Druhý význam slovesa *štylizovať* má širšie spektrum a týka sa nielen úpravy textu, ale akéhokoľvek umeleckého diela, výkonu a pod. (v slovníku sa tento význam demonštruje na spojeniach *štylizovať na výšivke zvieratá a kvety, štylizovať gesto, reč*). Význam slova *štylizátor* dobre vystihuje spojenie, ktoré sa uvádza v slovníku: *štylizátor ľudových textov.*

Táto sonda do SSJ iba potvrdila naše pochybnosti o adekvátnosti použitia slova *štylista* v spomínanom článku. Keďže celá slovná čeľaď utvorená od základu *štýl-/štyl-* je cudzieho pôvodu, význam slova *štylista* sme si overili aj v Slovníku cudzích slov (SCS) od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (1979, s. 858). Tento význam je tu vyložený takto: „kto má vypracovaný určitý štýl, kto hravo, ľahko štylizuje, kto je obratný v používaní vyjadrovacích prostriedkov". Tento výklad je oproti výkladu v SSJ dosť odlišný, a to v tom, že je veľmi

špecifikovaný: za štylistu možno podľa toho pokladať iba človeka, ktorý vie dobre, hravo a ľahko štylizovať, písať, kto vie hladko a ľahko vyjadrovať svoje myšlienky. Tento výklad významu slova *štylista* teda nepripúšťa, že by mohol existovať aj zlý, slabý štylista. S tým však nemožno súhlasiť, lebo tak ako sú reálne spojenia *znamenitý (dobrý, výborný) štylista,* reálne sú aj spojenia *zlý (nešikovný, slabý) štylista.*

Overovanie významu slova *štylista* v SCS ukázalo na istý rozptyl vo výklade významu tohto slova v spisovnej slovenčine, ale ani ono nepotvrdilo oprávnenosť a adekvátnosť použitia tohto slova na charakteristiku J. Mistríka ako odborníka v štylistike. Iste treba uznať, že J. Mistrík je naozaj znamenitý štylista (najmä v zmysle výkladu tohto slova v SCS), ale v súvislosti s výskumom štylistiky a so štylistickou konferenciou to nie je relevantné.

Možno sme cestu k pravému a adekvátnemu výrazu, ktorý vhodne pomenúva každého odborníka v štylistike, trochu dramatizovali, ale to všetko preto, že onen pravý výraz sme nenašli ani v SSJ, ani v SCS, ani v Retrográdnom slovníku slovenčiny od J. Mistríka, dokonca sme ho márne hľadali v kartotéke slovnej zásoby spisovnej slovenčiny v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, ktorá obsahuje takmer 5 miliónov lístkov. Toto slovo jednoducho nemožno doložiť ani z excerpovanej literatúry, ani zo súčasných lexikografických diel o spisovnej slovenčine. Pritom nemožno tvrdiť, že by toto slovo neexistovalo a nebolo už niekde použité. Celkom iste ho nájdeme v našej lingvistickej literatúre, ale zatiaľ nebolo vyexcerpované a do slovníkovej kartotéky sa nedostalo, a ako potvrdzuje aj spomínaný článok vo Večerníku, nedostalo sa ani do jazykového povedomia ak nie všetkých, tak aspoň istej časti publicistov. Preto si autor článku — aspoň sa tak domnievame — vari aj so súhlasom redakcie bratislavského Večerníka na charakteristiku najzávažnejšej výskumnej práce J. Mistríka vybral nevhodný výraz, ale azda jediný, ktorý je k dispozícii v našich slovníkoch a ktorý je z uvedených slov v týchto slovníkoch slovu *štylistika* významovo iste najbližší. SCS od M. Ivanovej Šalingovej a Z. Maníkovej (1979, s. 858) na označovanie odborníka v štylistike ponúka síce výraz *štylistikár,* ale ten sa z hľadiska svojho slovotvorného zaradenia začleňuje medzi hovorové výrazy, ako *fyzikár, matematikár, telocvikár, dejepisár* a pod., ktorými sa bežne označujú učitelia príslušného predmetu na základných a stredných školách, a tak svojou sémantikou nevystihuje význam „odborník v štylistike". Nemožno ním preto charakterizovať výskumnú prácu jazykovedca v štylistike (tu by vyznievalo skôr pejoratívne, ironicky). Slovo *štylistikár* nepoužil ani spomínaný redaktor Večerníka.

O ktoré slovo, o ktoré označenie teda ide? Je to slovo *štylistik,* ktoré — ako sme už spomenuli — sa vari bežne používa v hovorených i písaných prejavoch jazykovedcov. Slovo *štylistik* má svoju sémantickú i slovotvornú opodstatnenosť v pomerne bohatom rade slov tohto druhu. V jazykovednej literatúre poznáme výrazy *fonetik, syntaktik, gramatik, sémantik, onomastik* a pod., ktorých základom je slovo označujúce príslušnú jazykovednú disciplínu *(fonetika, syntax, gramatika, sémantika, onomastika).* Všeobecnú sémantiku týchto výrazov možno vyjadriť už známym spojením „odborník v príslušnej vednej disciplíne" (napr. *matematik, fyzik, kybernetik, noetik, syntetik, teoretik, dialektik* atď.). Slovo *štylistik* podľa toho označuje odborníka v štylistike, odborníka, ktorý sa vedecky zaoberá výskumom štylistiky v najširšom zmysle. J. Mistríka môžeme preto označiť za popredného, známeho slovenského štylistika. Aj celoštátnu štylistickú

konferenciu, ktorá sa konala koncom januára v Bratislave, môžeme označiť za rokovanie slovenských a českých štylistikov.

Z tejto jazykovej situácie i z nášho výkladu vyplýva potreba zaradiť do súčasných slovníkových príručiek aj slovo *štylistik* i napriek tomu, že dosiaľ nebolo identifikované v jazykovednej ani inej odbornej či popularizačnej literatúre o štylistike i že sa nedostalo ešte do kartotéky slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny ani do súčasných slovníkov slovenského jazyka. Ako sme sa mohli presvedčiť, je to slovo potrebné a v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny utvorené ústrojne a systémovo.

F. Kočiš

Uherce — uherský, nie uherecký. — V 6. zv. Slovníka slovenského jazyka (SSJ, 1968, s. 200) sa uvádza názov *Malé Uherce* s derivátmi *Malouherčan/Uherčan, Malouherčanka/Uherčanka* a *malouherecký/uherecký*, nár. *uhrecký*. Podobne na s. 243 je názov *Veľké Uherce* s derivátmi *Veľkouherčan/Uherčan, Veľkouherčanka/Uherčanka* a *veľkouherecký* i *uherecký*, nár. *uhrecký*.

Tvar mužského obyvateľského mena sa tvorí od slovotvorného základu *Uher-* slovotvornou príponou *-čan: Uherčan*, podobne je *Malouherčan, Veľkouherčan*. Prechýlená forma je *Uherčanka (Malouherčanka, Veľkouherčanka)*. Takto sa tvoria obyvateľské mená od istých miestnych názvov na *-ce* s predchádzajúcou spoluhláskou *r*, napr. *Mlynárce — Mlynárčan, Medovarce — Medovarčan, Kovarce — Kovarčan, Záhorce — Záhorčan* (prechýlené podoby *Mlynárčanka, Medovarčanka, Kovarčanka, Záhorčanka)*. Obyvateľské mená *Uherčan, Malouherčan, Veľkouherčan* (a prechýlené podoby *Uherčanka, Malouherčanka* a *Veľkouherčanka)* sú utvorené náležite.

Sporné sú však tvary prídavných mien *malouherecký, veľkouherecký, uherecký*, resp. samotný tvar *uherecký*. Pri názvoch *Mlynárce, Medovarce, Kovarce*, ktoré sme už spomenuli, sa prídavné meno tvorí tak, že sa koncové *-ce* odtrhne a pripojí sa slovotvorná prípona *-ský: mlynársky, medovarský, kovarský, záhorský*. Je to rovnaké tvorenie ako pri názvoch na *-ovce*, napr. *Michalovce — michalovský, Slavošovce — slavošovský*. Z hľadiska týchto derivátov sa prídavné meno *uherecký* ukazuje ako nenáležité, správna, resp. systémová je tu forma *uherský*. Názor, že tvar *uherecký* je nenáležitý, vyslovil už F. Kočiš v príspevku Medzilaborce — medzilaborecký alebo medzilaborský? (Slovenská reč, 47, 1982, s. 63). Motivácia tvorenia tvaru *uherecký* nie je podľa neho jasná, je však možné, ako píše ďalej, že tu do istej miery vplývala nárečová podoba prídavného mena *uherecký*, ktorá sa v cit. slovníku uvádza popri podobe *uherecký*. Podľa našej mienky tu jednoznačne ide o vplyv nárečovej podoby *uhrecký*. Potvrdzuje to aj nárečový tvar gen. pl. *Uhriec*, ktorý sa uvádza pri názvoch *Malé Uherce a Veľké Uherce*. Pre obidva tvary *(uhrecký* a *Uhriec)* je príznačné vypustenie hlásky *e* po spoluhláske *h*. Analogicky k tvarom gen. pl. *Uheriec* a *Uhriec* sa v slovníku uvádzajú aj prídavné mená *uherecký* a *uhrecký* (s ponechaním alebo vynechaním samohlásky *e*). Z takejto paralely medzi tvorením tvaru gen. pl. a tvorením tvaru prídavného mena však nemožno vychádzať, a preto tvar *uherecký* nemôžeme prijať. V budúcich normatívnych príručkách, v ktorých sa budú uvádzať názvy *Malé Uherce* a *Veľké Uherce*, bude potrebné uviesť aj systémovú podobu prídavného mena *uherský*.

Ešte sa stručne dotkneme otázky uvádzania nárečových podôb derivátov zeme-

pisných názvov v SSJ. V SSJ sa v niektorých jednotlivých prípadoch zaznamenávajú niektoré pádové formy a niektoré deriváty podľa stavu v regionálnom úze. Robí sa to však celkom nesystematicky, náhodne. Takto sa zaznamenávajú nárečové podoby aj pri názvoch *Malé* a *Veľké Uherce* (tvar gen. pl. *Uhriec* a tvar prídavného mena *uhrecký*). Podľa nášho názoru takýto postup nie je odôvodnený. Pri spracúvaní domácich zemepisných názvov a ich tvarov alebo derivátov možno v zásade postupovať dvojako: 1. uvádzať iba spisovné tvary a deriváty, 2. uvádzať spisovné aj nárečové tvary a deriváty (pri všetkých názvoch). V prípade typu slovníka, akým je SSJ, skôr prichádza do úvahy iba prvé riešenie, t. j. zachytenie systémových spisovných foriem obyvateľských mien (mužských a ženských) a prídavných mien, ojedinele aj nesystémových foriem, ak sú pevnou súčasťou normy spisovného jazyka (napr. *Liptov* — *Lipták, Liptáčka,* nie *Liptovčan, Liptovčanka).*

Na záver opakujeme, že od názvu *(Malé, Veľké) Uherce* by sa analogicky podľa stavu pri prídavných menách utvorených od názvov *Mlynárce, Medovarce, Kovarce* a *Záhorce* mal utvoriť systémový tvar prídavného mena *uherský.*

L. Dvonč

Pidgin — pidžin. — V príručke V. Krupu, J. Genzora a L. Drozdíka Jazyky sveta (1983) sa na s. 414 hovorí o tom, že za tzv. hybridné jazyky sa pokladajú pidginy a kreolské jazyky. Čo je *pidgin,* o tom sa na tej istej strane uvádza toto: „Veľmi zjednodušene sa dá povedať, že pidgin je jazyk, ktorý má gramatiku jedného jazyka a slovník druhého, pritom však nefunguje ako materinský jazyk." V príručke sa uvádzajú aj deriváty od slova *pidgin (pidginizovať sa, pidginizovaný): Z domorodých jazykov sa p i d g i n i z o v a l melanézsky jazyk motu na Novej Guinei* (s. 419), *fanagalo je p i d g i n i z o v a n á podoba uluštiny* (s. 418), *Melayu Pasar je osobitná p i d g i n i z o v a n á forma malajčiny* (s. 419).

V slovenskej jazykovednej literatúre toto slovo ako prvý spomína J. M. Prídavok vo svojom Slovníku cudzích slov a výrazov v slovenčine (1939, s. 497). Zaznamenáva tu výraz *pidgeon-english* s výslovnosťou *pidžin ingliš* a podáva takýto výklad jeho významu: kupecká reč, aká vznikla v Kantone z čínštiny a angličtiny. V publikácii Rok 2000. Jazyk jako most i propast, ktorej autormi sú J. Skácel, O. Švarný a P. Zima (1982) sa spomína slovo *pidžin,* ku ktorému sa pripája poznámka „snad z angl. business" (s. 44). Ako vidíme, v tejto publikácii sa namiesto pôvodnej anglickej podoby *pidgin* používa už zdomácnená (počeštená) podoba *pidžin,* ktorej pravopis je v zhode s výslovnosťou.

Na mieste je otázka, či v spisovnej slovenčine máme používať podobu *pidgin,* a či *pidžin.*

Pri odpovedi na túto otázku treba vyjsť zo všeobecnej tendencie pri preberaní slov cudzieho pôvodu do slovenčiny a osobitne si treba všimnúť osudy slov anglického pôvodu v spisovnej slovenčine. Slová cudzieho pôvodu zvyčajne podliehajú procesu adaptácie z hláskového alebo gramatického hľadiska. Čo sa týka hláskovej adaptácie, slová cudzieho pôvodu, ak sa u nás začnú bežne používať, sa upravujú tak, aby zodpovedali fonologickému systému súčasnej spisovnej slovenčiny (z hľadiska repertoáru foném a kombinácií foném v jednotlivých slovách). S touto hláskovou adaptáciou alebo úpravou ide ruka v ruke aj úprava alebo zmena pravopisnej podoby slova. Slová cudzieho pôvodu postupne dostávajú takú pravopisnú podobu, ktorá zodpovedá pravidlám písania slov v spi-

sovnej slovenčine. Aj slová anglického pôvodu, ktoré sa v slovenčine bežne používajú, nadobúdajú zdomácnenú hláskovú, pravopisnú a gramatickú (morfologickú) podobu, napr. *futbal, volejbal, menčester, sendvič, lynč, bojkot, tvíd, hokej, tím, šiling, šterling* atď.

Aj pri slove *pidgin*, keďže sa začína čoraz bežnejšie používať v našej jazykovednej literatúre, možno uvažovať o jeho adaptácii podľa výslovnosti. Touto zdomácnenou podobou môže byť výslovnostná a pravopisná podoba *pidžin* (so spoluhláskou *dž*), ktorú sme použili v príspevku Hybridné prirodzené jazyky (Nedeľná Pravda, *18*, 1985, č. 7, s. 7). Od poslovenčenej podoby *pidžin* možno utvoriť deriváty, napr. *pidžinizovať, pidžinizovaný, pidžinový*. So zreteľom na to, že *pidžiny* (a kreolské jazyky) predstavujú v súčasnosti veľmi aktuálnu jazykovednú problematiku, ktorou sa čoraz viac zaoberajú mnohí odborníci, a že tieto hybridné jazyky sa dnes už spomínajú aj v základných jazykovedných a jazykových príručkách, bude potrebné toto slovo uvádzať aj v lexikografických dielach, najmä v slovníkoch cudzích slov. Tým sa ustáli jeho pravopis a používatelia jazyka sa budú môcť dozvedieť, čo sa ním označuje.

Ak sme dosiaľ hovorili o tom, že namiesto podoby *pidgin* je vhodné v spisovnej slovenčine používať už podobu *pidžin*, treba ešte uviesť, že v citovaných anglických pomenovaniach niektorých takýchto hybridných jazykov sa zachováva pôvodná pravopisná podoba *pidgin;* porov. napr. príslušné pasáže z knihy Jazyky sveta spomínaných autorov: *Novoguinejský P i d g i n E n g l i s h je už vlastne kreolský jazyk, ktorý sa rapídne rozširuje v novom štáte Papua-Nová Guinea a používa sa aj v iných častiach Melanézie* (s. 415). — *V pôvodnej pravopisnej podobe sa používajú aj iné podobné cudzie pomenovania jazykov, napr. M e l a y u P a s a r je osobitná pidginizovaná forma malajčiny* (s. 419).

Na záver odporúčame, aby sa v spisovnej slovenčine namiesto pôvodnej anglickej pravopisnej podoby *pidgin* používala poslovenčená podoba *pidžin* (napr. *anglický pidžin, franzúzsky pidžin, arabský pidžin)* a príslušné deriváty *(pidžinizovaný, pidžinizovať sa)*. Podoba *pidgin* sa zachováva v lexikálnych citátoch, napr. *Pidgin English*. V lexikálnych citátoch zachovávame aj pôvodný spôsob písania veľkých písmen: *Melayu Pasar, Pidgin English*.

L. Dvonč